

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา
Dhamma Study and Support Foundation

แนวทางเจริญวิปัสสนา

เล่ม ๑๕๒ ตอนที่ ๑๕๑๑ – ๑๕๒๐

บรรยายโดย

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

แนวทางเจริญวิปัสสนา

๑๕๑๑

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๒๙

การอบรมเจริญปัญญาให้สำเร็จได้ ต้องอาศัยสมบัติ คือ จักร ๔

ชื่อว่าจักร คือ สมบัติ มี ๔ คือ

ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในประเทศอันสมควร คือ ประเทศที่มีพุทธบริษัท

สัปปริสุปนิสสโย อาศัยสัตบุรุษ ได้แก่ พึงเสพบสัปบุรุษ มีพระผู้มีพระภาค
พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

อรรถสมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ คือ ถ้าแต่ก่อนเป็นผู้ที่ไม่มีศรัทธาเป็นต้น
ก็ละความไม่มีศรัทธาเป็นต้นนั้น แล้วตั้งอยู่ในศรัทธาเป็นต้น

นี่คือ การตั้งตนไว้ชอบ คือ ถ้าเคยเป็นผู้ที่ไม่มีศรัทธา ไม่มีสติ ไม่มีวิริยะ
ไม่มีสมาธิ ไม่มีปัญญา ณ บัดนี้ เมื่อตั้งตนไว้ชอบ คือ เป็นผู้ที่มีศรัทธา มีสติ มีวิริยะ
มีสติ มีปัญญา

นอกจากนั้น ประการที่ ๔ คือ

บุพเพกตบุญญาตา ความเป็นผู้มีบุญทำไว้ในกาลก่อน ได้แก่ การเป็นผู้สะสม
กุศลไว้ในกาลก่อน

จะรู้ได้อย่างไรว่า เป็นผู้ได้เคยสะสมกุศลไว้ในกาลก่อน และเป็นกุศลประเภท
ไหน ก็ต้องเป็นกุศลกรรมที่ทำด้วยกุศลจิตญาณสัมปยุตต์ จึงทำให้อยู่ในประเทศที่
สมควร คบสัตบุรุษ และตั้งตนไว้ชอบ

ท่านผู้ฟังจะเห็นได้ว่า เรื่องของความเห็น เป็นเรื่องที่ไม่มีความสามารถ
บังคับบัญชาได้ แต่ละท่านย่อมมีความเห็นตามที่ได้สะสมมา เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะ
เป็นพระธรรมที่สมบูรณ์ครบถ้วนด้วยเหตุด้วยผล แต่บางท่านอาจจะไม่พิจารณาโดย

แบบกาย ทำให้การประพฤติปฏิบัติไม่ตรงตามพระธรรมวินัย ไม่เป็นไปตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้

การที่จะรู้ว่าเป็นผู้ที่ทำบุญไว้ในกาลก่อนคือกุศลกรรมทำด้วยกุศลจิต ญาณสัมปยุตต์หรือไม่ ก็โดยความแบบกายในการฟังพระธรรม ถ้าฟังและพิจารณาด้วยความแบบกายตรงตามเหตุผลจริง ๆ ทำให้สามารถตั้งตนไว้ชอบ ก็รู้ได้ว่า เป็นผู้ที่มิบุญที่ได้ทำไว้ในกาลก่อน เพราะฉะนั้น เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลจริง ๆ ที่แล้วแต่ว่าใครสะสมบุญกุศลมาพอหรือไม่ในการพิจารณาธรรม เพราะในเรื่องของการพิจารณา นั้น ถ้าพิจารณาโดยไม่แบบกาย แม้กุศลจิตก็ไม่เกิด ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเรื่องของวิปัสสนา

และถ้าไม่ฟังพระธรรม จะไม่มีการประพฤติปฏิบัติเป็นปกติในชีวิตประจำวัน ในขณะที่เห็น ในขณะที่ได้ยิน ในขณะที่ได้กลิ่น ในขณะที่ลิ้มรส ในขณะที่กระทบสัมผัส ในขณะที่คิดนึก ซึ่งไม่ใช่การชวนกันไปนั่งและปฏิบัติโดยไม่เข้าใจเรื่องของปัญญา ไม่เข้าใจเรื่องของกุศลธรรม

ดิฉันขอเรียนให้ทราบเรื่องส่วนตัว ดิฉันมีน้องสาวคนหนึ่งที่กำลังฟังพระธรรม ทั้งเช้าทั้งค่ำ แต่ดิฉันไม่ได้ชักชวนให้ปฏิบัติธรรมในขั้นของการเจริญสติปัฏฐาน เพราะว่าปกติน้องสาวเป็นผู้ที่มีจิตใจดี สะสมมาในเรื่องของความเมตตากรุณา มีความกรุณาต่อผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากอย่างมาก เพราะฉะนั้น สำหรับน้องผู้นี้เมื่อเริ่มฟังพระธรรม ก็เป็นการปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้นอีกจากการที่ไม่ได้ฟังมาก่อน เป็นการเริ่มอบรมเจริญปัญญาด้วยการฟัง ยังไม่ต้องไปปฏิบัติธรรมอะไร ยังไม่ต้องชักชวนให้ปฏิบัติ เพียงแต่ฟังให้เข้าใจก่อน จนกว่าจะเริ่มเข้าใจสภาพธรรม และเริ่มเห็นโทษของกิเลสละเอียดขึ้นเมื่อไร เมื่อนั้นย่อมเป็นปัจจัยทำให้สติเกิดระลึกลักษณะของสภาพธรรม และสังเกต พิจารณาลักษณะของสภาพธรรมนั้นไปเรื่อย ๆ นั่นคือการปฏิบัติธรรม

ไม่ใช่รีบร้อนชักชวนใครให้ปฏิบัติธรรม โดยที่ศรัทธาขั้นนั้นยังไม่เกิด หรือความเข้าใจขั้นที่จะเห็นโทษของกิเลสอย่างละเอียดยังไม่เกิด แต่ต้องเป็นผู้ที่ฟัง และ

เริ่มเข้าใจ เริ่มเห็นโทษของกิเลสอย่างละเอียด และเมื่อมีปัจจัยสติปัฏฐานก็เกิด เพราะมีความเข้าใจขั้นสติปัฏฐานแล้ว จึงเป็นการปฏิบัติธรรมอบรมเจริญปัญญา อีกชั้นหนึ่ง เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรม ไม่ใช่การชวนกันปฏิบัติธรรมโดยไม่เข้าใจ อะไรเลย

ผู้ที่ปฏิบัติธรรมจริง ๆ ต้องเป็นผู้เห็นโทษของอกุศล และใครที่จะเจริญกุศล ไม่ว่าจะเป็นขณะใดก็ตามที่สามารถเกิดได้ในชีวิตประจำวันจริง ๆ ไม่ใช่ต้องไปนั่งชั่วขณะและลืมว่าชีวิตประจำวันเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล เพราะว่าชีวิตประจำวันของทุกท่าน มีความรักตัวเป็นที่สุด แต่ในการรักตัวเองได้มีการกระทำความดีหรือกระทำประโยชน์ให้คนอื่นบ้างหรือเปล่า แม้ไม่ใช่ขั้นสละวัตถุสมบัติ เพียงแต่กุศลจิตเกิด ตั้งตนไว้ชอบ คิดที่จะให้อภัยคนอื่น เป็นเพียงอภัยทานเท่านั้น มิได้ใหม่ นี่คือการปฏิบัติธรรม ไม่ใช่รีบร้อนชวนกันไปปฏิบัติธรรม นั่งเฉย ๆ

ชีวิตประจำวัน ทุกขณะปฏิบัติธรรมได้ ตั้งแต่ขั้นของท่าน แม้ว่าไม่ใช่โดยการสละวัตถุ เพียงแต่มีความขุ่นใจเคืองใจในบุคคลอื่น และตั้งตนไว้ชอบ เห็นว่าเป็นอกุศล เป็นโทษ เพราะฉะนั้น เกิดอภัยทานขณะใด ขณะนั้นเป็นการถึงพระธรรมเป็นสรณะ เป็นการปฏิบัติตามพระธรรม

ถ้าทุกท่านพิจารณาว่า วันหนึ่ง ๆ จิตสงบบ้างไหม คนที่ชวนกันไปปฏิบัติ หรือชวนกันไปนั่งปฏิบัติก็จะตอบว่า ไม่สงบ เพราะไม่ได้นั่งจะสงบได้อย่างไร เพราะฉะนั้น โยนิโสมนสิการ การพิจารณาโดยแยบคาย คือ ต้องพิจารณาว่า ที่คิดอย่างนั้นถูกหรือผิด ถ้ายังไม่พิจารณาแม้ในขั้นนี้จะปฏิบัติธรรมไม่ได้ เพราะว่าความสงบไม่ได้อยู่ที่นั่ง แต่ความสงบ คือ กุศลจิตเกิดขณะใดขณะนั้นเป็นจิตใจที่ ดีงาม สงบจากโลภะ โทสะ โมหะ ขณะใดที่แม้ไม่นั่ง แต่เวลาที่เห็นใครแล้วมีจิตใจเมตตา มีความกรุณา พร้อมทั้งจะช่วยเหลือบุคคลนั้นแม้ในกิจที่เล็กน้อยที่สุด ขณะนั้นจึงเป็นจิตที่สงบจากอกุศล

ถ้าชีวิตประจำวันไม่เป็นอย่างนี้ แต่จะไปนั่งปฏิบัติธรรม ก็เป็นความไม่เข้าใจใน เรื่องของการปฏิบัติธรรม

ความสงบ คือ กุศลจิต ย่อมเกิดได้มีได้ไม่ว่าจะนั่ง จะนอน จะยืน จะเดิน จะพูด จะนั่ง จะคิด และต้องเป็นผู้ที่สังเกตกายวาจาของตนเองด้วยว่า ขณะใดที่มีการอ่อนน้อม หรือช่วยเหลือบุคคลอื่น ขณะนั้นเป็นกุศลจิตที่สงบ ขณะใดที่วาจาไม่ได้กล่าวคำถากถาง ดูหมิ่น เยาะเย้ย หรือกระทบกระทั่งแม้เพียงเล็กน้อย ขณะนั้นก็ เป็นกุศลจิต ถ้าละเว้นคำที่ทำให้คนอื่นไม่สบายใจ หรือแม้แต่เพียงได้ยินก็จะรู้สึก ไม่สบายหู หรือบางคนอาจจะใช้คำว่า ราคาญญูก็ได้ เพราะว่าบางคนอาจจะสมมาจน ขืนที่จะวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่ได้เห็น แม้แต่เสื้อผ้า ผสม การแต่งตัว หรือการขับรถยนต์ ของคนอื่น ขณะนั้นสงบหรือเปล่า

เพราะฉะนั้น สังเกตได้จากกาย จากวาจา และใจของตนเอง คนที่คิดถึงคนอื่น และติเตียนแม้เพียงในใจที่ไม่ชอบ ขณะนั้นก็ไม่สงบ แต่ถ้าคิดด้วยความเมตตา และเห็นใจในความผิดในความบกพร่องของคนอื่น ขณะนั้นก็เป็นความสงบ เป็นกุศลจิต

ถ้ากาย วาจา ใจในชีวิตประจำวันไม่ประพฤติปฏิบัติในทางธรรมอย่างนี้ จะ ไปนั่งทำไม นี่เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาให้ถูกต้อง และก่อนอื่นจะต้องพิจารณาว่า คิดที่จะ ละความเห็นผิด ความเข้าใจผิด และการปฏิบัติผิดในชีวิตประจำวันหรือยัง ถ้ายังไม่คิด ก็อย่าไปนั่ง แต่ถ้าคิด กุศลจิตย่อมเกิดได้โดยไม่ต้องนั่ง เพราะไม่ว่าขณะใด ที่เห็น ที่ได้ยิน ที่ได้กลิ่น ที่ลิ้มรส ที่นั่ง ที่นอน ที่ยืน ที่เดิน กุศลจิตเกิดได้

ถ. เมื่อสองวันนี้ผมมีความสงบเกิดขึ้น คือ ผมไปเสียภาษีป้ายตอนใกล้ ๆ เทียง เมื่อเสียภาษีแล้วต้องทำธุระอย่างอื่นด้วย ก็คิดว่าวุ่น คิดโน้นคิดนี้ ทำไม ใจเป็นอย่างนี้ คิดถึงธรรม และจอตรด ใจก็ยังว่าวุ่นคิดว่าจะทันสมัย ต้องทำโน้นทำนี้ และก็เหลือบไปเห็นป้ายที่ร้านขายหนังสือธรรมร้านหนึ่งมีข้อความว่า ไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น ฟันไม่มี หนีไม่พ้น สงบทันทีเลย ที่กังวลว่าจะต้องทำหลายอย่างหยุดทันที รู้สึกว่าสงบ อย่างนี้เป็นความสงบ ใช่ไหม

ส. คนอื่นตอบให้ไม่ได้ แต่ขณะนั้นจะทราบว่าเป็นผู้รู้ความ ต่างกันว่า จิตที่ไม่สงบเป็นไปอย่างไร และเวลาที่สามารถละความไม่สงบนั้นได้

จิตต่างกันอย่างไร ซึ่งคนอื่นไม่สามารถรู้ได้ แต่ผู้ที่ขณะนั้นละความไม่สงบได้ย่อมรู้ว่า ขณะที่เป็นกุศลที่สงบ ต่างกับขณะที่ไม่สงบ

ถ. การเห็นข้อความอย่างนี้ เท่ากับเราไปนึกถึงความตาย เป็นมรณานุสสติ ด้วยไหม

ส. ไม่ต้องใช้ชื่อ ดีไหม คือ ความสงบเกิดขึ้นโดยอาศัยระลึกอย่างไร นั้นเป็นอนุสสติ โดยไม่จำเป็นต้องเรียกชื่อ

ถ้ามีคนถามว่า วันนี้สงบไหม ตอบได้แล้ว ใช่ไหม ไม่ใช่จะต้องไปนั่งและตอบว่านั่งแล้วสงบ แต่ขณะใดที่กุศลจิตเกิด ขณะนั้นสงบ เพราะความสงบ คือ กุศลจิต นี่จะเป็นสิ่งที่ทำให้สติเกิดระลึกได้ในสภาพจิตของตนเอง เพราะไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการกระทำบุญกุศล เช่น ทานกุศล ก็สามารถรู้ได้ว่า กุศลจิตเกิดมากน้อยอย่างไร มีความหวั่นไหว หรือความขุ่นเคืองมากน้อยเท่าไร ถึงแม้จะมีวัตถุธาณที่เลิศแต่จิตในขณะนั้นไม่ผ่องใส หรือมีอกุศลเกิดแทรกคั่นมาก ก็จะได้รู้ว่า แม้วัตถุธาณเลิศ แต่กุศลจิตก็น้อย หรือบางครั้งวัตถุธาณไม่เลิศ แต่กุศลจิตผ่องใส เต็มเปี่ยมเอบอ้มในกุศลนั้น ก็จะได้ว่า แม้วัตถุธาณไม่เลิศ กุศลจิตก็มากหรือประณีตได้

เพราะฉะนั้น ไม่เป็นเรื่องของวัตถุ ไม่เป็นเรื่องอย่างอื่นเลยทั้งสิ้น นอกจากเป็นเรื่องสภาพของจิตที่เป็นกุศล จึงสงบ ซึ่งการที่จะเห็นว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นโทษ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ง่ายเลย นอกจากเป็นผู้ที่อบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรม จึงจะค่อย ๆ รู้สภาพความจริงของนามธรรมและรูปธรรมได้

ผู้ที่ได้อบรมเจริญปัญญาจนสามารถเห็นภัยและเห็นโทษของภพของขันธ ทานจะต้องมีความเห็นว่า ภพทั้ง ๓ ไม่ว่าจะเป็นการเกิดในที่ไหนทั้งสิ้น ปรากฏดุจหลุมถ่านเพลิงที่เต็มด้วยถ่านเพลิงไม่มีเปลว นี่คือนิพพานที่ได้อบรมแล้ว แต่ถ้ายังไม่อบรม ไม่ได้ตรองเลยกับการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การคิดนึกซึ่งเกิดดับอย่างรวดเร็ว แต่ปัญญาที่จะดับกิเลสได้จริง ๆ ต้องอบรมเจริญจนประจักษ์การเกิดดับ และเห็นว่าการเกิดในที่ไหน ๆ ทั้งสิ้น ดุจหลุมถ่านเพลิงที่เต็มด้วยถ่านเพลิงไม่มีเปลว

มหาภูตรูป ๔ ปรากฏดุจจสรพิษที่มีพิษร้าย เพราะให้โทษอย่างเดียว จะต้องมีการบริหารบำรุงรักษาทุกอย่างตั้งแต่เกิดจนตาย

ขั้น ๕ ปรากฏดุจเพชรฆาตที่กำลังเงือดดาบ คือ ไม่ให้พ้นภัยของความเกิดความแก่ ความเจ็บ และความตายไปได้เลย

อัฐตติกายตนะ ๖ คือ อายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ปรากฏดุจเรือนว่างเปล่า

พาหิรายตนะ ๖ คือ อารมณ์ภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะอัมมารมณฺ์ ปรากฏดุจโจรปล้นชาวบ้าน

ในขณะนี้ ไม่รู้สึกตัวเลย ใช่ไหม แต่เมื่อใดปัญญาเจริญขึ้น จะเห็นภัยของอารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบที่ไร่อกุศลจิตเกิดทุกที แต่เมื่อไม่รู้จะเห็นได้อย่างไรว่าเป็นโทษ จะเห็นได้อย่างไรว่าเป็นภัย แต่เมื่อรู้ว่า เห็นแล้วอกุศลจิตเกิด ได้ยินอกุศลจิตเกิด ได้กลิ่นอกุศลจิตเกิด ลิ้มรสอกุศลจิตเกิด กระทบสัมผัสอกุศลจิตเกิด คิดนึกอกุศลจิตเกิด ทั้งวัน และทุกวัน เหมือนกับโจรปล้นชาวบ้านให้เดือดร้อน เพราะขณะที่เป็นภวังคจิตยังไม่มีอารมณ์ใด ๆ ปรากฏ เมื่ออารมณ์ปรากฏแล้ว เดือดร้อนทันทีด้วยโลภะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง

เพราะฉะนั้น สังขารทั้งหลายเป็นเหมือนโทษนะที่เจือด้วยยาพิษ ที่กำลังบริโภคอยู่ทุกวันก็ไม่ทราบว่าเป็นพิษเพียงใด ทุกคนกลัวพิษจากอาหารเป็นพิษ แต่ที่จริงแล้วสังขารทั้งหลายเป็นเหมือนโทษนะที่เจือด้วยยาพิษ เป็นเหมือนหนทางที่เต็มไปด้วยโจร เป็นเหมือนเรือนที่ไฟติดทั่วแล้ว เป็นเหมือนสนามรบที่เหล่าทหารต่อสู้กัน คือ ทำสงครามกันระหว่างความดีและความชั่ว กุศลจิตและอกุศลจิต ฝ่ายไหนชนะก็เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะรู้ เพราะฉะนั้น ทางที่จะชนะได้เด็ดขาดมีอยู่ทางเดียว คือ ต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง

ปัญญาต้องเจริญที่จะรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้เอง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ บางคนก็กล่าวว่า คิดถึงอวิชชา

ของตัวเอง เมื่อหลายร้อยชาติมาแล้วจะมากมายสักแค่ไหน แต่ความจริงแล้ว
แสนโง่กับนับไม่ถ้วน

เพราะฉะนั้น การดับอวิชชา ควรทราบว่า ไม่ใช่เรื่องง่าย ไม่ใช่เรื่องเร็ว
แต่เป็นเรื่องที่ต้องค่อย ๆ รู้ลักษณะของสิ่งที่ปรากฏ ที่เคยมีความไม่รู้เต็มไปด้วยอวิชชา
มาก่อน

สำหรับคนที่อบรมเจริญปัญญา ใครที่จะพ้นจากชั้นทั้งหลาย เพราะได้
ประจักษ์ความไม่เที่ยง ความไม่ใช่ตัวตน เป็นแต่เพียงสภาพธรรมที่อาศัยปัจจัย
เกิดขึ้นและดับไป เกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว

ผู้ที่ใครจะพ้นจากชั้น เพราะเห็นว่า การติดข้องอยู่ในชั้นทั้งหลายนั้น
เหมือนปลาที่ติดอยู่ในข่าย ยังไม่เคยรู้สึกอย่างนี้ แต่ผู้ที่ใครจะพ้นจริง ๆ ต้องเห็นจริง ๆ
ว่า ถ้ายังเกี่ยวข้องกับชั้นทั้งหลายอยู่ ก็เหมือนกับปลาที่ติดอยู่ในข่าย กบที่อยูใน
ปากงู ไก่ป่าที่ถูกขังอยู่ในกรง มฤคที่ติดบ่วงแน่น งูที่อยู่ในกำมือของหมอ ช้างที่
เล่นไปตกหล่มใหญ่ บุรุษที่ถูกศัตรูล้อมไว้

ขณะนี้ยังไม่ถูกใครล้อมไว้ก็ไม่ใช่ทุกข์ แต่ถ้ามีการถูกล้อมไว้จริง ๆ ก็รู้ว่า
ทุกข์นั้นมากมายสักแค่ไหน แต่ขณะนี้ถูกล้อมไว้แล้วทั้งรูป ทั้งเสียง ทั้งกลิ่น ทั้งรส
ทั้งโผฏฐัพพะ ทั้งโลกะ ทั้งโทสะ ทั้งโมหะ ยากที่จะพ้นได้จริง ๆ

๑๕๑๒

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๒๙

ขณะที่ท่านผู้ฟังกำลังเห็นบ้าง ได้ยินบ้าง ได้กลิ่นบ้าง ลิ้มรสบ้าง รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสบ้าง คิดนึกบ้าง เป็นประจำ ในชีวิตประจำวัน เป็นหนึ่งบ้างหรือเปล่า

ตราบใดที่ยังมีกิเลส ย่อมยังไม่พ้นหนี้ จะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ทุกคนมีหนี้หนี้เก่าในชาตินี้ขณะที่หลงลืมสติเป็นเหตุให้เกิดอกุศลจิต ซึ่งล่องเป็นอกุศลกรรมทางกาย ทางวาจา หรือแม้ทางใจ มีบ้างไหม ตั้งแต่เกิดจนถึงเดี๋ยวนี้ และหนี้เก่าในชาติก่อน ๆ ในอสงไขยกับ

หนี้ในขณะนี้ปัจจุบัน ที่หลงลืมสติไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ และหนี้ในอนาคต คือ วันต่อ ๆ ไปที่หลงลืมสติไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ซึ่งเป็นหนี้ที่พอกพูนอยู่เรื่อย ๆ จะพ้นหนี้ได้อย่างไร มีหนทางเดียว คือ เจริญปัญญาารู้ลักษณะของสภาพธรรมและดับกิเลส จึงจะพ้นจากหนี้ได้

เพียงให้รู้สึกตัวว่าเป็นหนี้ ก็เป็นประโยชน์ที่จะรู้ว่า หนี้มากเหลือเกิน หนี้ในอดีต หนี้ในปัจจุบัน หนี้ในอนาคต เพราะฉะนั้น ควรเป็นผู้ที่คิดจะชำระหนี้ ด้วยการอบรมเจริญปัญญาจนกว่าจะพ้นจากหนี้ ขณะใดที่ปัญญาเกิดขึ้นดับกิเลสได้ ขณะนั้นก็พ้นจากการเป็นหนี้

ลักษณะของพาลและบัณฑิต ข้อความใน **ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ปณิตตวรรคที่ ๖ ข้อ ๑๖** มีว่า

หน้าที่ของบัณฑิต คือ

... ก็พวกคนไข่น้ำย่อมไข่น้ำไป พวกช่างศรย่อมดัดศรให้ตรง พวกช่างถากย่อมถากไม้ บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตน ดังนี้

เพราะฉะนั้น ใครจะเป็นพาล ใครจะเป็นบัณฑิต ขึ้นอยู่กับการพิจารณา โดยแยกคางว่า บัณฑิตมีหน้าที่ฝึกตน

การที่จะไขน้ำเสีย คือ กิเลสที่หมักหมมเน่าเหม็น มีหนทางเดียว คือ ด้วยการเพิ่มน้ำใส คือ กุศลจิต และการอบรมเจริญปัญญา เพราะฉะนั้น แต่ละท่านจะต้องพิจารณาเห็นสิ่งที่ไม่ดีของตัวเองก่อน เพราะว่ากุศลจิตน้อยมากเมื่อเทียบกับอกุศลจิต เพราะฉะนั้น ถ้าไม่คิดแก้กุศลโดยการเพิ่มกุศลในทุก ๆ ทาง ย่อมไม่มีทางดับกิเลสได้ แต่ถ้าเริ่มเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ฝึกตน จะทำให้เป็นผู้ที่ตรงโดยการเห็นว่า กิเลสทั้งหลายเป็นโทษ จึงพากเพียรที่จะละกิเลส

ถ้าผู้ใดใคร คิดดู จะเป็นพาลหรือจะเป็นบัณฑิต ถ้าจะเป็นพาลก็ผู้ใดใครต่อไป ใครก็ช่วยไม่ได้ แต่ถ้าจะเป็นบัณฑิต ก็เห็นว่าความผู้ใดใครไม่มีประโยชน์เลยเป็นอันตราย เป็นโทษ เพียงแค่อกุศลยังทำไม่ได้ จะปฏิบัติธรรมอะไรได้

เมื่อมีการพิจารณาตนเองในทุก ๆ ทาง จะทำให้เป็นผู้ที่เพิ่มกุศลจิตด้วยการทำดีทางกาย ทางวาจา ต่อคนที่คิดว่าไม่เป็นมิตรกัน หรือว่าไม่ถูกกัน

นี่คือ บัณฑิตที่ย่อมฝึกตน และเป็นผู้ที่มีจิตใจโอบอ้อมอารี ทำกุศลทุกอย่างทันที

ทุกคนถ้าตายในวันนี้ ก็ลืมเรื่องของชาตินี้ทั้งหมด เพราะฉะนั้น จะเดือดร้อนทำไมกับความโกรธบ้าง ความโลภบ้าง ความรักบ้าง ความชังบ้างในชาตินี้ ฉะนั้นถ้าลืมเสียตั้งแต่ในชาตินี้ ไม่ต้องคอยถึงชาติหน้า จะดีกว่าไหม แทนที่จะยังโกรธอยู่ เพราะยังจำได้ แต่ถ้าคิดว่า ตายแล้วก็ลืมหมดทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นผู้เป็นที่รัก ผู้เป็นที่ชัง หรือสิ่งที่เป็นที่รัก สิ่งที่เป็นที่ชัง ก็ลืมเสียเดี๋ยวนี้ ไม่ต้องคอยถึงชาติหน้า และตั้งต้นใหม่ทุกขณะ โดยการอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมเท่านั้น

ซึ่งความจริงแล้วที่ปรากฏเป็นโลก เป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่าง ๆ ก็เป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมเท่านั้น ไม่มีใครเลยจริง ๆ ขณะที่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตาจะมีสิ่งอื่นไม่ได้ ขณะที่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่

ปรากฏทางหูจะมีสิ่งอื่นไม่ได้ นอกจากได้ยินกับเสียง เพราะฉะนั้น โลก คือ แต่ละ
ขณะ ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน ไม่มีใครเลยทั้งสิ้น

เรื่องของการอบรมเจริญปัญญา มีหลายชั้น ตั้งแต่ชั้นการฟังเรื่องของ
สภาพธรรมที่ปรากฏและพิจารณาตามความเป็นจริงว่า เป็นอย่างนั้นถูกต้องหรือไม่
เช่น เห็น ไม่ใช่เรา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน เพราะอะไร ก็เพราะว่า
เป็นแต่เพียงสภาพรู้ หรือธาตุรู้ หรืออาการรู้ ซึ่งเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา

เพียงเท่านี้ ยังไม่สามารถดับกิเลสได้ จะคิดอย่างนี้ไปทั้งวัน ก็ดับกิเลสไม่ได้
จนกว่าสติจะระลึกที่ลักษณะที่กำลังเห็น ซึ่งไม่ใช่ง่ายเลย แต่สิ่งที่เห็นหรือสภาพที่เห็น
มีจริง เพราะฉะนั้น เมื่อสิ่งนั้นมีจริง สติย่อมเกิดระลึกได้ เพียงแต่ว่าก่อนที่สติจะระลึก
ได้ ไม่ใช่ว่าจะระลึกได้ตามใจชอบ หรือคิดว่าขณะนี้จะระลึกที่นั่น จะระลึกที่นี่ แต่
ต้องเป็นสติเองที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้นและระลึกได้ และขณะนั้นปัญญาก็พิจารณา
ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ที่ละเอียดที่ละน้อยจริง ๆ จนกว่าจะรู้ชัด
ในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย ทางใจ

เป็นเรื่องยาก แต่เป็นเรื่องที่อบรมเจริญได้

ถ. เห็นสิ่งอื่นได้ชำระหมดแล้ว แม้แต่เห็นชีวิตก็ชำระกันไปบ้าง ในชาตินี้
ผมไม่ได้มีหนี้อะไรกับใคร

ส. จริงหรือ ถ้ามีกิเลส ก็ยังมีหนี้

ถ. มีเหลือแต่หนี้กิเลส ถ้าทำบุญชดเชยวันหนึ่ง ๆ ก็ขาดดุลทุกวัน
มากมาย จะชำระอย่างไร

ส. จะเอาศรัทธาที่ไหนดามาก ๆ จะเอาสติที่ไหนดามาก ๆ จะเอาวิริยะที่
ไหนดามาก ๆ จะเอาปัญญาที่ไหนดามาก ๆ ต้องค่อย ๆ สะสมที่ละเอียดที่ละน้อย
หนี้ยังมีที่ละเอียดที่ละน้อยจนหนาแน่น เพราะฉะนั้น เวลาจะชำระหนี้ ก็ต้องหาทรัพย์
คือ อริยทรัพย์ ได้แก่ ศรัทธา สติ วิริยะ สมาธิ ปัญญาที่เกิดในขณะที่จะระลึก
ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ชำระหนี้ไปเรื่อย ๆ ที่ละเอียดที่ละน้อย

โดยระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ แต่ดีที่รู้สึกตัวว่ายังเป็นหน้อยๆ เพื่อจะได้ชำระหนี้ ถ้าไม่รู้ตัวว่าเป็นหนี้ ก็ไม่ชำระหนี้ ไซ้ไหม ก็พอกพูนไป ซึ่งการที่จะรู้ลักษณะของสภาพธรรมเป็นเรื่องละเอียดและเป็นเรื่องยาก แต่เป็นเรื่องที่รู้ได้จริง ๆ เพราะว่า เป็นสัจธรรม เป็นของจริงที่สามารถพิสูจน์ได้

ในการกล่าวถึงหนี้ หรือการอบรมเจริญปัญญา เป็นเรื่องยาก เป็นเรื่องที่ค่อย ๆ เกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ใครคนหนึ่งคนใดสามารถจะหยิบยกออกสู่ทั้งหมดออกทิ้งไปได้โดยการทำอย่างหนึ่งอย่างใด แต่ต้องเป็นการอบรมเจริญปัญญา ตั้งแต่ขั้นการฟัง เพราะว่าที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องของนามธรรมและรูปธรรมโดยละเอียดทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เพื่อให้เห็นว่าสภาพธรรมที่ปรากฏเสมือนว่าไม่ดับเลยเพราะเกิดดับสืบต่อกันอย่างเร็วมากนั้น แท้ที่จริงแล้ว เป็นเพียงจิตที่เกิดขึ้นชั่วขณะเดียวและทำกิจการงานสืบต่อกัน ในขณะที่มีการเห็นวาระหนึ่ง การได้ยินวาระหนึ่ง การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส การคิดนึก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องของอเหตุกจิต ๑๘ ดวง และแสดงให้เห็นว่า อเหตุกจิต ๑๘ ดวง เป็นวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอดีตกรรม ๑๕ ดวง เป็นกิริยาจิต ๓ ดวง

สำหรับอเหตุกวิบากจิต ๑๕ ดวง เป็นผลของอกุศลกรรม เป็นอกุศลวิบาก ๗ ดวงเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็ผลของอกุศลกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น ของปาณาติบาต ของกาเมสุมิฉฉาจาร หรืออกุศลกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ อย่างไรก็ตาม จะเป็นปัจจัยให้อกุศลวิบากจิต ๗ ดวงเกิดขึ้น เป็นผลของอกุศลกรรม ไม่มากกว่า ๗ เลย และอกุศลวิบากนั้นก็เกิดขึ้นตามกำลังของเหตุปัจจัยในชีวิตประจำวัน สำหรับกุศลวิบากที่เป็นอเหตุกจะมี ๘ ดวง

อเหตุกวิบากจิต ๑๕ ดวงที่ได้กล่าวถึงแล้ว คือ ทวิปัญญาวิญญาณซึ่งเป็น อเหตุกวิบากจิต ๑๐ ดวง และสัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา เป็นกุศลวิบาก ๑ ดวง เป็นอกุศลวิบาก ๑ ดวง

สัมปกิจฉนจิตเกิดต่อจากจักขุวิญญาณที่เห็น เกิดต่อจากโสตวิญญาณที่ได้ยิน เกิดต่อจากฆานวิญญาณที่ได้กลิ่น เกิดต่อจากชีวหาวิญญาณที่ลิ้มรส เกิดต่อจากกายวิญญาณที่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่ใช่ให้ใครไปพยายามรู้สัมปกิจฉนนะ แต่ทรงแสดงเพื่อให้เห็นความไม่เที่ยง ความเกิดดับสืบทอดอย่างรวดเร็วในขณะที่มีการรู้ อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพื่อให้สัตรีกศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏว่า สภาพธรรมที่เป็นนามธรรมต่างจากสภาพธรรมที่เป็นรูปธรรม นี่เป็นขั้นต้น ไม่ต้องห่วงเรื่องของโสตวิญญาณ หรือสัมปกิจฉนนะ หรือสันตிரณะ หรือจิตดวงอื่น ๆ เลย แต่ฟังเพื่อให้เห็นความไม่มีสาระ และความไม่เที่ยงของจิต

สำหรับสัมปกิจฉนจิต เกิดต่อจากทวิปัญญวิญญาณ และเมื่อสัมปกิจฉนจิตดับไปแล้ว สันตிரณวิบากจิตซึ่งเป็นเหตุวิบากอีกดวงหนึ่งก็เกิดสืบทอด เพราะฉะนั้นสำหรับฐานที่เกิดของจิตก็ไม่สับสนกัน คือ สัมปกิจฉนจิตเกิดก่อนจักขุวิญญาณไม่ได้ หรือจักขุวิญญาณเกิดต่อจากสันตிரณจิตไม่ได้ เพราะว่าแท้ที่จริงแล้วในแต่ละวาระของการรู้อารมณ์แต่ละทาง เป็นเหตุเป็นปัจจัยตั้งแต่เมื่ออารมณ์กระทบกับประสาทกระทบกับภวังค์ จิตจะเห็นทันทีไม่ได้ ภวังคจิตที่เกิดขึ้นที่รูปกระทบ ขณะนั้นเป็นอดีตภวังค์ เพราะแสดงให้เห็นว่า รูปกระทบกับจักขุประสาทและกระทบภวังค์ก่อน และดับไป จักขุวิญญาณจะเกิดทันทีไม่ได้ ภวังคจิตจะต้องเกิดก่อน ไหว เพื่อทึงอารมณ์ของภวังค์ เพื่อรู้อารมณ์ใหม่ แต่ขณะที่เป็นภวังคจิตนั้นก็ยังไม่มีการรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเลย และเมื่อภวังคจิตดับไปแล้ว ภวังคปัจเจกเกิดต่อ เป็นกระแสภวังค์ดวงสุดท้าย เมื่อภวังคปัจเจกดับแล้ว วิถีจิตจะไม่เกิดไม่ได้

ขณะที่มีการเห็นครั้งหนึ่ง ๆ รู้ได้เลยว่า อดีตภวังค์ดับ ภวังคจิตจะเกิดต่อและดับ ภวังคปัจเจกเกิดต่อและดับก่อนที่จะมีการเห็นการได้ยินแต่ละครั้ง และการที่จะรับผลของกรรม เมื่อกรรมทำให้ปฏิสนธิเกิดขึ้นเป็นบุคคลหนึ่งบุคคลใด และดำรงภพชาติรักษาความเป็นบุคคลนั้นแล้ว กรรมอื่นก็ยังมีปัจจัยที่จะให้ผลทำให้รู้อารมณ์ที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ซึ่งการที่จะ

เปลี่ยนจากการรับผลของกรรมแต่ละทาง ต้องมีกิริยาจิตเกิดก่อน คั่นระหว่างภวังค์ทั้งหลายกับวิบากอื่นที่จะรู้อารมณ์ทางตา หรือทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ฉะนั้น ปัญจทวาราวชชนจิตซึ่งเป็นเหตุกิริยาจิต จึงเกิดต่อจากภวังค์ปุจฉะ ไม่ใช่ชาติวิบาก เป็นชาติกิริยา สามารถรู้อารมณ์ที่กระทบไม่ว่าจะเป็นอภิสสารมณ อารมณ์ที่น่าพอใจ เป็นผลของกุศลวิบาก หรืออารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ เป็นอนิสสารมณ เป็นผลของอกุศลวิบาก

ปัญจทวาราวชชนจิตเกิดก่อนเป็นวิถิจิตขณะแรก ในวาระหนึ่งจะต้องมีปัญจทวาราวชชนจิตเกิด และเมื่อปัญจทวาราวชชนจิตดับไปแล้ว จักขุวิญญาณจึงเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ดับไป สัมผัสจิตอันเกิดต่อ เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมที่ทำให้จักขุวิญญาณเห็นอารมณ์ที่ดีหรือไม่ดี

สัมผัสจิตจะเป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบากตามจักขุวิญญาณ เพราะว่า การรับผลของกรรมต้องเป็นผลของกรรมประเภทเดียวกัน อารมณ์ยังไม่เปลี่ยน เพราะว่าอารมณ์ที่เป็นรูปนั้นเกิดดับช้ากว่าจิต คือ มีอายุเท่ากับการเกิดดับของจิต ๑๗ ขณะ ซึ่งขณะที่กระทบกับอดีตภวังค์ ภวังคจลนะ ภวังค์ปุจฉะ ปัญจทวาราวชชนะ และจักขุวิญญาณนั้น รูปนั้นยังไม่ดับ เพราะฉะนั้น สัมผัสจิตนั้นที่เกิด ก็รู้รูปเดียวกันกับที่ปัญจทวาราวชชนจิตและจักขุวิญญาณเห็นนั่นเอง ถ้าเป็นรูปที่ไม่ดี จักขุวิญญาณก็เป็นอกุศลวิบาก สัมผัสจิตก็เป็นอกุศลวิบาก วิบากทั้งหลายที่เกิดขึ้นรู้รูปเดียวกันนั้น ถ้ารูปนั้นเป็นรูปที่ไม่ดี วิบากทั้งหมดต้องเป็นอกุศลวิบาก เปลี่ยนไม่ได้

สำหรับสัมผัสจิตนั้น โดยชาติเป็นวิบากเช่นเดียวกับทวิปัญจวิญญาณ และเป็นผลของกรรมเดียวกันด้วย ถ้าเป็นสิ่งที่ปรากฏทางตา รูปยังไม่ดับ จักขุวิญญาณเห็นสิ่งใด สัมผัสจิตนั้นก็รับสิ่งนั้นต่อ

ถ้าเป็นเสียงทางหู มีอายุเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ขณะที่โสตวิญญาณกุศลวิบากเกิดขึ้นได้ยินเสียงที่ดีดับไปแล้ว สัมผัสจิตอันกุศลวิบากก็เกิดขึ้นรับรู้เสียงที่ดีต่อจากโสตวิญญาณ

ถ้าเป็นเสียงที่ดี โสตวิญญูญาณเป็นกุศลวิบาก สัมปกิจฉันนั้นเป็นกุศลวิบาก เพราะฉะนั้น จักขุวิญญูญาณเป็นผลของกรรมใด สัมปกิจฉันนั้นก็เป็นผลของกรรมเดียวกันนั้น

โดยเวทนา สัมปกิจฉันนั้นเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา เช่นเดียวกับจักขุวิญญูญาณ โสตวิญญูญาณ ฆานวิญญูญาณ ชิวหาวิญญูญาณ กายวิญญูญาณ

โดยอารมณ์ มีอารมณ์เดียวกับจักขุวิญญูญาณ โสตวิญญูญาณ ฆานวิญญูญาณ ชิวหาวิญญูญาณ กายวิญญูญาณ

สัมปกิจฉันนั้นไม่เกิดทางมโนทวาร เกิดทางปัญจทวารเท่านั้น

สำหรับความต่างกันของทวิปัญจวิญญูญาณและสัมปกิจฉันนั้นจิต คือ ทวิปัญจวิญญูญาณรู้เฉพาะอารมณ์ของตน เช่น จักขุวิญญูญาณรู้อารมณ์ได้อารมณ์เดียวเท่านั้น คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา โสตวิญญูญาณรู้ได้อารมณ์เดียว คือ เสียงที่ปรากฏทางหู ฆานวิญญูญาณรู้ได้อารมณ์เดียว คือ กลิ่นที่กระทบจมูก ชิวหาวิญญูญาณรู้ได้อารมณ์เดียว คือ รสที่กระทบลิ้น กายวิญญูญาณรู้ได้อารมณ์เดียว คือ โผฏฐัพพะที่กระทบกาย แต่สัมปกิจฉันนั้นรู้อารมณ์ได้ ๕ อารมณ์ ทีละอารมณ์ เพราะไม่ว่าจะเป็น จักขุวิญญูญาณดับ สัมปกิจฉันนั้นจิตก็เกิดต่อ โสตวิญญูญาณดับ สัมปกิจฉันนั้นจิตก็เกิดต่อ เพราะฉะนั้น สัมปกิจฉันนั้นจิตรู้อารมณ์ได้ ๕ อารมณ์ และอาศัยทวาร ๕ ทวาร

โดยกิจ สัมปกิจฉันนั้นไม่ได้ทำกิจเดียวกับจักขุวิญญูญาณ หรือโสตวิญญูญาณ ฆานวิญญูญาณ ชิวหาวิญญูญาณ กายวิญญูญาณ เพราะว่าจักขุวิญญูญาณทำทสสนกิจ คือ เห็น จิตอื่นนอกจากจักขุวิญญูญาณทำทสสนกิจไม่ได้เลย สามารถมีอารมณ์นั้นได้ แต่ไม่เห็นอารมณ์นั้น โสตวิญญูญาณทำสวณกิจ คือ กิจได้ยินเสียงที่ปรากฏ สัมปกิจฉันนั้นจิตมีเสียงเป็นอารมณ์ แต่ไม่ได้ทำสวณกิจ คือ ไม่ได้ยินเสียง เพียงแต่รับรู้เสียงนั้นต่อจากโสตวิญญูญาณ

นี่เป็นกิจที่ต่างกันของทวิปัญจวิญญูญาณและสัมปกิจฉันนั้นจิต

สำหรับที่เกิดของสัมปกิจฉันนั้นจิต คือ โดยวัตถุ ต่างกับทวิปัญจวิญญูญาณ ในขณะนี้ ถ้าศึกษาเรื่องของจิตโดยละเอียด จะทราบกิจของจิตแต่ละดวง

ในวาระหนึ่ง ๆ เช่น ในขณะที่เห็น เฉพาะจักขุวิญญาณเกิดที่จักขุปสาท ทำกิจเห็น
ขณะเดียวและดับ สัมปกิจฉันทจิตไม่เห็นแต่อาศัยจักขุปสาทรับรู้รูปนั้นต่อจาก
จักขุวิญญาณและเกิดที่หทัยวัตถุ

๑๕๑๓

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๒๙

ในขณะนี้เอง ใครจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม แต่ผู้ที่ทรงตรัสรู้แล้วทรงแสดงสภาพลักษณะของจิตที่ต่างกันในวันวาระหนึ่ง ๆ ที่เห็น ที่ได้ยิน เป็นต้น

การที่ทวารและวัตถุของสัมปยุตตจิตไม่เนื่องกัน จึงต้องมีวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย สำหรับทวิปัญญาวิมุตตจิต คือ จักขุวิมุตตจิต อรูปวิมุตตจิต โสตวิมุตตจิต อรูปวิมุตตจิต ฌานวิมุตตจิต อรูปวิมุตตจิต ชิวหาวิมุตตจิต อรูปวิมุตตจิต กายวิมุตตจิต อรูปวิมุตตจิต จิต ๑๐ ดวงนี้ แต่ละดวงมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงเท่านั้น คือ สัมผัสเจตสิก ๓ ตัว และเจตสิก ๔ ตัว แต่สัมปยุตตจิตมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากกว่า ๗ เพราะทวารและวัตถุของสัมปยุตตจิตต่างกัน

สำหรับจักขุวิมุตตจิต เกิดที่จักขุปสาท ทำกิจที่จักขุปสาท และดับที่จักขุปสาท แต่สัมปยุตตจิตเกิดที่ทวารวัตถุ อาศัยทวารตาถ้ารับรู้รูปต่อจากจักขุวิมุตตจิต แต่สัมปยุตตจิตเองเกิดที่ทวารวัตถุ เพราะฉะนั้น สัมปยุตตจิตจึงมีเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๑๐ ดวง คือ เพิ่มภิกขณเจตสิกอีก ๓ ดวง ได้แก่ วิตกเจตสิก วิจารณ์เจตสิก และอิโมกขเจตสิก

นี่คือสภาพที่ต่างกันของทวิปัญญาวิมุตตจิตกับสัมปยุตตจิต

จักขุวิมุตตจิต โสตวิมุตตจิต พวกนี้ไม่ต้องอาศัยเจตสิกเกินกว่า ๗ ไม่ต้องมีวิตกเจตสิก วิจารณ์เจตสิก อิโมกขเจตสิก แต่ทันทีที่จักขุวิมุตตจิตดับ จิตที่เกิดต่อต้องอาศัยเจตสิกอีก ๓ ดวงเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วย เพราะไม่ได้ทำกิจเห็นแต่ทำกิจรับรู้สีต่อจากจักขุวิมุตตจิต จึงต้องอาศัยวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพื่อตรึงหรือจรดในอารมณ์นั้น นอกจากนั้นก็มีวิจารณ์เจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะที่ได้ก็ตามที่มีวิตกเจตสิกที่นั่นต้องมีวิจารณ์เจตสิกเกิดร่วมด้วย

วิตกเจตสิก เป็นเจตสิกที่จรดหรือตรึกในอารมณ์ และวิจารณ์เจตสิกเป็นสภาพที่ประกอบอยู่ในอารมณ์ที่วิตกจรด ไม่ว่าวิตกจะจรดในอารมณ์อย่างไร วิจารณ์ก็ประกอบตามไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้น วิตกเจตสิกกับวิจารณ์เจตสิกก็เกิดร่วมกัน จิตใดที่มีวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตนั้นต้องมีวิจารณ์เจตสิกเกิด แต่ต่อไปจะทราบว่าวิจารณ์เจตสิกเกิดโดยไม่มีวิตกเจตสิกเกิดก็ได้ สำหรับทุติยฌาน ซึ่งมีความชำนาญคล่องแคล่วมาก ไม่จำเป็นต้องอาศัยวิตกเจตสิกอีกต่อไป จิตก็สามารถสงบระงับเป็นทุติยฌานได้ แต่สำหรับกามาวจรจิต ที่ใดที่มีวิตกเจตสิก ที่นั่นต้องมีวิจารณ์เจตสิกเกิดร่วมด้วย

อหิมกขเจตสิก เป็นเจตสิกที่ปักใจในอารมณ์ที่ปรากฏ เพราะสัมปฏิจฉันทนจิตไม่ใช่จิตที่ทำทาสสนกิจ แต่เป็นจิตที่รับอารมณ์ต่อจากทางจักขุวิญญาณ

สัมปฏิจฉันทนจิตไม่เกิดทางมโนทวาร เกิดได้เฉพาะ ๕ ทวาร และรู้ได้เฉพาะ ๕ อารมณ์ และเกิดขณะอื่นไม่ได้นอกจากเมื่อจักขุวิญญาณดับไป สัมปฏิจฉันทนจิตเกิดต่อ โสตวิญญานดับไป สัมปฏิจฉันทนจิตเกิดต่อ ฆานวิญญานดับไป สัมปฏิจฉันทนจิตเกิดต่อ ชิวหาวิญญานดับไป สัมปฏิจฉันทนจิตเกิดต่อ กายวิญญานดับไป สัมปฏิจฉันทนจิตเกิดต่อ ฐู หรือไม่รู้ ก็เป็นอย่างนี้

เพราะฉะนั้น ที่กล่าวถึงโลกมีดว่า วันหนึ่ง ๆ แม้ที่จริงอยู่ในโลกที่สว่างมาก หรือในโลกที่มีดมาก ก็เพื่อให้คลายความติดในนิमितอนุพยัญชนะ เพราะว่าทางตาถ้าใครบอกว่ากำลังเกิดดับ ยากแสนยากที่จะเชื่อ ไซ้ไหม ถ้าสติไม่เคยระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา และระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางหู ซึ่งสลับกันอย่างรวดเร็ว และยังมีทางใจที่คิดนึกเรื่องที่ได้ยินเป็นต้น หรือสิ่งที่กำลังกระทบสัมผัส

อย่างเวลาที่ได้รับประทานอาหาร ไม่ได้มีแต่เห็น ไซ้ไหม คุยกันด้วย ฟังเพลงด้วย คิดนึกเรื่องต่างๆ ด้วย บางคนอาจจะคิดนึกเรื่องธุรกิจการงาน และมีการกระทบสัมผัสซ้อนซ้อน เครื่องใช้ในการบริโภค เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า วาระที่รู้อารมณ์ทางอื่นนอกจากทางจักขุทวาร มีด ขณะที่ได้ยินเสียง ไม่มีแสงสว่างใด ๆ เลย

ขณะที่กำลังกระทบสิ่งที่อ่อนหรือแข็ง เย็นหรือร้อน ก็ไม่มีแสงสว่างใด ๆ เลย ขณะที่กำลังคิดนึกก็ไม่ได้มีแสงสว่างใด ๆ เลยทั้งสิ้น ถ้าไม่เกี่ยวเนื่องกับทางจักขุทวารวิถิ และมโนทวารวิถิที่รับรู้อารมณ์ต่อจากทางจักขุทวารวิถิแล้ว วาระอื่นทั้งหมด คือ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย มีดี พิสูจน์ได้ง่ายมาก เพียงหลับตาเท่านั้นก็มีดี แต่ยังมีอ่อน มีแข็ง มีเสียง มีรส มีกลิ่น กระทบปรากฏได้ทั้งหมด

การพิจารณาว่า แท้ที่จริงแล้วสภาพธรรมตามความเป็นจริงต่างกับที่เคยคิด เคยเข้าใจ จะทำให้ละคลายการยึดถือ การติดในนิमितอนุพยัญชนะ ในสิ่งที่ปรากฏทางตา เพราะเข้าใจแล้วว่า ชั่วแวบเดียว ชั่วครู่เดียวเท่านั้นเองที่เห็นตามความเป็นจริง และวิถิจิตวาระอื่นก็เกิดสลับต่อสลับแล้ว และมีการเห็นอีก ชั่ววาระสั้น ๆ วิถิจิตวาระอื่นซึ่งมีดีก็เกิดดับสลับต่อแล้ว

ถ้าอย่างนี้จริง ๆ ที่ว่าสว่างนี้ ชั่วครู่ ชั่วขณะเท่านั้น ก็จะละคลายการยึดติด ในสิ่งที่ปรากฏทางตา ละคลายการยึดติดในนิमितอนุพยัญชนะ แต่ไม่ใช่ละความพอใจ

จะเห็นได้ว่า ความยินดีพอใจในรูปที่ปรากฏทางตา รวดเร็ว แม้จักขุทวารวิถิจิตยังไม่ดับหมด รูป ๑๗ ขณะยังไม่ทันจะดับ จิต ๑๗ ขณะนี้ดับเร็วมาก เพราะฉะนั้น รูปต้องดับเร็วด้วย จิต ๑๗ ขณะดับเร็วกว่าขณะที่กำลังเห็นและกำลังได้ยินในขณะนี้ เพราะฉะนั้น ในขณะที่รูปยังไม่ดับ เมื่อสัมผัสปัจจัยจนจิตดับสันตிரณจิตดับ โภจฐัพพนจิตดับ ชวนจิต พอใจหรือไม่พอใจในรูปที่ปรากฏเกิดดับสลับต่อกัน ๗ ขณะ

เพราะฉะนั้น ไม่ใช่ยับยั้งการติดหรือการชอบ แต่ละการที่เคยยึดมั่นถือมั่น ในรูปที่ปรากฏว่าเป็นสภาพที่เที่ยงและไม่ดับ เพราะตามความเป็นจริงแล้วต้องเห็น ชั่วขณะสั้นมาก และวิถิจิตวาระอื่นก็เกิดดับสลับต่อ ถ้าพิจารณาลักษณะสภาพของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจสลับต่อกันได้จริง ๆ ลักษณะของสภาพธรรมย่อมปรากฏตามเป็นจริง คือ เกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว แม้แต่ทางตาที่คิดว่าไม่ดับเลย ก็ต้องรู้ว่า ความจริงต้องปรากฏสภาพที่ดับได้ เพราะว่ามีวิถิจิตวาระอื่นเกิดสลับที่จะรู้ได้ว่าทางตาต้องดับ

ถ้าไม่พิจารณาอย่างนี้ หรือไม่โน้มระลึกถึงสภาพที่แท้จริงในขณะที่รูปแต่ละรูป ปรากฏทางทวารแต่ละทวาร ก็จะเป็นโลกที่สว่างไสวอยู่ตลอดเวลา ไม่ดับเลย แต่การที่ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจะปรากฏตามความเป็นจริงว่า เป็น ช่วงขณะที่สั้นและเล็กน้อยได้ ก็เมื่อปัญญาพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ทั้งทั้ง ๖ ทาง

ถ. สัมปฏิจฉันนะ เพียงแต่พิจารณาอารมณ์ ไข่ใหม่ ยังไม่ตัดสินอารมณ์

สุ. สัมปฏิจฉันนะยังไม่ได้พิจารณา สัมปฏิจฉันนะรับอารมณ์ต่อจาก จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ที่ละอารมณ์ ที่ละทวาร ยังไม่พิจารณาอารมณ์ ต้องสันติตรณจิต

ถ. สภาพธรรมที่เป็นสังขารธรรมทั้งหลายเกิดดับสืบต่อปรากฏแก่จิตได้ ทางทวารต่าง ๆ มีสภาพธรรมเดียว คือ พระนิพพาน ที่แม้ปรากฏเป็นอารมณ์ของจิต ก็ไม่ชื่อว่าเกิดขึ้นหรือดับไป ขอเรียนถามว่า เพราะเหตุใด

สุ. เพราะเหตุใด ก็เพราะสภาพธรรมนั้นมีลักษณะอย่างนั้น อย่าง สังขารธรรมเกิดขึ้นและดับไป จะเพราะเหตุใดอีกหรือเปล่า ในเมื่อลักษณะของ สภาพธรรมอย่างหนึ่งก็เป็นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง

ถ. แต่ขณะที่สภาพธรรมทั้งหลายปรากฏแก่จิตได้ทางทวารต่าง ๆ ก็ ชื่อว่าเกิดขึ้น แต่นิพพาน เวลาปรากฏเป็นอารมณ์ของมรรคจิต ปรากฏเป็นอารมณ์ได้ นิพพานเป็นอัมมมรรคอย่างหนึ่ง แต่เวลาจิตรู้นิพพาน ในขณะนั้นไม่ชื่อว่าเกิดขึ้น และไม่ชื่อว่าดับไป ขอให้อาจารย์ช่วยอธิบาย

สุ. เพราะว่ามันเป็นลักษณะของนิพพาน เท่านั้นเอง

ถ. สภาพธรรมอื่นที่ไม่ใช่ นิพพาน เวลาเกิดขึ้นปรากฏเป็นอารมณ์ของจิต ทำไมแสดงลักษณะอาการเกิดขึ้นและดับไป

สุ. เพราะว่าสภาพนั้นมีลักษณะอย่างนั้น สภาพธรรมแต่ละอย่างมี ลักษณะอย่างไร ก็ทรงแสดงตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้น ๆ

ถ. ผมใคร่จะศึกษาพระอภิธรรม แต่ยังไม่ทราบว่าจะใช้ตำราที่ไหน

ส. ตำราพระอภิธรรมมีมากที่เขียนกันไว้ ที่พิมพ์ก็มีมาก

ถ. ที่ควรใช้เป็นหลักได้ ผมกลัวว่าจะผิดเพี้ยน

ส. ตำราคงไม่ผิด แต่ความเข้าใจธรรม การพิจารณาธรรมต้องละเอียด และในการศึกษา ควรจะพิจารณาในเหตุในผล ไม่ใช่เพียงแต่ท่องจำ หรือรู้จักชื่อเท่านั้น แต่ควรรู้ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่าง โดยชาติ โดยทวาร โดยอารมณ์ โดยกิจ เพื่อจะได้เห็นความเป็นอนัตตาและความแตกต่างกันจริง ๆ ของลักษณะสภาพธรรมแต่ละอย่าง

เช่น จักขุวิญญาณ มีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ สัมปจิตจันนจิตก็มีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ สันตึรณจิตก็มีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ โลกมุลจิตก็มีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ แต่เป็นจิตต่างประเภทกัน และเกิดสลับกันไม่ได้ ต้องอาศัยปัจจัยแต่ละขณะ โดยสภาพที่เป็นอนันตรปัจจัยและสมนันตรปัจจัยว่า เมื่อจิตดวงนี้ดับแล้วเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปคือดวงนั้นเกิดขึ้นเป็นดวงอื่นไม่ได้ เช่น เมื่อจักขุวิญญาณดับไป จักขุวิญญาณเองเป็นอนันตรปัจจัยและสมนันตรปัจจัยให้เฉพาะสัมปจิตจันนจิตเกิดต่อ

ผู้ฟัง สำหรับปัญหานี้ อย่างคร่าวก่อน ๆ ก็มีผู้ถามว่า ขอไม่เรียนปรมัตถธรรม ๔ ได้ไหม เรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน ความจริงคำตอบ คือ ไม่ได้ ถ้าจะเจริญวิปัสสนาต้องเรียน แต่เรื่องการเรียน ตัวผมเองศึกษาโดยฟังจากท่านอาจารย์ซึ่งเกือบจะบอกได้ว่าผู้เดียวเท่านั้น ไม่ได้ฟังจากที่อื่น แต่ความที่ฟังมาก ๆ เข้า ปรมัตถธรรม ๔ ก็เข้าใจได้เอง ไม่ต้องห่วง ปรมัตถธรรม ๔ ที่ท่านอาจารย์สุจินต์บรรยายไว้ พอเพียงที่จะเจริญสติปัฏฐานได้ ผมขอยืนยันอย่างนี้

ส. สำหรับอกุศลจิต ถ้าเทียบกับอเหตุกจิต คือ จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ อเหตุกจิตย่อมรู้ยากกว่า เพราะไม่ได้ประกอบด้วยโลภะ หรือโทสะ หรือโมหะ แต่จิตนี้มี และเกิดขึ้นเป็นปกติในชีวิตประจำวัน

สำหรับอเหตุกจิต จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ คือ ไม่ประกอบด้วย โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลกเจตสิก อโทสเจตสิก และอโมหเจตสิกนั้น มี ๑๘ ดวง

อเหตุกจิตมี ๑๘ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ เป็นวิบากจิต ๑๕ ดวง เป็นกิริยาจิต ๓ ดวง

สำหรับวิบากจิต ๑๕ ดวง เป็นอกุศลวิบาก ๗ ดวง เป็นกุศลวิบาก ๘ ดวง รวมเป็นอเหตุกวิบากจิต ๑๕ ดวง ซึ่งได้กล่าวถึงแล้ว ๑๒ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาน ๑๐ ดวง และสัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง เพื่อที่จะเตือนให้ระลึกว่า ในขณะที่สิ่งที่กำลังเห็น เป็นวิบากจิต เป็นอเหตุกจิต ถ้าเห็นสิ่งที่ดีก็เป็นกุศลวิบาก ถ้าเห็นสิ่งที่ไม่ดีก็เป็นอกุศลวิบาก ทางหู ทุก ๆ ขณะที่ผ่านมาไปอาจจะหลงลืมสติ และไม่สังเกต ไม่พิจารณา ไม่ได้ระลึกเลยว่า แท้ที่จริงแล้วเป็นผลของอดีตกรรมที่ทำให้ได้ยินเสียงที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้างแต่ละขณะ

จิตเป็นสภาพธรรมที่เกิดดับสืบต่ออย่างรวดเร็ว ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงแสดงประเภทของวิบากจิตคือจิตที่เป็นผลของกรรมไว้ ในชีวิตประจำวัน เราก็จะไม่คิดเลยว่า นอกจากจักขุวิญญาน โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน และกายวิญญานแล้ว จะมีวิบากอื่นอีกที่เป็นผลของกรรม และถึงแม้จะทรงแสดงไว้ ก็ไม่มีผู้ใดสามารถรู้ในการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของจิตแต่ละขณะ ในวาระหนึ่ง ๆ ซึ่งมีการเห็น หรือการได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส แต่แม้กระนั้นการศึกษาพระธรรมเรื่องของอเหตุกจิต ก็ยังช่วยให้เกิดการพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล และสภาพธรรมที่เกิดดับอย่างรวดเร็ว ซึ่งควรที่สติจะเริ่มระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ แม้ว่าจะมีสภาพธรรมอื่น เช่น สัมปฏิจฉันนจิต เป็นวิบากจิตซึ่งเกิดต่อจากจักขุวิญญาน ในขณะที่เห็น เกิดต่อจากโสทวิญญานในขณะที่ได้ยิน เกิดต่อจากฆานวิญญานในขณะที่ได้กลิ่น เกิดต่อจากชิวหาวิญญานในขณะที่ลิ้มรส เกิดต่อจากกายวิญญาน

ในขณะที่กระทบสัมผัส ก็ไม่สามารถจะติดตามระลึกรู้ได้ และไม่จำเป็นที่ใครจะต้องพยายามไปเจริญสติปัฏฐานโดยให้มีสัมปกิจฉันนจิตเป็นอารมณ์

เมื่อเป็นสิ่งที่ไปไม่ได้ สูดวิสัยที่จะรู้ได้ จึงควรรู้ในสภาพธรรมที่กำลังปรากฏที่พิสูจน์ได้ เช่น ในขณะที่เห็น ไม่ต้องคิดว่าขณะนี้จักขุวิญญาณ หรือ สัมปกิจฉันน หรือ สันตึรณะ หรือ ปัญจทวาราวชชนะ หรือ มโนทวาราวชชนะ แต่ให้ทราบว่า ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องของจิตโดยละเอียด เพื่อให้เข้าใจสภาพธรรมโดยถูกต้องที่จะช่วยให้คลายการยึดติดสภาพธรรมว่า เป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล

ขอกล่าวทบทวนลักษณะของสัมปกิจฉันนใน **อภิสสาสนี จิตตูปาทกัณฑ์** ซึ่งแสดงลักษณะของสัมปกิจฉันนจิตว่า

จักขุวิญญาณาทินัง อนันตรรูปาทิวิชานนลักขณา มีการรู้รูปารมณเป็นต้น
ในลำดับแห่งจักขุวิญญาณเป็นต้นเป็นลักษณะ

ตามที่ทุกคนเคยทราบแล้ว เป็นการทบทวนให้ทราบว่า ลักษณะของสัมปกิจฉันนนั้น ไม่เห็น แต่รู้ตามจักขุวิญญาณซึ่งเห็น เพราะฉะนั้น เวลาที่จักขุวิญญาณเกิดครั้งหนึ่ง จะมีจิตซึ่งติดตามมาด้วย ไม่ใช่มีแต่เพียงจักขุวิญญาณที่เห็นเท่านั้น ทันทีที่จักขุวิญญาณดับไปจะมีจิตที่ติดตามมา คือ สัมปกิจฉันนจิต สำหรับทางทวารหู จมูก ลิ้น กาย ก็โดยนัยเดียวกัน

รูปาทินัง สัมปกิจฉันนรสา มีการรับอารมณ์มีรูปเป็นต้นเป็นระ

ลักษณะของจิตที่เป็นสัมปกิจฉันน คือ เมื่อทวิปัญจวิญญาณจิตดับ ต้องมีหน้าที่ต้องรับรูปนั้นต่อ

ตถากาوابัจจุปัฏฐานา มีภาวะอย่างนั้น คือ รับอารมณ์ เป็นปัจจุปัฏฐาน เป็นอาการปรากฏ

เวลานี้แม้ว่าสัมปกิจฉันนจะไม่ปรากฏ แต่การที่ทุกคนรู้ว่าสิ่งที่เห็นเป็นอะไร นั้นเป็นการแสดงแล้วว่าต้องมีสัมปกิจฉันน มิฉะนั้นเพียงจักขุวิญญาณที่เห็นและดับ

จะไม่มีกรู้เลยว่า สิ่งที่เป็นอะไร หรือสิ่งที่ได้ยินเป็นอะไร แต่เมื่อเห็นแล้วรู้ว่า เป็นอะไร ได้ยินแล้วรู้ว่าหมายความว่าอะไร ต้องแสดงว่า เมื่อทวิปัญญญาณดับไปแล้ว สัมปกิจฉันนั้นต้องรับอารมณ์นั้นต่อ

จักขุวิญญาณาที อปคมนปทัฏฐานา มีความไปปราศของจักขุวิญญาณ เป็นต้นเป็นปทัฏฐาน

เมื่อทวิปัญญญาณดับ จิตอื่นจะเกิดต่อไม่ได้เลย นอกจากสัมปกิจฉันนั้นจิต

๑๕๑๔

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๒๙

อเหตุกจิตมี ๑๕ ดวง เป็นอกุศลวิบากจิต ๗ ดวง เป็นกุศลวิบากจิต ๘ ดวง
กล่าวถึงแล้ว ๑๒ ดวง ยังเหลืออีก ๓ ดวง คือ สันตிரณจิต

สันตிரณจิตเป็นจิตที่เกิดต่อจากสัมปฏิจฉันนะ แต่ต่างกับวิบากอื่น ๆ ที่เป็น
อเหตุกะ คือ วิบากที่เป็นอเหตุกะอื่น ๆ มี ๒ ประเภท เป็นกุศลวิบาก ๑ อกุศลวิบาก
๑ เสมอ เพราะเมื่อกรรมมี ๒ อย่าง ผลของกรรมก็ต้องมี ๒ อย่าง คือ เมื่อมีกุศลกรรม
ก็ต้องมีกุศลวิบาก เมื่อมีอกุศลกรรมก็ต้องมีอกุศลวิบาก

อเหตุกวิบาก ๑๕ ดวง เป็นอกุศลวิบาก ๗ เป็นกุศลวิบาก ๘ เพราะฉะนั้น
ต่างกับสันตிரณจิต เพราะนอกจากอกุศลวิบาก ๑ ดวงแล้ว ยังมีกุศลวิบากถึง ๒ ดวง
ซึ่งต่างกับสัมปฏิจฉันนะที่มีกุศลวิบาก ๑ ดวง อกุศลวิบาก ๑ ดวง และต่างกับ
จักขุวิญญาณ โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน
ที่มีกุศลวิบาก ๑ ดวง อกุศลวิบาก ๑ ดวง

สันตிரณจิต ๓ ดวง เป็นอกุศลวิบาก ๑ ดวง เป็นกุศลวิบาก ๒ ดวง
ตามอารมณ์ที่ประณีตขึ้น เพราะถ้าเป็นอารมณ์ที่น่าพอใจธรรมดา ก็เป็นสันตிரณ-
กุศลวิบากที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา เกิดต่อจากสัมปฏิจฉันนะที่เป็นกุศลวิบาก
แต่ถ้าเป็นอารมณ์ที่ประณีต เป็นอารมณ์ที่เลิศเป็นพิเศษ เมื่อสัมปฏิจฉันนกุศลวิบาก
ดับแล้ว โสมนัสสันตிரณกุศลวิบากเกิดต่อ พิจารณาอารมณ์ที่ประณีตเป็นพิเศษ

สำหรับเวทนาที่เกิดกับสันตிரณจิต อกุศลวิบาก ๑ ดวงเกิดร่วมกับ
อุเบกขาเวทนา และกุศลวิบาก ๒ ดวง ดวงหนึ่งเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา อีก
ดวงหนึ่งเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา

ที่ต้องกล่าวถึงเวทนาที่เกิดกับจิตทุกดวง ก็เพื่อแสดงให้เห็นความต่างกันของจิต
แม้ว่าเป็นสันติริณะ เป็นกุศลวิบาก แต่ดวงหนึ่งเป็นอุเบกขา อีกดวงหนึ่งเป็นโสมนัส

ตามอารมณ์ที่ปรากฏ เลือกไม่ได้ว่าจะให้สันติระณจิตดวงนี้เกิด หรือดวงนั้นเกิด เพราะต้องเป็นไปตามอารมณ์ที่กระทบกับแต่ละทวาร

สำหรับลักษณะของสันติระณจิตทั้ง ๓ ดวง ข้อความใน **อภฺรฺสุทฺถสาลินี** มีว่า

สพารัมมณะ วิชชานลักขณา มีการรู้อารมณ์ ๖ เป็นลักษณะ

คือ ไม่ว่าจะเป็อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ สันติระณะสามารถรู้อารมณ์ได้ทั้ง ๖ ทาง

สันติระณาทิรสา มีการพิจารณาอารมณ์เป็นต้นเป็นระ

ตถากาวปัจจุปัฏฐานา มีภาวะอย่างนั้น คือ พิจารณาอารมณ์ เป็นอาการ ปรากฏ

หทยวัตถุปทัฏฐานา มีหทยวัตถุเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ดูเหมือนไม่น่าจะต้องทรงแสดงให้ละเอียดอย่างนี้เลย ทำให้ยุ่งยาก หรือทำให้เบื่อ แต่ความจริงเพื่อให้เห็นความละเอียดของจิตแต่ละประเภทว่า แม้เป็นจิตที่มีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์รูปเดียวที่ยังไม่ดับเลย แต่จิตแต่ละประเภทก็เกิดขึ้น มีลักษณะต่างกัน และทำกิจการงานต่างกัน ซึ่งสันติระณจิตเป็นวิบากจิตที่ต่างกับสัมปฏิจฉันนะและทวิปัญญาวิญญานตามที่ได้กล่าวถึงแล้ว คือ นอกจากสันติระณจิตจะมี ๓ ดวงแล้ว ยังต่างกันโดยอารมณ์

สำหรับจักขุวิญญาน ไม่ว่าจะเป็ณกุลวิบากหรืออกุศลวิบาก จะมีอารมณ์เดียว คือ เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา โสตวิญญานไม่ว่าจะเป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบากก็มีอารมณ์เดียว คือ ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ฆานวิญญานมีอารมณ์เดียว คือ กลิ่น ชิวหาวิญญานมีอารมณ์เดียว คือ รส กายวิญญานมีอารมณ์เดียว คือ โผฏฐัพพะ

นี่คือลักษณะของทวิปัญญาวิญญาน แต่สำหรับสัมปฏิจฉันนะสามารถรับรู้อารมณ์ต่อได้ทั้ง ๕ อารมณ์ ทีละอารมณ์ แต่สันติระณะสามารถรู้อารมณ์เพิ่มขึ้นเป็น ๖ ทวาร

นี่คือความต่างกันของจิตแต่ละประเภท จักขุวิญญาณรู้อารมณ์เดียวทาง ทวารเดียว โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญานรู้อารมณ์เดียว ทางทวารเดียว สัมปฏิจฉันนารู้ได้ ๕ อารมณ์ทางทวาร ๕ ทวาร ที่ละทวาร แต่สันตிரณะรู้อารมณ์ได้ ๖ อารมณ์ และ ๖ ทวาร ที่ละทวาร

ขณะนี้กำลังมีสันตிரณะ แต่เมื่อไม่สามารถประจักษ์ลักษณะของสันตிரณะ ก็เพียงฟังให้เข้าใจว่า มีจิตที่ทํากิจสันตிரณะต่อจากสัมปฏิจฉันนະในขณะที่รูปยังไม่ดับ ในขณะที่กำลังเห็น หรือกำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังรู้สิ่งที่กระทบ สัมผัส

อกุศลวิบาก ๗ ดวง กุศลวิบาก ๘ ดวง รวมเป็นเหตุวิบาก ๑๕ ดวง ในชีวิตประจำวัน มีใครขาดจิตดวงไหนใน ๑๕ ดวงนี้บ้างไหม ไม่รู้ แต่ไม่ขาด มีครบทุกคน

ต่อไปขอกล่าวถึงความต่างกันของทวิปัญญวิญญาน สัมปฏิจฉันนจิต และ สันตிரณจิตโดยกิจ คือ โดยหน้าที่ เพราะว่าจิตทุกดวงที่เกิดขึ้นมีกิจ ไม่มีจิตสักขณะ เดียวที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้ทํากิจการงานอะไร

ในขณะที่ท่านผู้ฟังทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดในวันหนึ่ง ๆ ไม่ว่าจะทำธุรกิจการงาน หรืออาจจะสนุกสนานรื่นเริงต่าง ๆ ท่านอาจจะคิดว่า ขณะนั้นท่านกำลังทำกิจนั้น ๆ แต่ตามความเป็นจริง ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน เป็นแต่เพียงสภาพของจิต แต่ละขณะที่เกิดขึ้นทํากิจเฉพาะของตน ๆ โดยก้าวก่ายหน้าที่กันไม่ได้ด้วย จิตประเภทใดมีกิจอย่างใด ก็ต้องทำกิจนั้น ทำกิจอื่นไม่ได้

สำหรับทวิปัญญวิญญานมี ๑๐ ดวง ทำ ๕ กิจ ประเภทละกิจ คือ จักขุวิญญาณทําทักษณกิจ กิจเห็น โสตวิญญานในขณะนั้นทําสวนกิจ กิจได้ยิน ถ้ามีการได้กลิ่นในขณะนั้นคือฆานวิญญานทําทาณกิจ กิจได้กลิ่น ถ้ามีการลิ้มรส ในขณะใดขณะนั้นเป็นชิวหาวิญญานเกิดขึ้นทําทาณกิจ กิจลิ้มรสที่กำลังปรากฏ และขณะนี้ที่มีการกระทบสัมผัสสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็เป็นกายวิญญานทํามุสสนกิจ กิจรู้สิ่งที่อ่อนหรือแข็ง เย็นหรือร้อนที่กำลังปรากฏ

นี่คือกิจของทวิปัญญาญาณ ๑๐ ดวง ซึ่งมี ๕ กิจ

สำหรับสัมปฏิจจันนจิต มีกิจเดียว คือ รับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณ ใสตวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ เกิดได้ ๕ ทวาร

สันตிரณจิตทำกิจได้ ๕ กิจ และทำกิจได้ ๖ ทวาร รวมทั้งทวารวิมุตติด้วย นี่คือความต่างกันของอเหตุกวิบากจิตซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรม

สำหรับสันตிரณจิต มี ๓ ดวง ทำได้ ๕ กิจ แต่ต้องแยกประเภทกัน เพราะว่า อุเบกขาสันตிரณจิตเท่านั้นที่ทำได้ถึง ๕ กิจ ส่วนโสมนัสสันตிரณจิตทำกิจได้เพียง ๒ กิจเท่านั้น

อุเบกขาสันตிரณจิตที่ทำได้ ๕ กิจ คือ ปฏิสนธิกิจ ๑ ภวังคกิจ ๑ จุตติกิจ ๑ สันตிரณกิจ ๑ และตทาลัมพนกิจ ๑

อกุศลวิบากมีเพียง ๗ ดวง เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรม จิตดวงไหน จะทำปฏิสนธิกิจ ในเมื่ออกุศลวิบากมีเพียง ๗ ดวง จักขุวิญญาณทำกิจอื่นไม่ได้ นอกจากเห็นทุกขณะที่เกิด ไม่ว่าในอดีตแสนโกฏิกัป ในปัจจุบัน หรือในอนาคต จักขุวิญญาณก็ทำได้กิจเดียว คือ เห็น ใสตวิญาณก็ทำกิจได้ยนิ ตลอดไป จนถึงสัมปฏิจจันนะก็ทำกิจรับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณ ใสตวิญาณ เป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อกรรมยอมให้ผลทำให้ปฏิสนธิ และอกุศลวิบากจิตก็มีเพียง ๗ ดวง เท่านั้น จึงเป็นหน้าที่ของอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากทำปฏิสนธิกิจ

ในเมื่อเป็นผลของอกุศลกรรม เวลาที่อกุศลกรรมให้ผล อุเบกขาสันตிரณ-อกุศลวิบากก็ทำกิจปฏิสนธิในอบายภูมิ คือ เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เกิดเป็นเปรต เป็นอสุรกาย หรือเกิดในนรก ฉะนั้น เวลาเห็นสัตว์เดรัจฉาน ทราบได้เลยใช่ไหมว่า ปฏิสนธิจิตเป็นอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก

ที่กล่าวว่า อุเบกขาสันตிரณะทำปฏิสนธิกิจได้ แต่สำหรับคนที่เป็นมนุษย์ ปฏิสนธิจิตไม่ใช่อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก และไม่ใช่อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ถ้าไม่ใช่ผู้ที่พิจารณาตั้งแต่กำเนิด สำหรับผู้ที่บ้า ใ้ บอด หนวก พิจารณาตั้งแต่กำเนิด เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ต้องเป็นผลของกุศลกรรม แต่เป็นผลของกุศลที่มีกำลังอ่อนมาก

จึงไม่ประกอบด้วยเหตุที่เป็นโสภณะ คือ ไม่ประกอบด้วยอโลภเหตุ ไม่ประกอบด้วย
อโทสเหตุ ไม่ประกอบด้วยอโมหเหตุ เพราะฉะนั้น อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจึง
ทำกิจปฏิสนธิในภุมิมนุษย์ เป็นสุคติภูมิ เป็นผลของกุศล แต่เป็นกุศลที่มีกำลังอ่อน
จึงเป็นผู้ที่พิจารณาตั้งแต่กำเนิด คือ อาจจะตาบอด หรืออาจจะหูหนวก หรืออาจจะเป็น
บ้าใบ้ตั้งแต่กำเนิด ไม่ใช่หลังจากปฏิสนธิซึ่งเคยมีจักขุวิญญาณและมีอุปปีเหตุทำให้
จักขุปสาทไม่เกิด ไม่ใช่อย่างนั้น ต้องเป็นตั้งแต่กำเนิด

ใครก็ตามที่ไม่ได้พิจารณาตั้งแต่กำเนิด ในขณะนี้ก็รู้ได้ว่า ปฏิสนธิจิตไม่ใช่
อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก เพราะฉะนั้น ผู้ที่ไม่พิจารณาตั้งแต่กำเนิด ปฏิสนธิจิตเป็น
มหาวิบาก เป็นผลของกุศลที่เกิดร่วมกับโสภณเหตุ คือ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก
และสำหรับบางท่านก็มีอโมหะหรือปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย

นี่เป็นความต่างกัน คือ อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ และอกุศลวิบาก ๑
ทำกิจได้ ๕ กิจ เมื่อทำปฏิสนธิกิจได้แล้ว ต้องทำภวังคกิจได้ด้วย เพราะแต่ละบุคคลก็
มีปฏิสนธิจิตเพียงขณะเดียว คือ ขณะแรกที่เกิดขึ้นในชาตินี้เท่านั้น ต่อจากนั้นก็เป็น
ภวังคจกกว่าจะถึงจิตดวงสุดท้าย คือ จุตติจิต ที่จะทำกิจเคลื่อน สิ้นสุดความเป็น
บุคคลนี้ เมื่อปฏิสนธิจิตของสัตว์เดรัจฉานเป็นอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก ภวังคจิต
ของสัตว์นั้นก็ต้องเป็นอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก และจุตติจิตก็ต้องเป็น
อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก สิ้นสุดสภาพของการเป็นสัตว์บุคคลนั้นในชาตินั้น

สำหรับ ๓ กิจนี้ จิตใดที่ทำปฏิสนธิกิจ จิตประเภทเดียวกันนั้นเกิดขึ้นอีก
ทำภวังคกิจ ระหว่างที่ไม่มีการรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย
ทางใจ และจิตประเภทนั้นจะเกิดอีกเป็นครั้งสุดท้าย ทำกิจเคลื่อนจากความเป็นบุคคล
นั้น

สำหรับอุเบกขาสันติริณะ จิตดวงนี้ทำกิจได้มากกว่าจิตดวงอื่น ๆ ทั้งหมด
ใน ๘๙ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท คือ ทำกิจได้ถึง ๕ กิจ

ผ่านไป ๓ กิจแล้ว คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตกิจ และเมื่อมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้โผฏฐัพพะแต่ละครั้ง และสัมปฏิจฉนจิต ดับไป สันติธรรมจิตต้องเกิดขึ้นทำสันติธรรมกิจอีกกิจหนึ่ง เป็น ๔ กิจ

และถ้าอารมณ์นั้นยังไม่ดับไป เพราะแม้ว่ารูปจะเกิดดับอย่างรวดเร็วมากแต่ก็ ช้ากว่าจิต คือ รูป ๆ หนึ่งที่เกิดจะดับเมื่อจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ เมื่อรูปใดเกิด และกระทบกับประสาทรูป กระทบกับภวังค์ ตลอดไปจนกระทั่งวิจิตถึงขวนวิจิตแล้ว รูปนั้นยังไม่ดับ เพราะถ้านับโดยขณะจิตแล้ว ตั้งแต่อดีตภวังค์ถึงขวนจิตจะเป็นเพียง ๑๕ ขณะ รูปยังมีเหลืออีก ๒ ขณะ ซึ่งผู้ที่เกิดในกามภูมิ มีความยินดีติดข้องในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะมาก มีใครบ้างที่ไม่ติดข้องในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะในวันหนึ่ง ๆ

ชีวิตประจำวันเป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่า ทุกคนติดข้องอยู่ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ไม่ใช่แต่เฉพาะในชาติหนึ่งชาติเดียว ก็แสนโกฏิกัปมาแล้ว ก็ติดข้องในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ จนกระทั่งแม้เกิดอีกในปัจจุบัน ชาตินี้ ก็เกิดในกามภูมิ คือ ภูมิที่เต็มไปด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เพราะฉะนั้น ความติด ความพอใจ เยื่อใยในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ แม้ว่ารูปจะมีอายุเพียง ๑๗ ขณะ ยังไม่ดับ ยังเหลืออีกเพียง ๒ ขณะ วิบากจิตก็เกิดขึ้นรู้รูปนั้นต่ออีก ๒ ขณะจนรูปดับ ภวังคจิตจึงเกิดสืบต่อ

เพราะฉะนั้น สันติธรรมจิตเกิดหลังจากที่ขวนจิตดับ ทำตทาลัมพนกิจ คือ รับอารมณ์ต่อจากขวนะเมื่อรูปนั้นยังไม่ดับทางปัญจทวาร แต่สำหรับสันติธรรมจิตเกิดได้ ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจก็เกิดได้ แม้ทวารวิมุตติ คือ ไม่ต้องอาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือใจ สันติธรรมจิตก็เกิดได้ แสดงให้เห็นถึงสภาพ ของจิตประเภทนี้ว่า ต่างกับเหตุวิบากอื่น ๆ

เวลาที่ทำตทาลัมพนกิจทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ทางปัญจทวาร รู้รูปที่ยังไม่ ดับ เพราะถ้ารูปดับไปแล้ว วิจิตทางจักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร จะเกิดต่อไม่ได้ ถ้ารูปดับแล้วจะบอกว่ายังเห็นไม่ได้ ถ้าเสียงดับแล้วจะบอก

ว่ายังไดยินไม่ได้ ฉะนั้น สำหรับจักขุทวารวิถิจิต โสททวารวิถิจิต ฆานทวารวิถิจิต ชิวหาทวารวิถิจิต กายทวารวิถิจิต ต้องรู้รูปที่ยังไม่ดับ ไม่ว่าจะเป็นจิตใด ๆ ก็ตาม ที่เป็นวิถิจิตทางปัญจทวาร ชื่อว่าต้องมีรูปที่ยังไม่ดับเป็นอารมณ์

สำหรับสันตிரณะที่เกิดทางปัญจทวาร มีรูปที่ยังไม่ดับเป็นอารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นทำ สันตிரณกิจ หรือตทาลัมพนกิจ แต่สันตிரณจิตก็ยังเกิดทางมโนทวารวิถิจิตได้

การรู้อารมณ์ในวันหนึ่ง ๆ จะเห็นได้ว่า สลับนับไม่ถ้วน ทั้ง ๆ ที่กำลังเห็น ก็ดูเหมือนไดยินด้วย และคิดนึกด้วย สลับกันไป อาจจะได้กลิ่น หรืออาจจะรู้สิ่งที่ กระทบสัมผัส แสดงว่า วิถิจิตแต่ละวาระเกิดดับสลับกันเร็วมาก

สำหรับวิถิจิตทางปัญจทวารทางหนึ่งทางใดที่ดับไป ต้องมีภวังคจิตเกิดขึ้น และหลังจากนั้นมโนทวารวิถิจิตก็รับรู้สิ่งที่ทางปัญจทวารวิถิจิตรู้ต่อ โดยที่ไม่มี จักขุวิญญาณ สัมผัสภูัจฉันนะ สันตிரณะเกิดเลย เพราะสำหรับจักขุวิญญาณต้อง เห็นจริง ๆ และสัมผัสภูัจฉันนะรับต่อ สันตிரณะพิจารณาต่อ ถ้าเป็นเสียงทางหู ก็ต้องโสตวิญญาณไดยินจริง ๆ และสัมผัสภูัจฉันนะรับต่อ สันตிரณะพิจารณาต่อ

แต่สำหรับทางมโนทวารไม่ใช่อย่างนั้น มโนทวารวิถิจิตไม่มีจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณเลย มโนทวารวิถิจิต จะเริ่มด้วยมโนทวาราวชชนจิต ซึ่งได้เคยกล่าวถึงแล้วครั้งหนึ่งแต่ยังไม่ได้กล่าวถึง โดยละเอียด แต่ให้ทราบว่า การคิดนึกทางใจเป็นวิถิจิต ไม่ใช่ภวังคจิต จะมีภิกขุจิต คือ มโนทวาราวชชนจิต เกิดก่อน และชวนจิตเกิดต่อทันที และ ถ้าเป็นอารมณ์ที่ปรากฏชัดเจน จะมีตทาลัมพนจิตด้วย ซึ่งสันตிரณจิตสามารถทำ ตทาลัมพนกิจทางมโนทวาร

๑๕๑๕

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๒๙

การเรียนรู้เรื่องจิต ดูเป็นเรื่องที่ยุ่งยากและละเอียด แต่ความจริงถ้าคิดว่า มีจิตก็ดวง ไม่มากเลย แค่ ๗ ดวง และสำหรับ ๕ ดวงนี้ก็ง่าย ๆ ธรรมดา ๆ เหลือจิตที่ไม่คุ้นหู คือ สัมปฏิจฉันนะ ก็ธรรมดาอีก แต่ที่พิเศษคือสันตிரณจิต ซึ่งควรจะรู้ เพราะถ้ารู้จะทำให้เข้าใจชีวิตในวันหนึ่ง ๆ ที่ต่างกันไปเป็นสัตว์ เป็นบุคคล ต่าง ๆ และแม้แต่วิถีทางปัญจทวารและทางมโนทวารก็ยังต่างกันด้วยการสะสม เพราะทุกคนห้ามไม่ได้ ไซ้ใหม่ เห็นแล้วให้เป็นกุศล อยากจะเป็นอย่างนั้นเหลือเกิน บางคนบอกว่า ทำไมเห็นแล้วสติปัฏฐานไม่เกิด หรือทำไมเห็นแล้วกุศลจิตไม่เกิด ก็เป็นเรื่องของทำไม แต่จะเข้าใจคำตอบว่าทำไมเมื่อได้ศึกษาโดยละเอียดว่า สภาพธรรมแต่ละขณะเป็นอนัตตาจริง ๆ ไม่มีใครบังคับให้จิตดวงนี้เกิดก่อนดวงนั้น และการสะสมความไม่รู้ในอดีตอนัตตชาตินั้นมากมายพร้อมทั้งโลภะบ้าง โทสะบ้าง แต่เมื่อถึงชาตินี้ก็บอกว่า ทำไมเห็นแล้วกุศลจิตไม่เกิด ซึ่งก็น่าจะมีคำตอบได้ว่า ทุกอย่างต้องเป็นไปตามการสะสม เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น สำหรับทางใจ ให้ทราบว่า สันตிரณจิตเกิด แต่ไม่ได้ทำ สันตிரณกิจ ทำตทาลัมพนกิจ เพราะว่าบางวันจิตใจเต็มไปด้วยเรื่องที่หมกมุ่นครุ่นคิด ทั้ง ๆ ที่สิ่งนั้นก็ดับไปแล้ว อย่างเสียงที่ได้ยิน ไม่มีใครสามารถเก็บห่อรวบรวมเอาไว้ได้ ไม่ว่าจะเป็นคำชม หรือคำนิินหาว่าร้ายต่าง ๆ ก็ตาม สภาพธรรมของนามธรรมและ รูปธรรมเกิดและดับสูญสิ้นไปหมดไม่เหลือเลย แต่ทำไมยังคิดถึงคำที่ได้ยินและไม่ลืม ขณะนั้นก็แสดงว่า มีตทาลัมพนกิจ โดยสันตிரณจิตทำกิจตทาลัมพนะด้วย เพราะว่า ธรรมดาของการรู้อารมณ์ทางใจ จะไม่มีจิตเกิดมากเหมือนทางปัญจทวาร เนื่องจาก อารมณ์ไม่ได้กระทบประสาทจริง ๆ แต่ใจสามารถคิดได้ เคยเห็น ดับไปแล้ว ยังคิดถึง

สิ่งที่เห็นอีก เคยได้ยิน ดับไปแล้ว ก็ยังคิดถึงสิ่งที่ได้ยินอีก เคยได้กลิ่น ดับไปแล้ว ก็ยังคิดถึงกลิ่นที่เคยได้กลิ่นนั้นอีก

แสดงให้เห็นว่า ทางใจไม่ต้องอาศัยรูปมากระทบ ทางใจมีมโนทวารารวชนจิตที่เกิดขึ้นรำพึงถึงหรือนึกถึงอารมณ์นั้น และทันทีที่มโนทวารารวชนจิตดับ โภทมูลจิตก็เกิด หรือโทสมูลจิตก็เกิด หรือกุศลจิตก็เกิด และถ้าเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนก็มี ตทาลัมพนจิตเกิดต่อจากกุศลและอกุศลนั้น ซึ่งสันตிரณจิตทำตทาลัมพนกิจได้ทั้ง ๖ ทวาร

สำหรับขณะที่ทำกิจปฏิสนธิ ทำกิจภวังค์ ทำกิจจุติ สันตிரณจิตไม่ได้อาศัย ทวารหนึ่งทวารใดเลย เพราะจิตใด ๆ ก็ตามที่ทำปฏิสนธิกิจ เกิดขึ้นไม่ต้องอาศัยทวาร ก็รู้อารมณ์ได้ เพราะว่าจิตทุกขณะทุกประเภทต้องมีอารมณ์ เนื่องจากจิตเป็นสภาพรู้ จะมีจิตเกิดขึ้นโดยไม่มีอารมณ์ไม่ได้ ไม่ว่าจะอาศัยทวารหรือไม่อาศัยทวาร จิตก็เป็น สภาพที่รู้อารมณ์ แต่ถ้าเป็นปฏิสนธิจิต รู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวาร ขณะที่ เป็นภวังคจิตก็รู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวาร ขณะที่ เป็นจุติจิตก็รู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวาร ซึ่งทุกท่านพิสูจน์ได้ ใช่ไหม

ปฏิสนธิจิตดับไปนานแล้ว ๒๐ ปี ๓๐ ปี ๖๐ ปี ๗๐ ปี แล้วแต่อายุของแต่ละบุคคล และเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเดียว ไม่มีใครสามารถที่จะรู้ได้ จุติจิตก็ยังไม่เกิด แต่ที่รู้ว่าจะจิตที่ทำภวังคกิจไม่อาศัยทวาร ก็คือ ในขณะที่นอนหลับสนิท หรือขณะที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่คิดนึกใด ๆ ทั้งสิ้น ในขณะที่นั้นต้องมีจิต และต้องมีอารมณ์ แต่ไม่ต้องอาศัยทวารเลย และเมื่อไม่อาศัยทวาร จึงไม่เห็นสิ่งที่ปรากฏในโลกนี้ ไม่ได้ยินเสียงของโลกนี้ ไม่ได้กลิ่นของโลกนี้ ไม่ได้ลิ้มรสของโลกนี้ ไม่ได้รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสอ่อนแข็ง เย็นร้อน ตึงไหวของโลกนี้ และไม่ได้คิดนึกเรื่องราวของโลกนี้เลย

ถ้าเป็นความคิดนึกทางใจ เรื่องของชาตินี้ทั้งนั้น ใช่ไหม เรื่องของโลกนี้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นประเทศไหน โลกไหน ดาวดวงไหนก็ตามแต่ ก็ยังเป็นโลกนี้ที่กำลังมีชีวิตอยู่

นี่คือการรู้อารมณ์ทางทวารหนึ่งทวารใด และทางใจก็คิดนึกเรื่องของโลกนี้ แต่เวลาที่หลับสนิท โลกนี้ไม่ปรากฏ แต่จิตไม่ได้สูญหาย ขณะนั้นเป็นภวังค์ เกิดดับ รู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวาร

เพราะฉะนั้น เมื่อสันตிரณจิตสามารถทำปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจด้วย สันตிரณจิตจึงรู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวารด้วย ในขณะที่ทำกิจปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ

ขณะที่ไม่ใช่ภวังค์ ทำสันตிரณกิจ และตทาลัมพนกิจ แต่ระหว่างที่มีภวังค์คั่น แต่ละวาระที่เห็นได้ยินแต่ละทวาร ขณะนั้นเป็นภวังค์ สำหรับผู้ที่ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉาน ไม่ใช่สันตிரณจิตที่ทำภวังคกิจ แต่สำหรับผู้ปฏิสนธิในอบายภูมิ ขณะนั้นที่เป็นภวังค์ เป็นอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก และสำหรับผู้พิจารณาตั้งแต่กำเนิด ในขณะที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่คิดนึก ขณะที่เป็นภวังค์นั้น เป็นสันตிரณอกุศลวิบาก

ถ. ขณะที่สันตிரณจิตทำตทาลัมพนกิจ ขณะนั้นสันตிரณจิตพิจารณาอารมณ์หรือเปล่า

สุ. ไม่ได้ทำสันตிரณกิจ เพราะฉะนั้น ไม่ได้พิจารณาอารมณ์

ถ. สันตிரณจิตที่ทำตทาลัมพนกิจ จะต่างกับสภาพรู้ อากาเร็ตตามธรรมดาอย่างไร

สุ. ต่างกันโดยกิจ เพราะว่าจิตทุกดวงต้องกระทำกิจ สำหรับสันตிரณจิต ทำกิจพิจารณาต่อจากสัมปฏิจฉันทะและดับไป โสภณจิตเกิดต่อ และกุศลอกุศลก็เกิดต่อ แต่เมื่ออารมณ์ยังไม่ดับ เมื่อเป็นผู้ที่ติดข้องในอารมณ์ เพราะเป็นกามบุคคล เกิดในกามภูมิ และขณะนั้นกำลังมีกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณจิตเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น เมื่ออารมณ์ยังไม่ดับ วิบากจิตก็เกิดขึ้น กรรมที่ติดที่พอใจในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโสภณจิต ทำให้ตทาลัมพนจิต คือ สันตிரณจิตเกิดขึ้น เพียงแต่รับรู้อารมณ์นั้นต่อจากขณะเท่านั้นเอง

คำว่า ตทาลัมพนะ มาจากคำว่า ตัง กับ อารัมมณะ ตัง คือ นั้น เพราะฉะนั้น ตทาลัมพนจิต คือ จิตที่มีอารมณ์นั้น อารมณ์นั้นคืออารมณ์อะไร ก็คือ

อารมณ์เดียวกับจักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉันนะ สันติระณะซึ่งเป็นวิบากประเภทเดียวกัน เมื่อรูปนั้นยังไม่ดับ ตทาลัมพนจิตก็เกิดขึ้นรับรู้รูปนั้นเพียง ๒ ขณะและกัดับ

ถ. ทำไมวิบากดวงอื่นไม่สามารถทำตทาลัมพนกิจได้

ส. วิบากอื่น แสดงอยู่แล้วว่า จักขุวิญญาณทำได้กิจเดียว สัมปฏิจฉันนะ ก็ทำได้กิจเดียว เฉพาะสันติระณจิตที่ทำหลายกิจ

ถ. สภาพของสันติระณจิตพิเศษกว่าจิตดวงอื่นหรือ จึงสามารถทำกิจได้ถึง ๕ กิจ

ส. ตามความเป็นจริงแล้ว มีเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๑๐ ดวง เท่ากับ สัมปฏิจฉันนะ ได้แก่ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ และวิตกเจตสิก วิจารณ์เจตสิก อธิโมกขเจตสิก แต่ทำกิจต่างกัน โดยฐานที่เกิดต่างกัน เมื่อเกิดต่อจากสัมปฏิจฉันนะ ก็ไม่ใช่สัมปฏิจฉันนะ และไม่ได้ทำกิจสัมปฏิจฉันนะ เมื่อเกิดหลังจากสัมปฏิจฉันนะ ก็ทำกิจสันติระณะ ไม่ใช่สัมปฏิจฉันนะ ทั้ง ๆ ที่เป็นวิบากจิตเหมือนกัน มีเจตสิก ประกอบเท่ากัน แต่เมื่อเกิดต่างฐานเกิดต่างที่กัน สันติระณจิตจึงไม่ได้ทำกิจ สัมปฏิจฉันนะ และจิตประเภทนั้นแหละทำตทาลัมพนกิจด้วย เมื่อชวนจิตเกิด และดับไป รูปนั้นยังไม่ดับ แต่ไม่ได้ทำสันติระณกิจ เพราะว่าทำไปแล้ว จนกระทั่งถึง ขณะดับไปแล้ว มีอารมณ์ที่ยังไม่ดับเหลือเพียง ๒ ขณะ จึงทำตทาลัมพนกิจ

ถ. วิบากจิต เวลาที่เกิดทำสัมปฏิจฉันนะ ก็เป็นวิบากจิตเหมือนกัน เมื่อ เกิดต่อมา ก็เป็นสันติระณจิต ใช่ไหม

ส. ไม่ใช่จิตประเภทนั้น เพราะทำกิจคนละอย่าง เป็นคนละดวง โดย พระสัมพุทธญาณแสดงว่า ไม่ใช่จิตประเภทเดียวกัน เพราะวิบากจิตที่เป็นเหตุกะ มีทั้งหมด ๑๕ ดวง

เป็นชีวิตประจำวันจริง ๆ และไม่สามารถจะรู้ได้ แต่สภาพของจิตต้องเกิดดับ สืบต่อกันอย่างนั้น เป็นจิตนิยาม ใครจะเปลี่ยนแปลงจิตนิยามไม่ได้ เป็นธรรมเนียม การเกิดดับสืบต่อเป็นลำดับของจิต

สำหรับตทาลัมพนจิต น่าสนใจ เพราะต่อไปจะทราบว่า ไม่ใช่แต่เฉพาะ สันติริณจิต ๓ ดวงเท่านั้นที่ทำตทาลัมพนกิจ จิตอื่นอีก ๘ ดวง คือ มหาวิบาก ก็ทำ ตทาลัมพนกิจด้วย เพราะฉะนั้น จิตที่ทำตทาลัมพนกิจทั้งหมด มี ๑๑ ดวง

ฟังดูเหมือนไม่น่าสนใจ แต่ที่ควรสนใจ คือ เมื่อเป็นกามบุคคลในกามภูมิ และกำลังมีกามเป็นอารมณ์ ต้องมีวิบากจิตเกิดขึ้นจนรูปนั้นดับไป ต่อเมื่อใดรูปนั้นดับ ไม่สามารถเป็นอารมณ์ได้ เมื่อนั้นจึงเป็นภวังคจิต มิฉะนั้นแล้ว วิถีจิตจะต้องเกิดขึ้น และรู้รูปนั้นโดยจิตต่าง ๆ

นี่แสดงถึงความติดอย่างมากมายในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เพราะถ้าเป็นผู้ที่เห็นโทษของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และรู้จริง ๆ ด้วยปัญญาว่า ไม่มีอะไรที่จะกั้นอกุศลที่สะสมมาเนิ่นนานไม่ให้เกิดได้ นอกจากจะอบรมเจริญ สมถภาวนา หรือสติปัฏฐานจนกระทั่งสามารถดับกิเลสได้ถึงขั้นความเป็น พระอนาคามีบุคคล จึงจะดับความติด ความพอใจในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะได้ เพราะฉะนั้น สำหรับผู้ที่อบรมเจริญสมถภาวนาโดยถูกต้องด้วย มหากุศลญาณสัมปยุตต์ ประกอบด้วยปัญญาจริง ๆ มีสติสัมปชัญญะรู้ลักษณะ สภาพที่ต่างกันของอกุศลจิตและกุศลจิต และกุศลจิตสงบมั่นคงเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ประกอบด้วยความสงบขั้นต่าง ๆ จนถึงขั้นที่แนบแน่นในอารมณ์ที่ทำให้จิตสงบถึง อุปปาสมาธิที่เป็นฌานจิต ในวิชิตนั้นจะไม่มีตทาลัมพนะ

เพราะฉะนั้น ตทาลัมพนะจึงเกี่ยวข้องกับกาม รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เท่านั้น โลกุตตรวิถีไม่มีตทาลัมพนะ และฌานวิถีก็ไม่มีตทาลัมพนะ ถ้าทราบไดยังไม่เป็นความสงบถึงขั้นนั้น ให้ทราบว่า ถ้าอารมณ์ยังไม่ดับ ในขณะนี้ จักขุวิญญาณดับไปแล้ว สัมปฏิจฉันนะดับไปแล้ว สันติริณะดับไปแล้ว โภควิณณะดับไปแล้ว ชวนจิต ๗ ขณะดับไปแล้ว อารมณ์ยังไม่ดับ วิบากจิตต้องเกิดขึ้นรู้อารมณ์ นั้นโดยทำกิจตทาลัมพนะ และเมื่ออารมณ์ดับไปแล้ว จึงเป็นภวังคจิต แต่ถ้า อารมณ์ยังไม่ดับ ต้องมีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น

ถ. แม้สัตว์นรก ก็มีตทาลัมพนะหรือ

ส. ทั้งหมด

ถ. พระพุทธเจ้ามีตทาลัมพณะใหม่

ส. ต้องมี ถ้าเป็นกามวิถิ

ถ. แสดงว่า ไม่มีกามวิถิไหนเลยที่รูปยังไม่ดับ จะไม่มีตทาลัมพณะ ไซ้ใหม่

ส. ในเมื่อจักขุวิญญาณเป็นวิบากเกิดได้ สัมปฏิจฉันนะเป็นวิบากเกิดได้ สันตிரณะเป็นวิบากเกิดได้ และการเห็นแต่ละครั้ง การได้ยินแต่ละครั้ง เป็นผลของกรรมที่เป็นกามาวจรกุศล เพราะฉะนั้น ก็ให้ผล คือ เมื่ออารมณ์นั้นยังไม่ดับ ตทาลัมพณจิตต้องเกิดขึ้นรับอารมณ์นั้นต่อโดยชาติวิบาก

การที่วิบากจิตแต่ละขณะเกิดขึ้น เป็นไปตามอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้ว เมื่อเป็นผลของกรรมประเภทใด กรรมประเภทนั้นก็ทำให้วิบากประเภทนั้น ๆ เกิดขึ้น ทำกิจนั้น ๆ ถ้าเป็นรูปาวจรวิบากก็อีกเรื่องหนึ่ง ไม่เหมือนกับกามาวจรวิบากซึ่งเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส พวกนี้ ถ้าเป็นการเห็น ไม่ว่าจะของใคร แม้แต่ผู้ที่ดับกิเลสแล้ว ก็ตาม การเห็นเป็นผลของกรรมอะไร กรรมนั้นที่ทำให้รูปนั้นปรากฏและยังไม่ดับ ก็เป็นปัจจัยทำให้วิบากจิตเกิดขึ้นทำตทาลัมพณกิจต่อจากขวนจิต

ถ. สัมปฏิจฉันนะ กับสันตிரณะ ต่างกันแค่กิจ ไซ้ใหม่ เจตสิกเท่ากัน

ส. เจตสิกเกิดเท่ากัน ต่างกันที่กิจ เวลานี้ก็มีตทาลัมพณจิต รู้หรือไม่รู้ ไม่สำคัญเลย แต่ถ้ารู้ก็ยิ่งดีกว่าที่ไม่รู้เลยว่า ความติดและผลของกรรมที่เนื่องกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แม้จะมีการเห็นการได้ยินจนถึงขวนะแล้ว แต่ถ้ารูปยังไม่ดับ วิบากจิตก็เกิดขึ้นทำตทาลัมพณกิจ ๒ ขณะ

ถ. ตทาลัมพณะของผู้หมดกิเลส ให้ผลอย่างไร

ส. วิบากจิตทั้งหมด ไม่ให้ผล เพราะวิบากจิตทั้งหมดเป็นผล

ถ. เป็นผลอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าจะยึดห่วงอารมณ์อีก ก็ ...

ส. ไม่ต้องเรียกว่า ยึดห่วงอารมณ์ เพียงแต่อารมณ์ยังเหลือ ก็ไม่ทิ้ง ตามประสาคนชอบ ถ้ามีของอะไรที่ชอบ เหลือแล้วจะทิ้งไหม อาหารที่ชอบเหลือแล้ว ยังเก็บ ถ้าชอบ

ถ. แต่ผู้หมดกิเลสแล้ว ก็หายไปเอง

ส. มิได้ นี่เป็นเรื่องของวิบาก ไม่ใช่เรื่องของเหตุ วิบากไม่มีใครสามารถ
กันได้ ถ้ายังไม่บรรลุนิพพานต้องมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้สิ่งที่
กระทบสัมผัส

ถ. วิบากให้ผลแล้ว ไม่ให้ผลต่อ อย่างนั้นหรือ

ส. วิบากไม่เป็นเหตุให้เกิดผลคือวิบากอีก เพราะว่าวิบากเป็นผลแล้ว
โดยกัมมปัจจัยไม่ได้

ถ. ทำไมเฉพาะสันตிரณจิตเท่านั้นที่ทำตทาลัมพนิกิจได้ แต่สัมปฏิจฉันนจิต
แม้จะเป็นวิบากจิตคล้าย ๆ กัน แต่ทำตทาลัมพนิกิจไม่ได้

ส. นี่เป็นปัญหาที่น่าคิด น่าสงสัย น่าถามมาก คือ อุเบกขาสัมปฏิจฉันน
เป็นเหตุวิบาก มีเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๑๐ ดวง สันตிரณจิตก็เป็นเหตุวิบาก เป็นวิบาก
เป็นอุเบกขา และมีเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๑๐ ดวง เท่ากันหมดทุกอย่าง แต่ทำไม
สัมปฏิจฉันนทำสันตிரณิกิจไม่ได้ ทำตทาลัมพนิกิจไม่ได้ และทำกิจอื่นไม่ได้

เพราะว่าเพียงการเกิดที่ต่างกันเท่านั้นเอง จึงจำแนกประเภทของจิตออกไป
ว่า ทันทิที่จักขุวิญญาณดับ จิตที่เกิดต่อ รับอารมณ์นั้นต่อ และข้อความในอรรถกถา
มีว่า โดยนิยาม คือ การเกิดดับสืบต่อกัน ไม่มีใครบอกว่า คนนี้ชื่อ
ปัญจทวาราวชชนะ หรือคนนั้นชื่อสัมปฏิจฉันน คนนี้ชื่อสันตிரณะ ไม่มีใครสั่ง
ไม่มีใครบอกว่า ให้สัมปฏิจฉันนจิตเกิดและดับไป และให้สันตிரณจิตเกิดและดับไป
แต่เป็นสภาพการเกิดดับสืบต่อกันของจิต ซึ่งเป็นอย่างนี้ ทันทิที่จักขุวิญญาณดับ
จิตที่เกิดต่อมีเจตสิกประกอบอย่างนี้ เป็นวิบากอย่างนี้ ทำกิจรับต่อเท่านั้น จบกิจของ
จิตนี้ จิตขณะต่อไป ไม่ได้ทำกิจอย่างสัมปฏิจฉันน แม้ว่าจะเป็นวิบากจิตที่มี
เจตสิกเกิดร่วมด้วยเท่ากัน แต่ทำอีกกิจหนึ่ง คือ สันตிரณะ

และจิตที่ทำสันตிரณิกิจ ก็ดูเหมือนว่ามีกำลังเพิ่มขึ้นอีกนิดหน่อย ทั้ง ๆ ที่
เจตสิกประกอบเท่ากันก็จริง แต่โดยกิจการงานหน้าที่ จักขุวิญญาณทำอะไรไม่ได้เลย
เห็นอย่างเดียวนั่น เพียงเห็นจริง ๆ ปัญญาอะไร ๆ ก็ไม่มีเกิดร่วมด้วยทั้งนั้น

ไม่รู้อะไรทั้งนั้น ความหมายของสิ่งที่เห็นก็ไม่รู้ทั้งสิ้น เพียงเห็นเท่านั้น นั่นเป็นหน้าที่ของจักขุวิญญาณ เมื่อดับไปแล้ว สัมปฏิจจันนะก็ไม่ได้ทำอะไรเลย เพียงแต่รับไว้เท่านั้น หหมดหน้าที่ของสัมปฏิจจันนะ จบไปหนึ่งกิจ

เพราะฉะนั้น จิตที่เกิดต่อ ไม่ได้ทำกิจนั้น เป็นกิจอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งถ้าพิจารณาดูคล้ายกับว่ามีกิจมากกว่าสัมปฏิจจันนะ คือ พิจารณา แม้ว่าเจตสิกที่ประกอบเท่านั้น

บางทีคนที่มีฐานะเท่ากัน แต่ทำงานรับผิดชอบมากกว่ากันก็ได้ ไข้ไหม เงินเดือนเท่ากัน ความรู้เท่ากันทุกอย่าง แต่ความรับผิดชอบมากกว่ากันก็ได้ เพราะฉะนั้น สันติระณะพิจารณาอารมณ์ เมื่อสันติระณะเป็นจิตอีกดวงหนึ่ง ไม่ใช่สัมปฏิจจันนะ และเป็นจิตที่สามารถกระทำกิจต่อจากสัมปฏิจจันนะ คือ สามารถพิจารณาอารมณ์ ด้วยเหตุนี้ จิตนี้ที่กระทำต่อจากสัมปฏิจจันนะ สามารถพิจารณาอารมณ์ จึงสามารถทำตทาลัมพนกิจได้ และทำปฏิสนธิ ภาวังค์ จุตติได้

๑๕๑๖

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๒๙

ถ. ขณะที่วิปัสสนาญาณเกิด คำว่า มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์
หมายความว่าอย่างไร

ส. ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะทั้ง ๓ ที่ไม่แยกกัน
สภาพที่ไม่เที่ยงนั้นเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สิ่งอื่น ไม่ใช่สิ่งที่ไม่เกิดดับ ไซ้ใหม่
ต้องเป็นสิ่งที่เกิดดับนั่นเองที่ไม่เที่ยงนั้นแหละเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ถูกไหม
โดยชื่อ

และขณะนี้ อะไรกำลังไม่เที่ยง ประจักษ์ลักษณะที่ไม่เที่ยงหรือเปล่า แต่พูดถึง
ไตรลักษณ์ เพราะฉะนั้น ไตรลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่แปลกประหลาดอะไรเลย เป็น
สามัญญลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลาย หมายความว่าสภาพที่เป็นสังขารธรรม
ทั้งหลายจะต้องมีสามัญญลักษณะ คือ ไม่เที่ยง เกิดดับ เป็นอนัตตา ถ้าเรากล่าวถึง
โดยชื่อก็ไม่ประจักษ์ แต่ขณะใดที่กำลังประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไป นั่นคือ
ไตรลักษณ์

ถ. แม้ขณะนี้ ก็มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ได้ไซ้ไหม ถ้ามีปัญญา

ส. ถ้าวิปัสสนาญาณประจักษ์แจ้งการเกิดดับ ก็มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์

ถ. ต้องวิปัสสนาญาณหรือ

ส. แน่นนอน แม้วิปัสสนาญาณต้น ๆ ยังไม่มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ทั้ง ๆ ที่
เกิดดับ เวลานี้มีใครบ้างที่ไม่รู้ว่านามธรรมรูปธรรมเกิดดับ รู้โดยฟัง ไซ้ใหม่ และ
มีใครบ้างที่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม นี่ต้องอีกขั้นหนึ่งแล้ว และผู้ที่
ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ยังไม่ถึงอุทยัพพญาณ ก็ไม่ประจักษ์
ไตรลักษณ์

ที่จริงแล้วการประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรม ไม่ต่างกับขณะนี้เลย เพียงแต่ว่าปัญญาต่างกัน ปัญญาขั้นการฟัง ฟังสักเท่าไรก็ยังไม่ประจักษ์ว่าอะไรเกิดอะไรดับ แต่เข้าใจว่าต้องดับและต้องเกิด อย่างในขณะที่กำลังเห็นและได้ยิน ต้องรู้ว่าเห็นต้องดับได้ยินจึงเกิดได้ และขณะที่ได้ยินต้องไม่มีเห็น นี่คือการเข้าใจ เพราะฉะนั้น เวลาที่ประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรม จะต่างกับขณะนี้ไม่ได้เลย แต่ปัญญาสามารถแทงตลอดปรุโปร่งในลักษณะที่ต่างกัน ซึ่งเกิดขึ้นและดับไปตามขั้นของวิปัสสนาญาณ

ถ้าเป็นวิปัสสนาญาณแรก ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมปรากฏโดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตนที่ละเอียดจริง แต่ปัญญาไม่ได้คำนึงพิจารณาการดับไป การเกิดขึ้น ทั้ง ๆ ที่สภาพธรรมปรากฏที่ละเอียด เหมือนในขณะนี้ ไซ้ไหม ขั้นของการฟังยังสลับมาก รู้ว่าเห็นไม่ใช่ได้ยิน แต่แยกไม่ออก เพราะว่าสภาพธรรมไม่ได้ปรากฏที่ละเอียด แต่ปรากฏเหมือนหลายอย่างติด ๆ กัน พร้อมกันด้วย ไซ้ไหม

และเวลาที่สภาพธรรมปรากฏที่ละเอียด ควรใส่ใจในการปรากฏ คือ การเกิดขึ้นและดับไปของแต่ละอย่าง แต่ปัญญาที่มีกำลังอ่อนไม่ได้ทันใส่ใจในลักษณะของนามธรรมหรือรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏให้เห็นที่ละเอียด เพียงแต่ว่ามนสิการรู้แจ่มแจ้งในลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน เป็นสภาพธรรมแต่ละอย่างเท่านั้นที่ปรากฏที่ละเอียด ๆ แต่ปัญญาที่ยังอ่อนไม่ได้พิจารณาว่า แต่ละอย่างที่ปรากฏนั้นเกิดและดับ และอีกอย่างหนึ่งจะเกิดขึ้นและดับ เพราะฉะนั้น วิปัสสนาญาณแต่ละขั้นจึงต้องอาศัยการเจริญอบรมจนกว่าปัญญาจะคมกล้าจริง ๆ

ถ. เพราะฉะนั้น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะไม่เกิดขึ้นที่ละเอียด แต่เกิดขึ้นพร้อมกัน ไซ้ไหม

ส. ไตรลักษณะเป็นลักษณะ ๓ ซึ่งไม่แยกกันเลย จึงชื่อว่าไตรลักษณะ

ถ. ผมสงสัยมานานแล้วว่า อนิจจังก็คือทุกขัง ทุกขังก็คืออนัตตา แต่หาคำตอบไม่ได้ ที่อาจารย์บอกว่า แยกกันไม่ได้ ผมเพิ่งเข้าใจวันนี้ว่า แยกกันไม่ได้จริง ๆ

ส. คงเคยได้ยินคนพูดว่า อนิจจัง เวลาของตกแตก ไม่เที่ยง บางคนบอกว่า มันเป็นทุกข์ บางคนบอกว่า มันไม่ใช่ตัวตน แต่ขณะเดียวกันนั่นเอง สภาพที่ไม่เที่ยง เกิดขึ้นและดับไปต้องเป็นทุกข์แน่ ๆ เพราะไม่ยั่งยืน ไซ้ใหม่ และไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา เพราะฉะนั้น แล้วแต่แต่ละบุคคลในขณะที่เราไตร่ตรองปรากฏว่า จะเห็นความเป็นอนิจจัง หรือจะเห็นความเป็นทุกข์ หรือจะเห็นด้วยความเป็นอนัตตา คือ ปัญญาพิจารณาในลักษณะที่เป็นอนัตตา แต่ไม่แยกจากกันเลย ในลักษณะที่ไม่เที่ยงนั่นเอง แล้วแต่ว่าของตกแตกและจะบอกอย่างไร หรือเจ็บไข้ได้ป่วยก็คือความไม่เที่ยง จะพูดว่าอย่างไร พูดว่าทุกข์ หรือพูดว่าอนัตตา หรือพูดว่าไม่เที่ยง

ถ้าวันนี้แข็งแรงดี พรุ่งนี้เป็นโรคภัยแรงจะบอกอย่างไร ทุกข์ ปรากฏให้เห็น อนิจจัง ไม่เที่ยงเลยเมื่อวานนี้ก็ยังแข็งแรงดี หรือว่าอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ จันใดเวลาที่ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างปรากฏเกิดขึ้นและดับไป ก็ต้องเป็นอย่างนั้น เตรียมเลือกได้ไหม ก็ไม่ได้อีก ว่าจะเป็นผู้ที่ใส่ใจในลักษณะที่เป็นอนิจจัง หรือใส่ใจในลักษณะที่เป็นทุกข์ หรือว่าใส่ใจในลักษณะที่เป็นอนัตตา

การศึกษาปรมัตถธรรมมีทางที่จะจะได้มาก ถ้าคิดมากเกินไปในเรื่องพยัญชนะ แต่ถ้าคิดว่าพยัญชนะคือคำที่บ่งบอกลักษณะของปรมัตถธรรม เราก็จะไม่ยึดติดในพยัญชนะจนเกินควร แต่พยายามเข้าถึงลักษณะของปรมัตถธรรมตรงตามที พยัญชนะนั้นบ่งมากกว่าจะไปค้นคว้าว่า พยัญชนะนี้เป็นอย่างไร

อเหตุกจิตมี ๑๘ ดวง เป็นอเหตุกวิบากจิต ๑๕ ดวง เป็นชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิดจนตายไม่มีใครไม่มีอเหตุกวิบากจิต ๑๕ ดวงนี้ เมื่อเกิดมาแล้วต้องมีผลของกรรมที่เป็นกุศลวิบากบ้าง อกุศลวิบากบ้าง สำหรับอเหตุกจิตอีก ๓ ดวงที่เหลือ เป็นกิริยาจิต

อภิสสาสนี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีข้อความอธิบายจิตที่เป็นกิริยาว่า

ในพระบาลีนั้น คำว่า เป็นกิริยา คือ เพียงการกระทำ ก็ในบรรดากิริยาจิต ทุกดวงทีเดียว กิริยาจิตดวงใดไม่ถึงความเป็นชวณะ กิริยาจิตดวงนั้นย่อมไม่มีผล

เหมือนดอกไม้ล้ม (คือ ดอกไม้ที่ไร้ผล) กิริยาจิตดวงใดถึงความเป็นชวนะ กิริยาจิตดวงนั้นก็ไม่มีผล เหมือนดอกต้นไม้ที่มีรากขาดเสียแล้ว

เพราะฉะนั้น สำหรับพระอรหันต์ ท่านไม่มีกุศลจิต ไม่มีอกุศลจิต มีแต่วิบากจิต กับกิริยาจิต

วิบากจิตเป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วซึ่งยังให้ผลอยู่ตราบใดที่ยังไม่ปรินิพพาน พระอรหันต์มีแต่โสภณจิต คือ จิตที่ดียาม ซึ่งไม่เป็นเหตุให้เกิดผล จึงเป็นกิริยาจิต และถึงแม้จะถึงความเป็นชวนะก็ไม่เป็นเหตุ คือ ไม่เป็นกุศลหรืออกุศล เพราะว่า กิริยาจิตดวงใดถึงความเป็นชวนะ กิริยาจิตดวงนั้นก็ไม่มีผล เหมือนดอกต้นไม้ที่มีรากขาดเสียแล้ว

อเหตุกิริยาจิตมี ๓ ดวง ฉะนั้น ต้องมีจิตอีกประเภทหนึ่งที่เป็นสเหตุกิริยาจิต คือ ประกอบด้วยโสภณเหตุที่ดี

อเหตุกิริยาจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบด้วยโลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เพราะถ้าประกอบด้วยโลภะ โทสะ โมหะ ต้องเป็นอกุศล และถ้าประกอบด้วยอโลภะ อโทสะ อโมหะ ต้องเป็นโสภณะ ต้องเป็นสภาพที่ดีงาม ซึ่งสำหรับอเหตุกิริยา ๓ ดวง ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ นั้นเลย

สำหรับอเหตุกิริยาจิต ๓ ดวง ได้แก่

อุปกษาสหคตัง ปญฺจทวาราวชฺชนจิตตัง เป็นกิริยาจิตที่รำพึงถึงหรือรู้ว่
อารมณ์กระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร จึงชื่อว่า ปญฺจทวาราวชฺชนจิต

อุปกษาสหคตัง มโนทวาราวชฺชนจิตตัง เป็นกิริยาจิตที่รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบทางใจ ในขณะที่มีการคิดนึกรู้อารมณ์ทางใจวิถีจิตแรกที่เกิดขึ้นเป็นมโนทวาราวชฺชนจิต

โสมนัสสสหคตัง หสิตุปปาทจิตตัง เป็นจิตที่ทำให้เกิดการยิ้มหรือการยิ้มของพระอรหันต์

เพราะฉะนั้น สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ จะมีกิริยาจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น คือ ปญฺจทวาราวชฺชนจิต ๑ ดวง และมโนทวาราวชฺชนจิต ๑ ดวง แต่สำหรับพระอรหันต์มีอเหตุกิริยาจิตครบทั้ง ๓ ดวง

การที่จะได้รับผลของกรรมแต่ละครั้งหลังจากที่ปฏิสนธิจิตเกิดแล้ว จะเห็นได้ว่า เวลาที่กรรมหนึ่งกรรมใดจะให้ผล ให้เห็นทางตา หรือให้ได้ยินเสียงทางหู ให้ได้กลิ่นทางจมูก ให้ลิ้มรสทางลิ้น ให้รู้โผฏฐัพพะทางกายนั้น วิบากจิตจะเกิดทันทีไม่ได้ เพราะว่ากรรมหนึ่งกรรมเดียวในสังสารวัฏฏ์ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิด และดำรงความเป็นบุคคลนั้นโดยจิตเกิดดับสืบทอดเป็นภวังคจิตประเภทเดียวกันตลอดระหว่างที่ยังไม่มีการรับผลของกรรมอื่น หรือยังไม่มี การคิดนึกใด ๆ ทางใจ แต่ถ้าจะมีการรับผลของกรรมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ภวังคจิตที่จะเปลี่ยนสภาพจากภวังค์ และวิบากจิตอื่นจะเกิดขึ้นรับผลของกรรม วิบากจิตนั้นจะเกิดต่อจากภวังคจิตทันทีไม่ได้ ต้องมีกิริยาจิตเกิดก่อน

สำหรับทางปัญจทวาร วิถีจิตแรกเป็นปัญจทวาราวชชนจิต หลังจากนั้นจึงเป็นวิบากจิต ถ้าเป็นสิ่งที่ปรากฏทางตา จักขุวิญญาณก็เกิดขึ้นเห็น ถ้าผลของกรรมเป็นทางหู โสตวิญญูณก็เกิดขึ้นได้ยินเสียงที่กระทบ ถ้ากรรมให้ผลทางจมูก ฆานวิญญูณก็เกิดขึ้นรู้กลิ่นทางจมูก แต่ก่อนที่จักขุวิญญาณ โสตวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณจะเกิด ปัญจทวาราวชชนจิตซึ่งเป็นเหตุกิริยาต้องเกิดก่อน

เพราะฉะนั้น ในขณะที่เห็นโดยปริยัติทราบว่ ปัญจทวาราวชชนจิตเกิดแล้ว จักขุวิญญาณจึงเห็นได้ และที่จะคิดนึกทางใจ แม้ในขณะที่ฝัน ถ้ายังเป็นภวังค์อยู่ ฝันไม่ได้ คิดนึกทางใจไม่ได้

ถ้าจะมีการฝันเกิดขึ้น มโนทวาราวชชนจิตต้องเกิดก่อน ต่อจากนั้นจึงเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิตที่นึกถึงเรื่องหนึ่งเรื่องใดปรากฏเป็นความฝันขึ้น นี่เป็นการรู้อารมณ์ทางใจ

เพราะฉะนั้น สำหรับวิบากจิตที่จะเกิดทางใจ เฉพาะขณะที่ทำตทาลัมพนกิกเท่านั้น เวลาที่ใครคิดนึก จะดี จะชั่ว ขณะนั้นเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต ไม่ใช่วิบาก กุศลจิตเป็นเหตุ อกุศลจิตเป็นเหตุ ต้องรู้ว่า วิบากซึ่งเป็นผลของอกุศลมีเท่าไร

และวิบากซึ่งเป็นผลของกุศลมีเท่าไรจึงจะไม่ปะปนกัน ไม่อย่างนั้น บางคนอาจบอกว่า คิดอย่างนี้ก็เป็นวิบาก ความจริงคิดไม่ใช่วิบาก คิดต้องเป็นกุศลหรืออกุศล

ถ้าเข้าใจเรื่องของเหตุกจิตโดยตลอด จะเข้าใจพระอภิธรรมโดยตลอด เพราะว่าเรื่องของเหตุกจิตเป็นชีวิตประจำวัน และพระอภิธรรมก็คือชีวิตประจำวัน ที่ต่างกันไปโดยละเอียดมากในชีวิตของแต่ละบุคคลในสังสารวัฏฏ์แต่ละภพ แต่ละชาติ

**สังฆธรรมปกาสินี อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
อรรถกถาธรรมนันทัตถญาณนิตเทศ ข้อ ๑๘๔** มีข้อความว่า

ความต่างแห่งผัสสะ อาศัยความต่างแห่งธาตุเกิดขึ้น

ขณะนี้ทุกคนไม่เหมือนกัน ทั้ง ๆ ที่มีตาเหมือนกัน มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ แต่คิดคนละอย่าง หรือแม้แต่ขณะที่เห็นกับขณะที่ได้ยิน คนหนึ่งอาจจะเห็น คนหนึ่งอาจจะได้ยิน อีกคนหนึ่งอาจจะรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เพราะฉะนั้น ความต่างแห่งผัสสะ คือ การกระทบอารมณ์ อาศัยความต่างแห่งธาตุเกิดขึ้น และการเห็นของแต่ละคนก็ยังไม่เหมือนกันอีก บางคนก็เห็นชัด จักขุปสาทดี บางคนก็เห็นไม่ค่อยชัด จักขุปสาทไม่ดี

เพราะฉะนั้น แม้แต่การเห็นชั่วขณะหนึ่งที่เกิดก็ยังไม่ต่างกันไป เพียงแค่เห็นยังต่าง นอกจากจะเห็นต่างกัน ได้ยินต่างกัน ได้กลิ่นต่างกัน ลิ้มรสต่างกัน แต่ละขณะ

ความต่างแห่งเวทนา คือ ความต่างแห่งจักขุสัมผัสผัสสาเวทนาเป็นต้น

เห็นแล้วความรู้สึกต่างกันไหม ต่างกัน บางคนชอบแสงแดด บางคนไม่ชอบ ชอบฝน นี่เป็นเรื่องของความรู้สึก เห็นแดดด้วยกัน คนหนึ่งสดชื่น อีกคนหนึ่งไม่สบาย ทั้ง ๆ ที่เห็นสิ่งเดียวกัน ความรู้สึกก็ยังไม่ต่างกัน เพราะฉะนั้น จิตที่วิจิตรต่างกันมากมาย แต่ละขณะ จะทำให้เกิดสังสารวัฏฏ์ที่วิจิตรต่างกันออกไปอีกมากเท่าไร เมื่อกระทบปรากฏให้เห็นได้ยินต่างกันแล้ว และความรู้สึกที่เห็นได้ยินต่างกันแล้ว สัญญา ความจำในสิ่งที่ปรากฏก็ยังต่างกันด้วย

ทุกท่านกลับไปบ้าน อาทิตยน์หน้าพบกันอีกที ถามว่าใครทำอะไรได้บ้าง ความจำของแต่ละคนไม่เหมือนกัน ไซ้ใหม่ ไปเที่ยวด้วยกัน บางคนจำเรื่องนี้ได้ บางคนจำเรื่องนั้นได้ บางคนจำอะไรไม่ได้เลย แล้วแต่แต่ละบุคคล

นอกจากจะเห็นต่างกัน ทำให้เกิดความรู้สึกต่างกัน และความจำต่างกันแล้ว ความดำริ หรือการตรึก การนึกคิดในเรื่องที่เห็นก็ยังต่างกันด้วย

เห็นสิ่งเดียวกัน บางคนเฉย ๆ บางคนเกิดกรุณา ทนไม่ได้ ต้องช่วยเหลือ สงเคราะห์บุคคลที่กำลังได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อนในขณะนั้น นี่เป็นความดำริที่ต่างกัน เวทนาก็ต่างกัน สัญญาก็ต่างกัน ความดำริก็ต่างกัน ฉันทะ ความพอใจในสิ่งต่าง ๆ ก็ยังต่างกันไป

เสื้อผ้าของแต่ละคนในวันนี้ไม่เหมือนกันเลย ดูลาย ดูดอก ดูสี ดูแบบ ก็ต่าง ๆ กันไปตามฉันทะ ความพอใจในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ เพราะฉะนั้น ก็มีความร่ำร้อนต่างกัน บางคนอาจจะร่ำร้อนด้วยโทสะ บางคนอาจจะร่ำร้อนด้วยโลภะ บางคนอาจจะร่ำร้อนในรูป บางคนอาจจะร่ำร้อนในเสียง บางคนอาจจะร่ำร้อนในรส เพราะฉะนั้น ก็ชอบทำอาหาร เพราะร่ำร้อนในรส แสงอาหารสที่อร่อย บางคนเรื่องอาหารไม่เป็นไร อะไรก็ได้ง่าย ๆ นั่นเป็นความร่ำร้อนที่ต่างกัน ทำให้เกิดการแสวงหาที่ต่างกัน

เมื่อการแสวงหารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะต่างกัน เพราะฉะนั้น การได้ก็ต่างกันตามการแสวงหา แล้วแต่ใครจะได้รูปอย่างไร ใครจะได้เสียง ได้รส ได้กลิ่น ได้โผฏฐัพพะอย่างไร ก็เป็นไปตามการแสวงหาและการร่ำร้อน ซึ่งยังไม่ได้ดับเป็นสมุจเฉตตราบใด ก็ยังต้องมีกรรมและมีการได้รับผลของกรรมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

ความสำคัญที่ควรเข้าใจเรื่องของเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ กิจการงานของจิตทั้งหมด ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น ๆ ในสังสารวัฏฏ์ ซึ่งมีเพียง ๑๔ กิจเท่านั้น

ในอดีตที่เคยเกิดกันมาแล้วมาก และในปัจจุบัน และในอนาคตที่จะเกิดต่อไป ไม่ว่าจะเป็นเกิดในโลกนี้อีก หรือจะเกิดในสวรรค์ ในภูมิใด ๆ ก็ตาม จิตที่เกิดขึ้นนั้นจะทำการกิจการงานทั้งหมดเพียง ๑๔ กิจเท่านั้น

สำหรับอเหตุกจิต ๑๘ ดวง ทำกิจได้ครบทั้ง ๑๔ กิจ บางท่านอาจจะคิดว่า ท่านกำลังทำหน้าที่ เมื่อเกิดมาแล้วในโลกก็มีหน้าที่ทุกคน แต่ตามความเป็นจริง ไม่ใช่หน้าที่ของใคร แต่เป็นหน้าที่ของจิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นทำการกิจการงาน จิตประเภทอื่น เช่น อกุศลจิต ไม่สามารถทำกิจได้ครบทั้ง ๑๔ กิจ หรือกามาวจรโสภณจิต คือ มหากุศลจิตก็ดี รูปาวจรจิตก็ดี อรูปาวจรจิตก็ดี โลกุตตรจิตก็ดี ทำกิจไม่ได้ครบทั้ง ๑๔ กิจ แต่สำหรับอเหตุกจิต ๑๘ ดวง ทำกิจได้ครบทั้ง ๑๔ กิจ

เพราะฉะนั้น ถ้าศึกษาและเข้าใจเรื่องของอเหตุกจิตโดยละเอียดขึ้น จะทำให้เข้าใจปรมัตถธรรมซึ่งไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ตั้งแต่เกิดจนตายล้วนเป็นการเกิดขึ้นทำการกิจการงานต่าง ๆ ของจิต เจตสิก รูปแต่ละประเภท ซึ่งเกิดดับสืบทอดกันอย่างรวดเร็วจนกระทั่งทำให้ไม่รู้ว่า เป็นกิจของจิต เจตสิก รูป แต่เข้าใจว่าเป็นสัตว์บุคคลที่ทำการกิจการงานต่าง ๆ

๑๕๑๗

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๒๙

ขอทบทวนเรื่องกิจของจิต ซึ่งขณะนี้จิตกำลังทำกิจการงานอยู่ แต่ถ้าไม่ทราบ
ว่า ๑๔ กิจนั้นคืออะไรบ้าง ก็จะได้คิดว่าเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้กำลังทำกิจนั้นกิจนี้

กิจของจิต ๑๔ กิจ คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ
๒. ภวังคกิจ
๓. อารัมภณกิจ
๔. ทัสสนกิจ
๕. สวณกิจ
๖. ฌายณกิจ
๗. สายนกิจ
๘. ผุสสนกิจ
๙. สัมปฏิจฉนกิจ
๑๐. สันตึรณกิจ
๑๑. โวฏฐัพพนกิจ
๑๒. ชวนกิจ
๑๓. ตทาลัมพนกิจ
๑๔. จุตติกิจ

ซึ่งขณะนี้ จิตกำลังทำกิจต่าง ๆ ใน ๑๔ กิจ

สำหรับท่านที่ทราบแล้วว่าจิตอะไรทำอะไรอะไร ขอให้ถือว่าเป็นการทบทวน
เพราะว่าเรื่องกิจของจิตเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้สามารถรู้ได้ว่า สภาพธรรมแต่ละอย่าง

ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน เพราะเป็นแต่เพียงสภาพธรรมเกิดขึ้นทำกิจเพียงชั่วขณะที่เกิดและดับไป

สำหรับกิจที่ ๑ คือ ปฏิสันธิ (ปฏิสนธิ) กิจ ในภพหนึ่งชาติหนึ่งจะมีจิตที่เกิดขึ้นทำกิจนี้เพียงขณะแรกขณะเดียวของภพภูมิจิตนี้ จะไม่มีถึง ๒ ขณะ ๓ ขณะอย่างจิตอื่น ๆ เลย ซึ่งอเหตุกจิตที่ทำกิจนี้มี ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก ๑ และ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก ๑

นี่เป็นการจำแนกให้เห็นว่า อเหตุกจิต ๑๘ ดวง ทำกิจได้ครบทั้ง ๑๔ กิจ เพราะแม้ปฏิสนธิกิจก็ทำได้

คงไม่มีใครไม่เคยทำอกุศลกรรม มากบ้างน้อยบ้างในชาตินี้ และในชาติก่อน ๆ นั้นกรรมที่ทำแล้วที่ให้ผลคือวิบากจิตเกิดขึ้นแล้วก็มี และที่ยังไม่ได้ให้ผลคือยังไม่ได้ทำให้วิบากจิตเกิดขึ้นก็มี และไม่มีใครสามารถรู้ได้ว่า อกุศลกรรมที่ได้ทำแล้วในชาติก่อน ๆ ที่ยังไม่ได้ให้ผล หรืออกุศลกรรมที่ทำในชาตินี้ที่ยังไม่ได้ให้ผล จะทำให้อเหตุกอุเบกขาสันตிரณะทำกิจปฏิสนธิเมื่อไร ซึ่งย่อมเป็นไปได้ ตราบใดที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์บุคคล อกุศลกรรมก็เป็นปัจจัยทำให้อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากทำกิจปฏิสนธิได้

สำหรับผู้ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก เป็นผลของอกุศลกรรมอย่างอ่อน ซึ่งอกุศลกรรมที่แต่ละท่านทำนั้นก็มีทั้งอย่างอ่อนมาก และอย่างเต็มที่เต็มเปี่ยมด้วยเจตนา ศรัทธา และวิริยะ แต่ไม่มีใครเลือกได้ว่า จะให้กรรมไหนให้ผลทำให้ปฏิสนธิจิตเกิด

เพราะฉะนั้น การทำกุศลแต่ละครั้งผู้ทำย่อมทราบว่าเป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบากคือผลข้างหน้า และอาจทำให้ปฏิสนธิในสุคติภูมิเมื่อเป็นผลของกุศล แต่ถ้าเป็นผลของกุศลอย่างอ่อน จะทำให้เป็นผู้พิการตั้งแต่กำเนิด

การเกิดในภพหนึ่งชาติหนึ่งสองไปถึงเหตุที่ได้กระทำแล้วในอดีตว่า เป็นผลของกุศลประเภทไหน แต่ตราบใดที่ยังมีอกุศลกรรมอย่างอ่อน เมื่อพร้อมด้วยปัจจัยจะเป็นเหตุให้อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากทำกิจปฏิสนธิได้

นอกจากอุเบกขาสันตริณกุศลวิบากและอกุศลวิบาก กุศลกรรมที่เป็นไปในทาน ศีล ภาวนา เป็นไปในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นกุศลที่มีกำลัง สามารถทำให้มหาวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ คือ ในมนุษย์และสวรรค์ ทำให้ไม่เป็นบุคคลที่พิการตั้งแต่กำเนิด

เพราะฉะนั้น แต่ละท่านคงพอจะทราบได้จากผลในชาตินี้ว่า ในอดีตได้กระทำการมประเภทไหนจึงทำให้ปฏิสนธิเป็นมหาวิบากเกิดในสุคติภูมิ ไม่เป็นผู้พิการตั้งแต่กำเนิด

ปฏิสนธิจิตทั้งหมดมี ๑๙ ดวง เป็นอเหตุกจิต ๒ ดวง มหาวิบาก ๘ ดวง รวมเป็น ๑๐ ดวง นอกจากนั้นยังมีปฏิสนธิจิตที่เป็นรูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต ทำให้ปฏิสนธิเป็นรูปพรหมบุคคลในรูปพรหมภูมิ ๑๖ ภูมิ ซึ่งจะมีวิบากตามสมควรแก่การเกิดเป็นรูปพรหมบุคคล คือ ไม่มีขานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน แต่ยังมีจักขุวิญญาน โสทวิญญาน เป็นต้น และสำหรับอรุปาวจรกุศลเป็นปัจจัยให้เกิดอรุปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง ทำให้ปฏิสนธิเป็นอรุปพรหมบุคคลในอรุปพรหม ๔ ภูมิ รวมเป็นปฏิสนธิจิต ๑๙ ดวง

ปฏิสนธิจิตมีความสำคัญ เพราะว่าประมวลมาซึ่งกรรมทั้งหลายที่สมควรจะให้เกิดวิบากในชาติหนึ่ง ๆ บังคับไม่ได้เลยว่า ถ้าเป็นอเหตุกอกุศลวิบากปฏิสนธิในอบายภูมิ ที่จะทำให้มีความสุขประณีตอย่างมากอย่างสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ก็เป็นไปไม่ได้ หรือแม้แต่การเกิดในมนุษย์ เป็นผลของมหากุศล ทำให้มหาวิบากปฏิสนธิเป็นผู้ที่ไม่พิการแต่กำเนิด ซึ่งจะเห็นได้ว่า ปฏิสนธิจิตของแต่ละคนเป็นผลของกรรมที่ต่างกัน เพราะฉะนั้น ปฏิสนธิจิตของแต่ละบุคคลก็ประมวลมาซึ่งกรรมทั้งหลายที่สามารถจะมีปัจจัยทำให้วิบากของกรรมนั้น ๆ เกิดขึ้น ในภพชาติที่ปฏิสนธิด้วยจิตนั้น

ฉะนั้น แต่ละคนจึงมีสุขมีทุกข์ต่าง ๆ กันตามปฏิสนธิจิต แล้วแต่ว่าปฏิสนธิจิตนั้นจะเป็นจิตประเภทใด

นี่เป็นความสำคัญอย่างหนึ่งของปฏิสนธิจิต เพราะถ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นอเหตุกปฏิสนธิ ไม่ว่าจะเป็นสัตว์บก สัตว์น้ำ จะเห็นได้ว่า จำกัดวิบากที่จะเกิดขึ้น

ว่าต้องเป็นไปตามกำเนิดนั้น ๆ จะให้มีกุศลวิบากเพียบพร้อมสมบูรณ์อย่างผู้เป็นมนุษย์ และเทวดา ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้

ถ. มหากุศลเป็นทาน เป็นศีล เข้าใจ แต่มหากุศลที่ประกอบด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย หมายความว่าอย่างไร

ส. ทางตา เห็นแล้วเกิดกุศลจิตได้ แล้วแต่ว่าเห็นสิ่งใด ก็คิดให้เป็นไปใน เรื่องของทาน หรือในเรื่องของศีล เช่น เห็นอาหารที่อร่อย หรือเห็นสีสนั้วณณะที่ น่าพอใจคิดว่าสมควรจะให้บุคคลอื่นได้มีส่วนในสิ่งนั้น ๆ ก็มีการสละวัตถุนั้นให้

ได้ทุกอย่างสำหรับมหากุศล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามหากุศล เพราะเป็นกุศลที่ เป็นไปได้มากทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย

สำหรับจิตที่บำเพ็ญสมาธิจิตสันมาก เพียงชั่วขณะจิตเดียวซึ่งดับไปแล้วไม่เกิดอีก ในภพนั้นชาตินั้น และทุกคนก็มีจิตที่กระทำกิจนั้นแล้ว

ต่อจากปฏิสนธิกิจ คือ กิจที่ ๒ ได้แก่ ภาวคกิจ เป็นกิจที่ดำรงภพชาติ สภาพความเป็นบุคคลตามที่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น จนกว่าจะสิ้นสุดกรรมที่ทำให้เป็นบุคคล นั้น คือ เมื่อจิตใดทำกิจปฏิสนธิดับไปแล้ว กรรมที่ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดจะทำให้ วิบากจิตประเภทเดียวกับปฏิสนธิจิตทำกิจเกิดสืบต่อไป จนกว่ากรรมอื่นจะทำให้ วิบากจิตเกิดขึ้นรับผลของกรรมนั้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย

กิจที่ ๒ คือ ภาวคกิจ ถ้าจิตเป็นภวังค์ จะไม่มีการเคลื่อนไหวใด ๆ เลยใน ขณะที่เป็นภวังคจิต เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การตื่นขึ้นและทำกิจการงานต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นสัตว์ เป็นบุคคลใด ๆ เลย แต่เป็นจิตประเภทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและทำกิจอื่น นอกจากภวังคกิจ เพราะถ้าปฏิสนธิจิตขณะเดียวดับไป และภวังคจิตเกิดดำรงภพชาติ สืบต่อไป จะไม่มีการรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จะไม่มีการเคลื่อนไหวประกอบกิจการงานใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น ก็เหมือนคนที่ กำลังรองานที่จะต้องทำ แต่ยังไม่ทราบว่าจะทำทางไหน จะทำทางตา หรือจะทำทางหู หรือจะทำทางจมูก หรือจะทำทางลิ้น หรือจะทำทางกาย หรือจะทำทางใจ

ในขณะที่เป็นภวังคจิต ในขณะที่กระทำภวังคกิจ เคลื่อนไหวใด ๆ ไม่ได้ คิดนึกไม่ได้ ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส แต่ไม่ใช่มีกรรมที่เพียงทำให้ ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นดับไปและภวังคจิตเกิดดับสลับต่ออยู่เรื่อย ๆ เท่านั้น เพราะการเกิดขึ้น เป็นผลของกรรม จริง กรรมหนึ่งทำให้ปฏิสนธิจิตเกิด เมื่อดับแล้วกรรมนั้นยังทำให้ ภวังคจิตเกิดทำภวังคกิจดำรงภพชาติอยู่ เพื่ออะไร ก็เพื่อทำกิจอื่นต่อไป โดยรับผล ของกรรมอื่น ๆ ที่ได้กระทำแล้ว ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางกายบ้าง

เวลาเห็นใครก็ตามที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นแพทย์ พ่อค้า ครู อาจารย์ นักเรียน หรือนักแสดง ดูเหมือนว่าเขากำลังทำกิจนั้น ๆ แต่ให้ทราบ ว่า ถ้ายังเป็นภวังคจิตอยู่ ทำไม่ได้เลย และที่คิดว่าคนนั้นกำลังทำกิจนั้นกิจนี้ ก็เป็นจิต ที่เกิดขึ้นกระทำกิจต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ภวังคกิจ

เพราะฉะนั้น จิตทั้งหมดจึงมีกิจที่จะกระทำ ๑๔ กิจ กิจแรก คือ ปฏิสนธิกิจ กิจที่ ๒ คือ ภวังคกิจ ทั้ง ๒ กิจนี้ไม่มีการเคลื่อนไหวทำกิจการงานใด ๆ ทั้งสิ้น ต่อเมื่อใดจะเป็นการรับผลของกรรมโดยกรรมอื่นก็ได้ หรือกรรมที่ทำให้ปฏิสนธิก็ได้ เพราะว่ากรรมที่ทำให้ปฏิสนธิมีกิจ ๒ อย่าง คือ ชนกกิจ และอุปถัมภกิจ

ชนกกิจ คือ ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิด อุปถัมภกิจ คือ อุปถัมภ์ให้ดำรงภพชาติ นั้นสืบต่อไปจนกว่ากรรมอื่นจะให้ผล แต่ถึงแม้ว่ากรรมอื่นจะไม่ให้ผล กรรมนั้นก็ยัง อุปถัมภ์โดยการทำให้เกิดเห็น เกิดได้ยิน เกิดได้กลิ่น เกิดลิ้มรส เกิดรู้สิ่งที่กระทบ สัมผัสกาย โดยสภาพความเป็นบุคคลนั้น

เพราะฉะนั้น ชีวิตของแต่ละคนก็ไม่ปรากฏว่าเปลี่ยนแปลงมาก ถ้าใครเกิดใน ตระกูลใด ครอบครัวใด ฐานะใด ในสิ่งแวดล้อมใด ก็จะมีอยู่ในสกุลนั้น ฐานะนั้น และสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ โดยกรรมที่ทำให้ปฏิสนธิตามอุปถัมภ์ให้ดำรงสภาพนั้นอยู่ แต่ส่วนการเห็นสิ่งอื่น ได้ยินสิ่งอื่น ได้กลิ่น ลิ้มรส ในสิ่งแวดล้อมอื่น ก็เป็นผลของ กรรมอื่นที่มีโอกาสจะให้ผลหลังจากที่กรรมหนึ่งได้ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดแล้ว

กรรมที่ได้กระทำไว้แล้ว จึงมีทั้งที่ทำชนกกิจคือทำให้ปฏิสนธิ และอุปถัมภกิจ คืออุปถัมภ์ให้ดำรงคงสภาพที่กรรมนั้นพึงให้ผลตามปฏิสนธิ และยังมีกรรมอื่นซึ่ง

อุปถัมภ์ซ้ำอีกเพิ่มอีกก็ได้ เพราะว่าบางคนแม้จะเกิดมาในสกุลหรือในครอบครัว
ในสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่ง ก็ยังมีกุศลกรรมที่อุปถัมภ์เพิ่มขึ้นอีกให้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี
ให้เพิ่มพูนด้วยเกียรติยศหรือทรัพย์สินเงินทองมากมายเพิ่มขึ้นอีก นี่คือกรรมอื่นที่ยังทำ
อุปถัมภ์ภักได้ และอกุศลกรรมก็ยังตามเบียดเบียนได้ด้วย เพราะฉะนั้น ทุกคนจึง
ไม่ได้มีแต่ความสุขตลอดชีวิตหรือมีแต่ความทุกข์ตลอดชีวิต แต่จะมีสุขบ้าง ทุกข์บ้าง
มากน้อยตามควรของกรรมที่ปฏิสนธิประมวลมาซึ่งกรรมทั้งหลาย ที่จะเป็นเหตุให้เกิด
วิบากต่าง ๆ ในภพหนึ่งชาติหนึ่ง

สำหรับปฏิสนธิกิจ ไม่มีแล้ว แต่ภวังคกิจยังคงมีอยู่ระหว่างที่ไม่มีการรู้อารมณ์
ทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งจิตจะต้อง
เกิดขึ้นทำภวังคกิจ ดำรงภพชาติไว้จนกว่าจะมีจิตอื่นเกิดขึ้นทำกิจทางทวารต่าง ๆ

และการที่จะรับผลของกรรมอื่น ที่ไม่ใช่กรรมที่ทำให้ภวังคจิตเกิดดับ จะต้องม
กิจที่ ๓ คือ อาวัชชนกิจ เป็นวิถีจิตที่เริ่มรู้อารมณ์ที่กระทบทวาร เพราะถ้าอารมณ์
ไม่กระทบทวารตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตก็ยังคงเป็นภวังค์ ทำภวังคกิจอยู่เรื่อย ๆ
แต่จะไม่มีใครสักคนหนึ่งที่เกิดมาแล้วมีชีวิตอยู่โดยมีแต่ภวังคจิตตลอดไปจนกระทั่งตาย
และตายไม่ได้แน่นอน ถ้าชวนจิต คือ กุศลจิต หรืออกุศลจิตไม่เกิดก่อนตาย
เพราะว่าทุกคนก่อนจะตาย ต้องมีกุศลหรืออกุศลซึ่งจะเป็นปัจจัยทำให้ปฏิสนธิในชาติ
ต่อไปเกิดขึ้น แต่ยังไม่ได้กล่าวถึงกิจนั้น

ถ้ากล่าวตามลำดับ กิจที่ ๑ คือ ปฏิสนธิกิจ กิจที่ ๒ คือ ภวังคกิจ

กิจที่ ๓ คือ อาวัชชนกิจ เป็นวิถีจิตแรกที่มีรู้อารมณ์ที่กระทบทวารหนึ่งทวารใด
ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งจิตที่ทำกิจนี้เป็นเหตุเกิด
ได้แก่ อเหตุกิริยาจิต ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง และ
มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง

และการที่อารมณ์อื่นจะผ่านมาสู่จิตอื่นที่ไม่ใช่ภวังคจิต จะต้องม
กิจที่เป็นเหตุกะ รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบทวาร

ทวารมี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และสำหรับตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นรูป จึงรวมเรียกว่า ปัญจทวาร ๕

สำหรับทางใจที่คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดกระทบตา ไม่ต้องมีเสียงกระทบหู ไม่ต้องมีกลิ่นกระทบจมูก ไม่ต้องมีรสกระทบลิ้น ไม่ต้องมีโผฏฐัพพะกระทบกาย แต่ใจก็รู้อารมณ์อื่นที่ไม่ใช่ภวังค์ได้ เช่น ขณะที่กำลังคิดนึกต่าง ๆ ซึ่งก่อนนั้นต้องมีมโนทวาราวชชนจิต คือ จิตที่รู้หรือรำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบใจ

สำหรับวิถีจิตแรก ไม่ว่าจะเป็นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือใจ ต้องเป็น อารวชชนกิจ ซึ่งมีจิต ๒ ดวงที่ทำหน้าที่นี้ คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ และ มโนทวาราวชชนจิต ๑

ถ้าจะอุปมา ปัญจทวาราวชชนจิตก็เหมือนยามชั้นนอก มโนทวาราวชชนจิตก็เหมือนยามชั้นในที่อารมณ์จะผ่านไปสู่จิตอื่น ซึ่งจะเกิดขึ้นตามลำดับ โดยเริ่มแรกต้องเป็นภวังคจิตก่อน และเวลาที่อารมณ์กระทบกับทวาร เช่น สิ่งที่กำลังปรากฏทางตาในขณะนี้ กระทบกับจักขุปสาทที่ยังไม่ดับ หรือเสียงในขณะที่กำลังได้ยิน ในขณะนี้เกิดขึ้นกระทบกับโสตปสาทที่ยังไม่ดับ ก่อนจะมีการได้ยินซึ่งเป็นวิบากจิต ต้องมีกิริยาจิตซึ่งเหมือนยามเกิดก่อน

สำหรับปัญจทวาราวชชนจิต อุปมาเหมือนกับยามชั้นนอก คือ เวลาที่อารมณ์กระทบกับทวาร ใครรู้อารมณ์นั้นก่อน ก็ยามที่อยู่ข้างนอก ก่อนที่คนอื่นหรือจิตอื่นจะเกิดขึ้นเห็น เพราะฉะนั้น ปัญจทวาราวชชนจิตเกิดก่อนและดับไป วิถีจิตอื่นจึงจะเกิดสืบต่อตามลำดับ โดยอารมณ์จะผ่านไปต่อจากปัญจทวาราวชชนจิตที่ดับ และจักขุวิญญาณก็เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา หรือโสตวิญญาณก็เกิดขึ้นได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู แต่ว่ากิจที่ ๓ คือ อารวชชนกิจ จะต้องเกิดก่อนเป็นวิถีจิตแรก

ถ้าจะจำยาม ๒ คน อาจช่วยให้จำปัญจทวาราวชชนจิตและมโนทวาราวชชนจิตได้ ถ้าคิดวก่อนที่จิตอื่น ๆ จะรู้อารมณ์ ต้องมียามชั้นนอกที่รู้อารมณ์นั้นก่อน คือ ปัญจทวาราวชชนจิต

๑๕๑๘

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๔

เมื่อปัญจทวาราวชิรชนจิตดับแล้ว ถ้าเป็นอารมณ์ที่กระทบตา กิจต่อไป คือ กิจที่ ๔ ทัสสนิกิจ จิตที่ทำงานนี้เป็นเหตุวิบากจิต ได้แก่ จักขุวิญญาณ ๒ ดวง แสดงให้เห็นว่า อเหตุกจิต ๑๘ ดวง ทำงานได้ครบทั้ง ๑๔ กิจ คือ

จักขุวิญญาณ ๒ ดวง ทำงานที่ ๔ คือ ทัสสนิกิจ

โสตวิญญาณ ๒ ดวง ทำงานที่ ๕ คือ สวณิกิจ ได้ยินเสียง

ฆานวิญญาณ ๒ ดวง ทำงานที่ ๖ คือ ฆายนิกิจ ได้กลิ่น

ชีวหาวิญญาณ ๒ ดวง ทำงานที่ ๗ คือ สายนิกิจ ลิ้มรส

กายวิญญาณ ๒ ดวง ทำงานที่ ๘ คือ ผุสสนิกิจ รู้อารมณ์ที่กระทบสัมผัสกาย และเมื่อดับไปแล้วก็ถึงกิจที่ ๙ คือ สัมปฏิจฉนนิกิจ รับอารมณ์ต่อจาก ทวิปัญจวิญญาณ

เมื่อดับไปแล้วเป็นกิจที่ ๑๐ คือ สันตிரณจิต พิจารณาอารมณ์ที่ สัมปฏิจฉนนิจิตรับไว้

ถ้ามีแต่เพียงการเห็น การได้ยินซึ่งเป็นวิบาก ได้แก่ จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉนนิระ สันตிரณะเหล่านี้ คงจะไม่มีผลสำคัญอะไร แต่ความสำคัญ คือ หลังจากนี้แล้ว กุศลจิตหรืออกุศลจิตจะเกิด

ทุกคนที่กระทบกับสิ่งที่ปรากฏทางตา ไม่ชอบ ได้ไหม ถ้าอารมณ์นั้นเป็น อารมณ์ที่น่าพอใจ หรือถ้าอารมณ์นั้นเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ จะให้ไม่เกิดความรู้สึก ไม่ชอบ ได้ไหม

แสดงให้เห็นว่า ถ้าเพียงเห็นแล้วไม่มีกิเลสเลย ก็สบายมาก ไม่เดือดร้อนอะไรเลย แต่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะฉะนั้น แม้ว่าวิบากจิตจะเกิดเพราะเป็นผลของ กรรมทำให้รู้ธรรมที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ดับไปแล้ว แต่ความสำคัญอยู่ที่กุศลจิต

ที่จะเกิดต่อ หรืออกุศลจิตที่จะเกิดต่อ แต่ก่อนที่กุศลจิตหรืออกุศลจิตจะเกิด ต้องมี กิจอีกกิจหนึ่งเกิดต่อจากสันติระณิกิจ คือ โวฏฐัพพนิกิจ

ทุกคนอยากให้กุศลจิตเกิด แต่ทำไมกุศลจิตไม่เกิด ก็เพราะว่าโวฏฐัพพนจิต พิจารณาอารมณ์โดยไม่แยบคาย เป็นปัจจัยให้เมื่อโวฏฐัพพนจิตดับไปแล้ว อกุศลจิต เกิด ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครอยากให้อกุศลจิตเกิด แต่ยับยั้งไม่ได้ เพราะต้องเป็นไปตามจิตที่ ทำโวฏฐัพพนิกิจที่ตัดสินหรือว่ากำหนดให้จิตต่อไปเป็นกุศลหรืออกุศล ถ้าพิจารณา โดยแยบคาย กุศลจิตก็เกิด ถ้าพิจารณาโดยไม่แยบคาย อกุศลจิตก็เกิด

ดังนั้น โวฏฐัพพนิกิจ เป็นกิจที่ ๑๑ และจิตที่ทำโวฏฐัพพนิกิจ คือ อเหตุกิริยาจิตอีกดวงหนึ่ง ได้แก่ มโนทวารารักษณจิต เวลาที่เกิดทางปัญจทวาร ไม่ได้ทำอารักษณิกิจ แต่ทำโวฏฐัพพนิกิจ

เพราะฉะนั้น มโนทวารารักษณจิตมี ๒ กิจ ถ้าเกิดทางปัญจทวารทำ โวฏฐัพพนิกิจ ถ้าเกิดทางมโนทวารทำอารักษณิกิจ เหมือนยามชั้นในที่จะให้กุศลจิต หรืออกุศลจิตเกิดต่อ แต่ยังเป็นปัญจทวารวิถี ยังไม่ข้ามโนทวารวิถี เพราะว่ารูปร่าง ยังไม่ดับ และจะเห็นได้ว่า ก่อนที่กุศลจิตหรืออกุศลจิตจะเกิด ต้องแล้วแต่จิตที่ทำ โวฏฐัพพนิกิจ ซึ่งได้แก่ มโนทวารารักษณจิตที่เกิดต่อ เป็นกิจที่ ๑๑

กิจที่ ๑๒ คือ ชวนกิจ ได้แก่ กุศลจิตหรืออกุศลจิตที่ทำกิจแล่นไปในอารมณ์ เพราะว่าไม่ต้องรับไว้ ไม่ต้องพิจารณา ไม่ต้องตัดสิน จึงทำกิจแล่นไปด้วยอกุศลจิต ประเภทหนึ่งประเภทใด หรือด้วยกุศลจิตประเภทหนึ่งประเภทใด

ทุกคน ดูเหมือนว่ารู้เรื่องของกุศลจิตและอกุศลจิต ใช่ไหม แต่ทราบไหมว่า กุศลจิตและอกุศลจิตทำกิจอะไร ทั้ง ๆ ที่รู้ว่ากุศลจิตเป็นอย่างไร และอกุศลจิต เป็นอย่างไร ก็ยังไม่พอ เพราะการที่จะเห็นว่า กุศลจิตและอกุศลจิตไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน จำเป็นต้องรู้ถึงกิจหน้าที่ของกุศลจิตและอกุศลจิตด้วยว่า กุศลจิตและอกุศลจิตไม่ได้ทำกิจเห็น ไม่ได้ทำกิจได้ยิน ไม่ได้ทำกิจได้กลิ่น ไม่ได้ทำกิจ ลิ้มรส ไม่ได้ทำกิจรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่ได้ทำสัมปฏิจฉนณิกิจ ไม่ได้ทำสันติระณิกิจ ไม่ได้ทำโวฏฐัพพนิกิจ แต่ทำกิจแล่นไปในอารมณ์

ถ้าเป็นโลกมูลจิต ก็พอใจในอารมณ์ที่ปรากฏ โลกมูลจิตจะเกิดดับสลับต่อกันถึง ๗ ขณะในขณะที่ทำชวณิกิจ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากข้างหน้า ฉะนั้นสำหรับสัมปฏิจฉันนะ สันตึรณะ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน เป็นวิบากจิต แต่สำหรับกุศลจิตและอกุศลจิตที่ทำชวณิกิจนั้น ไม่ใช่วิบาก แต่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบากข้างหน้า นี่เป็นกิจที่ ๑๒

ในวันหนึ่ง ๆ จะขาดกิจเหล่านี้ไหม ขาดแต่ปฏิสนธิกิจใช่ไหม เพราะว่าเกิดขึ้นเพียงขณะเดียวและดับไป แต่หลังจากนั้นไม่ขาดเลย มีจิตเกิดขึ้นทำภวังคกิจ มีจิตเกิดขึ้นทำอาวัชชนิกิจ มีจิตเกิดขึ้นทำทสสนิกิจ มีจิตเกิดขึ้นทำสวณิกิจ ล้วนแต่เป็นจิตแต่ละประเภททั้งนั้นในวันหนึ่ง ๆ ที่เกิดขึ้นทำกิจหนึ่งกิจใดใน ๑๔ กิจ ซึ่งควรจะทราบด้วยว่า จิตแต่ละประเภทยังทำกิจอะไร

สำหรับกุศลและอกุศลนั้นทำชวณิกิจ สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์ไม่มีทั้งกุศลและอกุศล เมื่อไวภูรूपพนจิตดับไป กิริยาจิตก็เกิดต่อซึ่งไม่เป็นปัจจัยให้เกิดวิบาก แต่ต้องเกิดขึ้นทำชวณิกิจ เพราะว่าไม่มีใครสามารถไม่ให้มีชวณจิตเกิดหลังจากที่ไวภูรूपพนจิตดับแล้ว

กิจที่ ๑๓ คือ ตทาลัมพนิกิจ เป็นวิบากจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อจากชวณะ ใครจะรู้หรือไม่รู้ จิตก็เกิดขึ้นทำตทาลัมพนิกิจ ถ้าอารมณ์ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจน

เพราะฉะนั้น เวลาที่เห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดด้วยความสนใจ การศึกษาพระธรรมจะทำให้ระลึกได้ว่า ขณะนั้นมีตทาลัมพนจิตเกิด เมื่ออารมณ์ที่ปรากฏเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนคือ หลังจากที่ชวณจิตดับไปแล้ว แต่รูปยังไม่ดับ วิบากจิตก็เกิดขึ้นทำตทาลัมพนิกิจ เป็นกิจที่ ๑๓

ในวันหนึ่ง ๆ ยกเว้นปฏิสนธิกิจ และจุตติกิจซึ่งเป็นกิจที่ ๑๔ จิตจะต้องเกิดขึ้นทำ ๑๒ กิจเท่านั้นเอง แค่ว่า ๑๒ กิจ แต่ไม่มีใครรู้ ทั้ง ๆ ที่ในขณะนี้เองจิตก็กำลังเกิดขึ้นทำกิจนั้น ๆ ใน ๑๒ กิจ กิจที่ ๑๔ ยังไม่ถึง แต่วันหนึ่งจะต้องถึง

- ถ. ในขณะที่ตื่นอยู่ ก็ทำวัจคึกหรือ
- ส. ระหว่างที่ไม่มีการรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ
- ถ. นิ่งเหม่ออย่างนี้หรือ
- ส. เห็นหรือเปล่า
- ถ. ไม่เห็น เพราะไม่มี ...
- ส. เหม่อ ๆ นั้น เห็นไหม
- ถ. คิดว่าไม่เห็น
- ส. ไม่เห็น จะเรียกว่าเหม่อไหม
- ถ. อาจจะหลับตา
- ส. ได้ยินเสียงไหม
- ถ. ก็ควรจะมี
- ส. แต่ตามความเป็นจริง วันหนึ่ง ๆ ภาวจิตเกิดมาก เพราะต้องค้นทุกข์วาระหนึ่ง ๆ ซึ่งมีการรู้อารมณ์ทางตา หรือทางหู
- ถ. เพราะว่าทำหน้าที่ดำรงภพชาติอยู่แล้ว ใช่ไหม
- ส. ใช่ โดยไม่รู้อีกเหมือนกันใช่ไหมว่า ในขณะที่เองภาวจิตก็เกิดขึ้นค้นระหว่างวิถิจิตทางตาที่เห็น และวิถิจิตทางหูที่กำลังได้ยิน

เรื่องกิจของจิต ๑๔ กิจ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ ทำให้สามารถรู้ได้ว่าขณะนี้ เป็นกิจอะไร เพียงแต่ว่าชื่ออาจจะยาก เช่น ขณะที่เห็น จักขุวิญญาณทำกิจเห็น ธรรมดา โดยสภาวะลักษณะคือเห็น แต่โดยชื่อคือทสสนกิจ ถ้าไม่ใช้คำนี้ อาจจะต้องใช้ภาษาอีกมากมายหลายชาติ แต่ถ้าใช้คำนี้คำเดียว ทุกชาติใช้ภาษาเดียวกัน คือ ทสสนกิจ ทำให้เข้าใจได้ แต่โดยสภาวะลักษณะ คือ จิตที่กำลังเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา และในขณะที่ได้ยินเสียง สภาวะลักษณะก็คือจิตนั้นเกิดขึ้นทำกิจได้ยิน คือ รู้เสียง แต่ถ้าใช้หลายภาษา แต่ละภาษาก็มากอีก เพราะฉะนั้น ใช้ภาษาเดียว สอนกิจ คือ

กิจได้ยิน ไม่ว่าใครก็ตามมีภาษาของตนเองเป็นภาษาอะไร ถ้าพูดถึงธรรมแล้ว ก็ใช้คำว่า สอนกิจ

สรุป ที่ได้ศึกษาแล้ว อเหตุกจิต ๑๘ ดวง ทำกิจ ๑๔ กิจ ดังนี้ คือ

ปฏิสนธิกิจ ได้แก่ อุเบกขาสันตীরณกุศลวิบาก ๑ ดวง อกุศลวิบาก ๑ ดวง

ภวังคกิจ ที่เป็นอเหตุกจิต ได้แก่ อุเบกขาสันตীরณกุศลวิบาก ๑ ดวง
อกุศลวิบาก ๑ ดวง

อาวัชชนกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราววัชชนจิต ๑ ดวง
มโนทวาราววัชชนจิต ๑ ดวง

ทัสสนกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๒ ดวง คือ จักขุวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง
อกุศลวิบาก ๑ ดวง

สวณกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๒ ดวง คือ โสตวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง
อกุศลวิบาก ๑ ดวง

ขายนกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๒ ดวง คือ ฆานวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง
อกุศลวิบาก ๑ ดวง

สายนกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง
อกุศลวิบาก ๑ ดวง

ผัสสนกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๒ ดวง คือ กายวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง
อกุศลวิบาก ๑ ดวง

สัมปฏิจฉันนกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๒ ดวง คือ สัมปฏิจฉันนกุศลวิบาก ๑ ดวง
อกุศลวิบาก ๑ ดวง

สันตীরณกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๓ ดวง คือ อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิบาก ๑ ดวง
กุศลวิบาก ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตীরณกุศลวิบาก และโสมนัสสันตীরณกุศลวิบาก

โฏฐัพพนกิจ ได้แก่ อเหตุกจิต ๑ ดวง คือ มโนทวาราววัชชนจิต

ชวนกิจ ได้แก่ อเหตุก ๑ ดวงที่ทำชวนกิจ ได้แก่ หสิตุปปาทจิต คือ จิตที่ทำให้เกิดการยิ้มของพระอรหันต์ ไม่ประกอบด้วยเหตุ เพราะฉะนั้น ก็มีกำลังอ่อน

เป็นไปตามอารมณ์ที่ปรากฏ แล้วแต่ว่าอารมณ์จะกระทบตา หรือหู หรือจมูก หรือลิ้น หรือกาย หรือใจ เป็นปัจจัยควรแก่การเกิดโสมนัสสหัสสุปปาท ก็จะทำให้มีการแย้ม หรือการยิ้มเพียงเห็นไรฟันของพระอรหันต์ แต่ไม่ได้หมายความว่า ทุกครั้งที่ พระอรหันต์ยิ้ม จะยิ้มด้วยอเหตุกจิตที่เป็นสหัสสุปปาท เพราะพระอรหันต์ยิ้มด้วย มหาภิราจิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาได้ด้วย แต่ให้ทราบว่า การยิ้มของพระอรหันต์ ที่เป็นอเหตุกจิตที่ทำชวนกัจฉนั้น มี ๑ ดวง คือ สหัสสุปปาทจิต

สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ มีอเหตุกจิตที่ทำกิจอื่น แต่ไม่มีอเหตุกจิตที่ทำ ชวนกัจฉเลย เพราะผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ จิตที่ทำชวนกัจฉต้องเป็นกุศลหรืออกุศลเสมอไป

เพราะฉะนั้น อย่าลืม ที่ได้ศึกษาเรื่องของจิตมาแล้วทั้งหมด ๓๐ ดวง อเหตุกจิต ๑๔ ทำกิจอะไรบ้าง และสำหรับอกุศลจิต ๑๒ ดวง ทำกิจเดียว คือ ชวนกัจฉ ทำกิจอื่นไม่ได้

กิจต่อไป คือ ตทาลัมพนกิจ อเหตุกจิตที่ทำตทาลัมพนกิจมี ๓ ดวง คือ สันตীরณจิต ๓

และสำหรับจตฺติกิจ อเหตุกที่ทำจตฺติกิจมี ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตীরณกุศลวิบาก ๑ และอุเบกขาสันตীরณอกุศลวิบาก ๑

ถ. การเรียนรู้จิตต่าง ๆ เช่น อเหตุกจิต อย่างนี้ ในการปฏิบัติ ในการ เจริญสติปัฏฐาน เรามีโอกาสที่จะรู้ได้หรือเปล่า

ส. ไม่ใช่จงใจให้รู้ภวังคจิต ไม่ใช่จงใจให้รู้อาวัชชนจิต ไม่ใช่จงใจให้รู้ จักขุวิญญาณ ไม่ใช่จงใจให้รู้สัมปฏิจฉนจิต สันตীরณจิต วัฏฐัพพนจิต แต่ แล้วแต่สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ โดยที่ไม่จำเป็นต้องใส่ใจ

อย่างในขณะที่กำลังเห็น โดยวิธีจิตทราบว่ามีจิตหลายประเภท ไม่ใช่มีแต่ จักขุวิญญาณเท่านั้น ไม่ใช่มีแต่ปัญญาทวาราวชชนจิตเท่านั้น ยังมีสัมปฏิจฉนจิต สันตীরณจิต วัฏฐัพพนจิต ชวนจิต และไม่ได้ให้จงใจมาแยกว่า ขณะนี้เป็นจิตไหน เพียงแต่จะให้ทราบว่า จิตเกิดดับมีอายุที่สั้นมาก จิตใดที่เกิดเพียงชั่วขณะเดียว อย่างปัญญาทวาราวชชนจิตจะเร็วสักแค่ไหน ในขณะนี้ที่ดูเสมือนว่าเห็นและได้ยิน

พร้อม ๆ กัน แต่ความจริงปัญญาทวาราวชิรชนจิตทางจักขุทวารวิถีดับไปก่อน
ปัญญาทวาราวชิรชนจิตทางโสตทวารวิถึ ห่างไกลกันมาก

เพราะฉะนั้น จิตใดก็ตามที่เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเดียว สติไม่สามารถระลึก
ลักษณะของจิตนั้นได้ ในวิถิจิตวาระหนึ่ง ๆ ที่มีการเห็น ในขณะที่กำลังเห็นนี้ ถ้าจะ
รู้จิตว่าไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์บุคคล จะต้องเป็นในขณะที่จิตเกิดดับซ้ำกัน
ถึง ๗ ขณะ คือ ในขณะที่เป็นชวนวิถึ

ถ. ถ้าเกิดครั้งแรก ไม่มีโอกาสรู้ได้แน่นอน

ส. ไม่มีเลย เพราะว่าขณะจิตเดียว คิดดู จะเร็วสักแค่ไหน

ถ. อย่างภวังคจิต มีโอกาสที่จะรู้ได้ไหม

ส. ควรรู้ และต้องรู้ ถ้าไม่รู้ก็แยกทวารทางตากับทวารทางหูไม่ออก

ถ. การศึกษาเรื่องจิตต่าง ๆ ไม่ใช่ศึกษาเพื่อจะรู้ จำเอาไปพูด ไปสนทนา
กันเฉย ๆ แต่เป็นเรื่องที่เกื้อกูลแก่การปฏิบัติ หมายความว่า ในการปฏิบัติเราต้องรู้
ต้องเข้าใจในนามธรรม คือ จิตเหล่านี้ที่เกิดขึ้น ตามที่สติปัญญาสามารถจะรู้ได้

ส. นี่เป็นข้อที่สำคัญที่สุด คือ ไม่ควรลืมเตือนตัวเองหรือผู้อื่นที่กำลังศึกษา
พระธรรมว่า ศึกษาทำไม นี่สำคัญที่สุด ถ้าศึกษาเรื่องของจิตเจตสิกและรูปมาก แต่
ไม่เข้าใจเรื่องของการเจริญสติปัฏฐาน จะมีประโยชน์ไหม รู้แต่เรื่องของจิต ของเจตสิก
ของรูป แต่ไม่เข้าใจเรื่องของการเจริญสติปัฏฐาน

เพราะฉะนั้น ในขณะที่กำลังเห็น ก็ไม่สามารถที่จะเข้าใจในสิ่งที่เรียนได้
เพราะว่า สติไม่เกิด ไม่ระลึก ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ศึกษาเป็นเรื่องมาแล้วว่า
จักขุวิญญาณมีที่ดวง ทำกิจอะไร เกิดเมื่อไร

จะเห็นได้ว่า การศึกษาของพุทธบริษัทในครั้งที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ปรินิพพาน
นั้น ศึกษาเพื่อเกื้อกูลต่อการเจริญสติปัฏฐาน เพราะเมื่อได้ฟังพระธรรมแล้วก็รู้ว่า
สัจธรรม สภาพธรรมที่มีจริงที่กำลังปรากฏนั้น เป็นสิ่งที่ควรศึกษา โดยพิรุณ
โดยแทงตลอด โดยประจักษ์แจ้งในลักษณะสภาพธรรมนั้น ๆ ว่า ตรง เป็นจริงตามที่
พระผู้มีพระภาคได้ทรงประจักษ์และได้ทรงแสดงไว้

เพราะฉะนั้น การฟัง หรือการศึกษาปรมัตถธรรม เพื่อเกื้อกูลให้เห็นความเป็นอนัตตาของสภาพธรรม เพื่อให้สติระลึกได้ในขณะที่เห็นบ้าง ได้ยินบ้าง ได้กลิ่นบ้าง ลิ้มรสบ้าง รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสบ้าง คิดนึกบ้าง มิฉะนั้นจะไม่มีประโยชน์เลย

การศึกษาทั้งหมด ถ้าไม่เข้าใจเรื่องของการเจริญสติปัฏฐานแล้ว ไม่มีประโยชน์ เพราะว่าจะศึกษาเรื่องเหล่านั้นไปทำไม

ถ. อกุศลวิบากจิต ๗ ทำไมไม่เรียกว่า อเหตุกอกุศลวิบากจิต ๗

ส. เพราะเวลาที่อกุศลกรรมให้ผล จะไม่มีสเหตุกวิบากเลย

ถ. จึงละไว้ในฐานที่เข้าใจ

ส. ถูกต้อง ถ้าเข้าใจเรื่องเหตุผลว่า กรรมที่ได้กระทำแล้วต้องเป็นเหตุให้เกิดผล และผลนั้น ไม่จำเป็นต้องมีเหตุคือเจตสิก ๖ ดวงเกิดร่วมด้วย เพราะฉะนั้น ไม่ใช่แต่เฉพาะอกุศลกรรมเท่านั้นที่ทำให้เกิดอเหตุกจิตที่เป็นอกุศลวิบาก แต่แม้กุศลกรรมที่ทำแล้ว ก็เป็นปัจจัยทำให้เกิดอเหตุกจิตที่เป็นกุศลวิบากด้วย เช่น จักขุวิญญาณเห็นสิ่งที่ดี เป็นกุศลวิบาก โสตวิญญาณได้ยินเสียงที่ดี เป็นกุศลวิบาก โดยไม่มีเจตสิก ๖ ดวงที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย เพราะว่ากรรมใด ๆ ที่ทำแล้วต้องให้ผล โดยไม่จำเป็นต้องมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมกับวิบากจิตนั้น ๆ แต่ถ้าเป็นกรรมที่ให้ผลดี วิบากจิตเพิ่มขึ้น ก็มีทั้งที่เป็นอเหตุกวิบากและสเหตุกวิบาก

๑๕๑๙

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๙

ขอให้พิจารณาการรู้อารมณ์ หรือการเกิดขึ้นทำกิจหน้าที่ต่าง ๆ ของจิตในวันหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นวิถิจิต ซึ่งจิตทั้งหมดแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ ไม่ใช่วิถิจิตประเภทหนึ่ง และเป็นวิถิจิตอีกประเภทหนึ่ง

สำหรับจิตที่ไม่ใช่วิถิจิต ได้แก่ ปฏิสนธิจิต ๑ ฌานจิต ๑ จุตติจิต ๑ เป็นจิตที่ไม่ใช่วิถิจิต นอกจากนั้นแล้วเป็นวิถิจิตทั้งหมด

คำว่า วิถิจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ เพราะฉะนั้น จิตที่ไม่ใช่วิถิจิตย่อมไม่รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

และในวันหนึ่ง ๆ ก็มีทั้งจิตที่ไม่ใช่วิถิจิต และจิตที่เป็นวิถิจิต

ในขณะที่หลับสนิท ฌานจิตเกิดดับสืบทอดเวลาที่จะรับผลของกรรมอื่น นอกจากกรรมที่ทำให้ปฏิสนธิจิตและฌานจิตเกิด ซึ่งทุกคนรู้ไม่ได้เลยว่าจะเป็นผลของกรรมอะไรที่ได้กระทำแล้ว และจะได้รับผลของกรรมนั้นทางไหน

(เสียงออก)

อย่างเสียงเมื่อมีใครรู้ก่อนไหมว่าจะเกิดขึ้นในขณะที่เป็นภวังค์ ไม่รู้เลย แต่ก็มีปัจจัยทำให้โสตวิญญาณเกิดขึ้นได้ยินเสียงนั้นโดยที่ไม่รู้ด้วยว่าเป็นผลของกรรมอะไรในอดีตที่ได้กระทำแล้ว เพียงแต่รู้ว่าเป็นวิบากจิต จึงพอที่จะรู้ว่าต้องมีเหตุที่ได้กระทำแล้ว มิฉะนั้นแล้ววิถิจิตนี้จะเกิดไม่ได้เลย ซึ่งตราบใดที่เหตุยังมีต่อไปอีก วิบากจิตข้างหน้าก็ยังต้องมีต่อไปอีก

สำหรับการรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นวิถิจิตในวันหนึ่ง ๆ แยกออกเป็นทางปัญจทวารและทางมนทวาร

การรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ต้องมีรูปปรมาณูจริง ๆ เกิดขึ้นกระทบกับประสาทรูป จึงทำให้วิจิตรเกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย

เมื่อจักขุทวารวิธิดับไป ภาวังคจิตเกิดคั่น มโนทวารวิธิจิตเกิดขึ้นสืบต่อรู้อารมณ์เดียวกับทางปัญจทวารวิธิตที่เพ่งดับไป

เพราะฉะนั้น มโนทวารวิธิจิตเกิดต่อจากทางปัญจทวารวิธิตทุกครั้งทีทางปัญจทวารวิธิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์วาระหนึ่ง ๆ นอกจากจุติจิตจะเกิด ซึ่งถ้าจุติจิตจะเกิดหลังจากที่ปัญจทวารวิธิดับแล้ว จุติจิตก็ย่อมเกิดต่อได้ โดยที่มโนทวารวิธิจิตจะไม่เกิดสืบต่อจากทางปัญจทวารวิธิต เพราะว่าจุติจิตเกิดแล้ว แต่ถ้าจุติจิตไม่เกิดเวลาที่ปัญจทวารวิธิตวาระหนึ่งวาระใดดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดคั่นแล้ว มโนทวารวิธิจิตต้องเกิดต่อและรู้อารมณ์ซึ่งเป็นอารมณ์เดียวกับที่ทางปัญจทวารวิธิตที่เพ่งดับไปรู้

เพราะฉะนั้น กล่าวได้ว่า มโนทวารวิชชนจิตซึ่งเป็นวิจิตรแรกทางมโนทวารนั้น เหมือนกับยามขึ้นใน ซึ่งรับอารมณ์ต่อจากทางปัญจทวารวิธิต และอารมณ์ใดก็ตามที่ผ่านมาสู่จิตแล้ว สัญญาเจตสิกจำอารมณ์นั้น แม้ว่าอารมณ์นั้นจะดับไปในชาตินี้หลายปี หลายวัน หลายเดือน มโนทวารวิชชนจิตก็ยังเป็นยามขึ้นในที่จะให้อารมณ์นั้นเป็นอารมณ์ของกุศลจิต หรืออกุศลจิต ซึ่งเกิดต่อจากมโนทวารวิชชนจิตได้

แสดงให้เห็นว่า มโนทวารวิธิจิต ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะกระทบจริง ๆ เพราะถ้าเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่เกิดและยังไม่ได้ดับ และกระทบจะต้องเป็นปัญจทวารวิธิจิตที่เกิดขึ้นรู้รูปที่ยังไม่ได้ดับ แต่เมื่อรูปดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดคั่นแล้ว มโนทวารวิธิจิตจะเกิดต่อโดยมีมโนทวารวิชชนจิตเกิดเป็นขณะแรก และหลังจากนั้นก็เป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิตเกิดดับสืบต่อกัน ๗ ขณะ

นอกจากนั้น ถึงแม้ว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะจะไม่ได้กระทบทางปัญจทวารเลย มโนทวารวิชชนจิตก็ยังนึกถึงอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดได้และดับไปจากนั้นชวนจิตซึ่งเป็นอกุศลประเภทหนึ่งประเภทใดหรือกุศลจิตก็เกิดต่อได้ หลังจากที่มีมโนทวารวิชชนจิตดับไป

สำหรับมโนทวารวิถิจิต การรู้อารมณ์ทางมโนทวาร จะมีวิถิจิตเกิดอย่างมากที่สุด ๓ วิถี

วิถีแรก ได้แก่ มโนทวารารัมภจิต ๑ ขณะ

วิถีที่สอง ได้แก่ ขวนจิตเกิดดับสลับต่อกัน ๗ ขณะ

วิถีที่สาม คือ ตทาลัมพนจิต ถ้าอารมณ์นั้นเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนทางใจ

ขณะนี้ ใครจะคิดถึงอะไร ให้ทราบว่าเป็นทางทวารไหน ถ้าเป็นการคิดถึงต้องเป็นทางมโนทวารวิถิ แต่ถ้าเป็นการรู้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย ต้องเป็นทางปัญจทวารวิถิ แต่หลังจากภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิก็รับรู้อารมณ์นั้นต่อ

เพราะฉะนั้น การรับรู้อารมณ์ต่อของมโนทวารวิถิ เป็นไปอย่างรวดเร็วมาก จนไม่มีใครสามารถแยกได้ในขณะนี้ว่า กำลังเห็นเป็นจักขุทวารวิถิหรือมโนทวารวิถิ หรือทางหูที่กำลังได้ยิน ก็ไม่มีใครสามารถแยกได้ว่า ขณะนี้เป็นโสตทวารวิถิ หรือมโนทวารวิถิ แต่ถ้าเกิดนึกคิดขึ้นมา ทุกคนตอบได้ว่า เป็นมโนทวารวิถิ

หลายท่านกล่าวว่า เวลาที่สติระลึกลักษณะของนามธรรมที่เป็นสภาพคิดนึก ก็ง่ายพอที่จะรู้ว่าเป็นนามธรรม เพราะเป็นสภาพที่คิด แต่ทางตา เมื่อมีรูปปรากฏด้วย และมีจิตที่กำลังรู้รูปนั้นด้วย ยากจริง ๆ ที่จะแยกว่า รูปซึ่งไม่ใช่สภาพรู้ ต่างกับนามธรรมที่กำลังเห็นในขณะนี้อย่างไร

โดยการฟังทราบว่า ขณะที่เราเห็นเป็นธาตุรู้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา แต่ลักษณะของธาตุรู้ที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตนเป็นอย่างไร เมื่อไม่ใช่สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา คือ ไม่ใช่สี สัน วณณะต่าง ๆ ธาตุรู้ นั้นเป็นอย่างไร ต้องอาศัยสติที่เกิดและพิจารณาน้อมไปรู้ลักษณะอาการรู้จึงสามารถเข้าใจได้ว่า เป็นแต่เพียงอาการรู้เท่านั้นเอง จนกว่าจะชิน

สำหรับความเป็นไปของจิตที่รู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ เรียกว่า วิสยัปปวัตติ คือ ความเป็นไปในการเกิดขึ้นรู้อารมณ์

สำหรับทางปัญจทวารมี ๔ วาระ และทางมโนทวารมี ๒ วาระ ซึ่งเป็นปกติในชีวิตประจำวัน

สำหรับทางปัญจทวาร ๔ วาระ คือ อติมหันตารมณ ๑ มหันตารมณ ๑ ปริตตารมณ ๑ อติปริตตารมณ ๑

อติมหันตารมณ คือ ในขณะที่อารมณ์ปรากฏชัดเจน เพราะว่าวิถีจิตเกิดครบทั้ง ๗ วิถี สำหรับทางปัญจทวาร

เช่น ถ้าเป็นจักขุทวารวิถี เมื่อรูปเกิดและกระทบกับอดีตภวังค์ อดีตภวังค์ ๑ ขณะดับไป ภวังคจลนจะเป็นขณะที่ ๒ ดับไป ภวังคบุปผเจตนะเป็นขณะที่ ๓ ดับไป ปัญจทวารารวชชนจิตเกิดขึ้นทำอารวชชนกิจเป็นวิถีที่ ๑ และจักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำทสสนกิจเป็นวิถีที่ ๒ สัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้นทำสัมปฏิจฉันนกิจเป็นวิถีที่ ๓ สันตிரณจิตเกิดขึ้นทำสันตிரณกิจเป็นวิถีที่ ๔ โวภูมิจิตเกิดขึ้นทำโวภูมิจิตเป็นวิถีที่ ๕ ชวนจิต คือ กุศลหรืออกุศล สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ เกิดดับซ้ำกัน ๗ ขณะ ทำชวนกิจเป็นวิถีที่ ๖ และเมื่อยังเหลืออารมณ์อีก ๒ ขณะจิต วิบากจิตจึงเกิดขึ้นเป็นวิถีจิตที่ทำตทาลัมพนกิจเป็นวิถีที่ ๗

สำหรับอติมหันตารมณ ขณะที่รูปเกิด กระทบกับทวาร และวิถีจิตเกิดครบทั้ง ๗ วิถี เมื่อมีตทาลัมพนวิถีเกิดด้วย จึงเป็นตทาลัมพนวาระ

นี่เป็นชีวิตประจำวัน เรียกว่า อติมหันตารมณ คือ อารมณ์ที่ชัดเจน

สำหรับวาระที่ ๒ คือ มหันตารมณ วิถีจิตเกิดเพียง ๖ วิถี รูปดับก่อนที่ตทาลัมพนจิตจะเกิด เมื่อรูปดับแล้ว ตทาลัมพนจิตย่อมเกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้น วาระนี้ชื่อว่าชวนวาระ เพราะมีวิถีเพียง ๖ วิถีเท่านั้น เป็นอารมณ์ที่ชัดเจนน้อยกว่าอติมหันตารมณ

แต่บางเวลา หรือบางครั้งก็ไม่ได้ปรากฏว่า อารมณ์นั้นชัดเจน ดูเสมือนว่าเห็น บางทีก็พูดว่า คล้าย ๆ จะเห็น ขณะนั้นแสดงว่า ไม่ใช่อติมหันตารมณ ไม่ใช่ตทาลัมพนวาระ และไม่ใช่มหันตารมณ คือ ไม่ใช่ชวนวาระ แต่เป็นปริตตารมณ คือ ไม่มีชวนะ เพราะฉะนั้น วิถีจิตจึงมีเพียง ๕ วิถีเท่านั้น ได้แก่ ปัญจทวารารวชชนจิต

จักขุวิญญาณ สัมผัสจันณะ สันตึระณะ และโงฐัพพะณะ เมื่อวาระนี้ไม่มีชวณะ มีเพียงโงฐัพพนจิต จึงชื่อว่าโงฐัพพนวาระ

ชวณจิตไม่เกิด กุศลจิตไม่เกิด อกุศลจิตไม่เกิด ไม่ทันจะเกิด รูปก็ดับก่อน แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่เห็น เห็น แต่ชวณจิตยังไม่ทันเกิด หรือบางขณะก็คล้ายกับ ได้ยิน แต่ไม่ทราบว่าจะอะไร เสียงพูดว่าจะไรก็ไม่ทราบ ขณะนั้นก็โงฐัพพนวาระ เพราะว่าชวณจิตไม่เกิด ไม่มีโลภมูลจิต หรือโทสมูลจิต หรือกุศลจิตเกิด

นี่เป็นชีวิตประจำวัน ถ้าเป็นวิถีจิตที่ไม่มีชวณะ เป็นโงฐัพพนวาระ วิถีจิตนั้นชื่อว่าปริตตารมณ เพราะเป็นอารมณ์เพียงเล็กน้อยที่ปรากฏ

ส่วนวิสัยปวัตติอีกวาระหนึ่ง คือ อติปริตตารมณ ไม่มีวิถีจิตเกิดเลย เพียงแต่อารมณ์กระทบกับทวาร กระทบกับภวังคจิตหลายขณะและดับไป โดยที่วิถีจิตไม่เกิดเลย

นี่ก็เป็นวิถีจิตทางปัญจทวาร คือ วิสัยปวัตติ ๔ วาระ

สำหรับทางมโนทวาร มีเพียง ๒ วาระเท่านั้น คือ วิภูตารมณกับอวิภูตารมณ วิภูตารมณ คือ มโนทวารวิถีจิตที่มีวิถีจิต ๓ วิถี คือ มีมโนทวารวชิชชจิต ๑ วิถี ชวณจิต ๑ วิถี และตทาลัมพนจิต ๑ วิถี จึงเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนทางใจ เป็นวิภูตารมณ

สำหรับทางมโนทวารที่ไม่มีตทาลัมพนะ ก็มีเพียง ๒ วิถีเท่านั้น คือ มโนทวารวชิชชจิต และชวณจิต ชื่อว่าอวิภูตารมณ

วันหนึ่ง ๆ เป็นอย่างนี้หรือเปล่า วิภูตารมณบ้าง อวิภูตารมณบ้าง หรือ อติมหันตารมณบ้าง มหันตารมณบ้าง ปริตตารมณบ้าง

อรรถกถา อัฐุสาลินี จิตตูปปาตกัณฑ์ คาถาขยายความเรื่องวิบาก ในอพยาคตบท ได้อุปมาวิถีจิตในขณะที่รับอารมณ์ทางปัญจทวารไว้ด้วยอุปมาหลาย อย่าง เช่น อุปมาวิถีจิตด้วยมะม่วง ซึ่งบางท่านที่ได้ศึกษาแล้วคงจะได้ฟังบ่อย ๆ

ข้ออุปมามีว่า

ชายคนหนึ่งนอนคลุมโปงอยู่ที่โคนต้นมะม่วงที่มีผลแล้วหลับไป

ไม่รู้วามะม่วงผลไหนจะสุกและจะหล่น เหมือนกับขณะที่เป็นภวังคจิตก็ไม่รู้ว่ากรรมไหนสุกงอมที่จะทำให้วิบากจิตใดเกิดขึ้นทางทวารไหน

เมื่อมีมะม่วงสุกผลหนึ่งหลุดจากขั้วหล่นบนพื้นดังตุ๊บ เหมือนดังกวาดสะเก็ดในหูของเขา

คือ เหมือนสะเก็ดหูนั่นเอง

เขาจึงตื่นด้วยเสียงมะม่วงนั้น แล้วลืมตาดู ต่อจากนั้นจึงเหยียดมือออกไปหยิบผลมะม่วง บีบ สูดดม และบริโภค

นี่คือการพยายามให้เห็นกิจของจิตแต่ละกิจในวาระหนึ่ง ๆ ซึ่งมีการรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ คือ

ในขณะที่เป็นกระแสภวังค์ เปรียบเหมือนกาลที่ชายคนนั้นหลับอยู่ที่โคนต้นมะม่วง ในกาลที่อารมณ์กระทบกับประสาทรูป เปรียบเหมือนกาลที่ผลมะม่วงสุกหลุดจากขั้วตกที่พื้นเสียงดัง เหมือนดังกวาดสะเก็ดในหู ทำให้เกิดภวังคจลนะและภวังคุปัจเฉทะ

มิฉะนั้นแล้วก็เป็นอธิปริตตารมณ์ คือ แม้ว่าอารมณ์จะกระทบ ก็กระทบ ๆ ๆ แต่ว่าวิถิจิตไม่เกิดเลย แต่เวลาที่วิถิจิตจะเกิด ก็เหมือนกับกวาดสะเก็ดในหู คือสะเก็ดหู ทำให้ภวังคจลนะเกิดและดับไป และภวังคุปัจเฉทะเกิดต่อ เป็นภวังค์ดวงสุดท้าย

กาลที่ปัญจทวารารมณ์จิตเกิดขึ้น หลังจากภวังคุปัจเฉทะดับไปแล้ว เปรียบเหมือนกาลที่ชายคนนั้นตื่นด้วยเสียงหล่น กาลที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำทัตสนกิจ เปรียบเหมือนกาลที่ลืมตาดู กาลที่สัมผัสภูิจันนจิตเกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณ เปรียบเหมือนกาลที่เหยียดมือไปจับ กาลที่สันตிரณจิตเกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์ต่อจากสัมผัสภูิจันนนะ เปรียบเหมือนกาลที่หยิบมะม่วงมาบีบ คือ พิจารณาว่าสุกหรือเปล่า กาลที่ไวญญัพพนจิตตัดสิน คือ กำหนดอารมณ์ หรือกระทำทางให้

ชวนจิตเกิด เปรียบเหมือนกาลที่สุดดมมะม่วง กาลที่ชวนจิตเกิดขึ้นแล่นไปในอารมณ์ เปรียบเหมือนกาลที่บริโภคมะม่วง กาลที่ตทาลัมพนจิตเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ต่อจาก ชวนะ เปรียบเหมือนกับกาลที่กลิ่นเศษมะม่วงที่ยังเหลือค้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามไป

นี่เป็นอุปมาที่แสดงให้เห็นว่า แต่ละจิตเกิดขึ้นทำกิจต่าง ๆ กัน

ข้อความใน **อัฐฐสาลินี** มีต่อไปว่า

อุปมาข้อนี้แสดงข้อความอะไร

คือ ในการรู้อารมณ์ของจิตแต่ละอุปมา จะบอกไว้ด้วยว่า สำหรับอุปมานี้ แสดงความหมาย หรือมุ่งแสดงข้อความอะไร

แสดงข้อความว่า อารมณ์มีหน้าที่กระทบปสาท

คือ เสียงมะม่วงที่หล่นกระทบหู กิจของอารมณ์ คือ กระทบปสาท

เมื่ออารมณ์นั้นกระทบปสาทแล้ว ปัญจทวารารวัชชนจิตก็เกิดเป็นวิถีแรก จักขุวิญญาณมีหน้าที่เพียงแต่เห็น สัมปฏิจฉันนจิตมีหน้าที่เพียงแต่รับอารมณ์ สันตிரณจิตมีหน้าที่เพียงแต่พิจารณาอารมณ์ มโนทวารารวัชชนจิตมีหน้าที่เพียงแต่ ตัดสินหรือกำหนดอารมณ์โดยทำไวภูรूपพนักิจทางปัญจทวาร ส่วนรสแห่งอารมณ์ ชวนะเท่านั้นย่อมเสวยโดยส่วนเดียว

เพราะว่าจักขุวิญญาณเกิดขึ้นเห็นชั่วขณะเดียว แต่โลภมูลจิตพอใจในอารมณ์ นั้น เท่ากับว่าซึมหรือเสวยรสของอารมณ์นั้นเต็มด้วยความพอใจ หรือด้วยความ ไม่พอใจถ้าเป็นโทสมูลจิต หรือเป็นกุศลจิต ซึ่งก็แล้วแต่การสะสมของแต่ละบุคคล

ข้อความต่อไปมีว่า

ก็ในข้อนี้ ใคร ๆ ที่เป็นผู้กระทำ หรือผู้สั่งให้กระทำว่า ท่านนะจงชื่อว่าภวังค์ ท่านนะจงชื่อว่าอาวัชชนะ ท่านนะจงชื่อว่าทสสนะ ท่านนะจงชื่อว่าสัมปฏิจฉันนะ ท่านนะจงชื่อว่าสันตிரณะ ท่านนะจงชื่อว่าไวภูรूपพนะ ท่านนะจงชื่อว่าชวนะ ท่านนะจงชื่อว่าตทาลัมพนะ ดังนี้ มิได้มี

คือ สภาพธรรมทั้งหลายเกิดดับสืบต่อทำกิจแต่ละกิจเป็นจิตินิยาม คือ ลำดับความเกิดขึ้นเป็นไปของจิต โดยที่ไม่มีใครสามารถเปลี่ยนแปลงได้เลย

สำหรับนิยามหรือธรรมเนียมที่เป็นธรรมชาติของสภาพธรรมนั้น ๆ มี ๕ อย่าง ซึ่งใน **อัฐุสาลินี จิตตูปปาตกัณฑ์** แสดงว่ามี พืชนิยาม ๑ อุตุนิยาม ๑ กรรมนิยาม ๑ ธรรมเนียมนิยาม ๑ จิตินิยาม ๑ ซึ่งไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้เลย

พืชนิยาม ได้แก่ ธรรมเนียมของพืชแต่ละชนิด เช่น ดอกทานตะวันก็หันหน้าไปทางพระอาทิตย์

ไม่มีใครจะไปฝืน หรือไปเปลี่ยนแปลงพืชนิยามของพืชชนิดนั้น ๆ ได้

อุตุนิยาม ได้แก่ การกำหนดแน่นอนของฤดูกาลที่ใบ หรือดอก หรือผลของพืชแต่ละอย่างจะออกพร้อม ๆ กันในสมัยนั้น ๆ

กรรมนิยาม

ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงการให้ผลของกรรมได้

ถ้าเป็นกุศลกรรมแต่เป็นทวิเหตุกะ คือ ไม่ประกอบด้วยปัญญา ก็ให้ผลเป็นอเหตุกกุศลวิบาก ๘ ดวงที่เป็นจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ สัมผัสจิตฉันทจิต สันตึรณจิต ตามที่ได้กล่าวถึงแล้ว และยังให้ผลเป็นมหาวิบากด้วย

ซึ่งไม่มีใครสามารถไปเปลี่ยนแปลงกรรมนิยามได้

๑๕๒๐

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๔

สำหรับกุศลที่เป็นติเหตุกะ ให้ผลเป็นติเหตุกะด้วย ให้ผลเป็นทุเหตุกะด้วย และให้ผลเป็นอเหตุกะด้วย ถ้าพูดอย่างนี้ สำหรับผู้ที่ศึกษาเรื่องจิตทราบว่า มีจิตที่ประกอบด้วยเหตุและมีจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ จิตที่ประกอบด้วยเหตุเดียวเรียกว่า เอกเหตุ หรือเอกเหตุกะ จิตที่ประกอบด้วย ๒ เหตุก็เป็นทวิเหตุกะ จิตที่ประกอบด้วย ๓ เหตุก็เป็นติเหตุกะ

เพราะฉะนั้น กรรมที่ทำด้วยติเหตุกจิต ประกอบด้วย ๓ เหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ย่อมให้ผลมาก คือ ให้ผลเป็นติเหตุกะด้วย เป็นทวิเหตุกะด้วย และเป็นอเหตุกะด้วย

นี่เป็นเรื่องของกรรมนิยาม สำหรับกรรมที่กระทำด้วยจิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นทวิเหตุกะ คือ ประกอบด้วยอโลภเหตุ อโทสเหตุ เวลาให้ผลก็ให้ผลเป็นทวิเหตุกะและอเหตุกะ แต่ไม่สามารถให้ผลเป็นติเหตุกะได้ นี่ตามเหตุตามผล

สำหรับ ธรรมนิยาม คือ ในกาลที่พระผู้มีพระภาคทรงปฏิสนธิ ในกาลที่พระผู้มีพระภาคทรงออกจากพระครรภ์พระมารดา ในกาลที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ ในกาลที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักร ในกาลที่พระผู้มีพระภาคทรงปลงพระชนมายุ และในกาลที่พระผู้มีพระภาคทรงดับขันธปรินิพพาน หมั่นโลกธาตุ หวันไหว

นี่เป็นธรรมนิยามที่ไม่มีใครสามารถเปลี่ยนแปลงได้

สำหรับ จิตนิยาม คือ การเกิดดับสืบต่อทำกิจการงานแต่ละวาระของจิต ซึ่งจะต้องเกิดขึ้นเป็นไปตามจิตนิยามนั้น

การรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ ยังมีข้ออุปมาต่อไป คือ ข้อเปรียบเทียบด้วย
ใยแมงมุม มีข้อความว่า

แมงมุมริมทางตัวหนึ่ง ซึ่งใยไว้ ๕ ทิศ ทำเป็นข่ายแล้วนอนอยู่ตรงกลาง
เมื่อใยที่ซึ่งไว้ในทิศแรกถูกตัวสัตว์เล็ก ๆ บ้าง ตักแต่นบ้าง แมลงวันบ้างกระทบเข้า
แมงมุมจะไหวตัวออกจากที่ที่นอนอยู่แล้วไปตามสายใย ดูดเอาเยื่อศีรษะของสัตว์นั้น
แล้วกลับไปนอนที่เดิมอีกที่เดียว แมงมุมทำอย่างนั้นแหละ แม้ในเวลาที่ยีสัตว์ไปกระทบ
เข้าในทิศที่สองเป็นต้น

ทุกคนเปรียบเหมือนแมงมุมซึ่งใย แต่ความจริงคือจิตที่เกิดขึ้นทำกิจแต่ละกิจ
คือ

ปสาทรูป ๕ เปรียบเหมือนสายใยที่ซึ่งไว้ใน ๕ ทิศ ภาวังคจิตเปรียบเหมือน
แมงมุมที่นอนอยู่ตรงกลาง กาลที่อารมณ์กระทบปสาท เปรียบเหมือนกาลที่สัตว์
ตัวเล็ก ๆ เป็นต้นมากระทบสายใย กาลที่ปัญจทวารารวชนจิตเกิดขึ้น เปรียบเหมือน
กาลที่แมงมุนอนอยู่ตรงกลางไหวตัว กาลที่วิถิจิตดำเนินต่อไป เปรียบเหมือนกาลที่
แมงมุมไปตามสายใย กาลที่ชวณะแล่นไปในอารมณ์ เปรียบเหมือนกาลที่แมงมุมเจาะ
ศีรษะดูดเยื่อ และภาวังคจิตเกิดต่อ เปรียบเหมือนขณะที่แมงมุมกลับมาอนตรงกลาง
อีก

ข้อความต่อไปมีว่า

ข้อเปรียบเทียบนี้แสดงเนื้อความอะไร

แสดงเนื้อความว่า เมื่ออารมณ์กระทบปสาท ปัญจทวารารวชนจิตซึ่งเกิด
ที่ทหยัตถุ เกิดขึ้นก่อนทวิปัญจวิญญาณซึ่งมีปสาทเป็นวัตถุที่เกิด

แสดงให้เห็นที่เกิดของจิตในขณะที่มีการรู้อารมณ์แต่ละวาระ ปฏิสนธิจิตเกิดที่
ทหยัตถุ ซึ่งมีกรรมเป็นสมุฏฐานทำให้เกิดขึ้น ทหยัตถุก็มีอายุ ๑๗ ขณะของจิตและ
ดับไป แต่กรรมก็เป็นปัจจัยทำให้ทหยัตถุเกิดอีก เป็นที่เกิดของจิตและดับไป และ
ก็เกิด และเป็นที่เกิดของจิตสืบต่อมาเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้น ปฏิสนธิจิตเกิดที่ทหยัตถุ

ภวังคจิตเกิดที่ทหยัตถุ ปญฺจทวาราวชชนจิตก็เกิดที่ทหยัตถุ แต่จักขุวิญญาณเกิดที่จักขุปสาทรูป โสทวิญญานเกิดที่โสทปสาทรูป ฆานวิญญานเกิดที่ฆานปสาทรูป ชิวหาวิญญานเกิดที่ชิวหาปสาทรูป กายวิญญานเกิดที่กายปสาทรูป

อุปมาเรื่องแมงมุม มุ้งที่จะแสดงเนื้อความว่า เมื่ออารมณ์กระทบปสาท ปญฺจทวาราวชชนจิตซึ่งเกิดที่ทหยัตถุเกิดก่อนทวิปญฺจวิญญานซึ่งเกิดที่ปสาททั้ง ๕

ถ. การรับผลของกรรม ทั้งกุศลวิบากก็ดี อกุศลวิบากก็ดี รับเฉพาะทางปญฺจทวารเท่านั้น ใช่ไหม

สุ. ถ้าจะกล่าวถึงวิบากจิตซึ่งเป็นผลของกรรม ควรที่จะได้ทราบว่ วิบากจิตอะไรเกิดทางทวารไหน มิฉะนั้นจะสับสนเรื่องการรับผลของกรรม

สำหรับทางมโนทวาร มีวิถีจิต ๓ วิถี คือ มโนทวาราวชชนจิตเป็นวิถีแรก ไม่ใช่วิบาก เป็นกิริยาจิต วิถีที่ ๒ คือ ชวนวิถี เป็นกุศลหรืออกุศล สำหรับพระอรหันต์ ก็เป็นกิริยา เพราะฉะนั้น ไม่ใช่วิบาก ถ้าอารมณ์นั้นเป็นวิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ชัดเจน จะมีตทาลัมพนจิตซึ่งเป็นวิบากจิตเกิดต่อจากชวนวิถี

จะเห็นได้ว่า ทางมโนทวารวิถี เวลาที่คิดถึงอารมณ์ต่าง ๆ และคิดถึงด้วย โลกมุขจิตบ้าง หรือโทสมุขจิตบ้าง หรือกุศลจิตบ้าง ไม่ใช่การรับอารมณ์ที่เป็นวิบาก ไม่ใช่วิบากจิต นอกจากตทาลัมพนจิต ๒ ขณะซึ่งเกิดต่อจากชวนะเป็นวิบาก เพราะฉะนั้น วิบากจิตทางมโนทวารวิถี เฉพาะในขณะที่เป็นตทาลัมพนจิตเท่านั้น

สำหรับทางปญฺจทวารวิถี ปญฺจทวาราวชชนจิต ไม่ใช่วิบาก แต่จักขุวิญญาณ โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน สัมปฏิจฉันนะ สันตීรณะ เป็นวิบาก ตทาลัมพนะก็เป็นวิบาก

ผู้ฟัง ถ้าเข้าใจวิบากต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางปญฺจทวาร รู้สึกลัวความเดือดร้อน จะไม่ค่อยมี เพราะว่าวิบากที่เรียกว่าการรับผลของกรรม เล็กน้อยมาก ชั่วขณะนิดเดียว ถ้าเข้าใจหรือรู้จักพวกนี้แล้ว ความวุ่นวายยุ่งยากจะไม่มี ที่เราวุ่นวายยุ่งยาก คงไม่ใช่เรื่องของวิบาก แต่เป็นเรื่องจิตที่คิดนึก

ส. ในขณะที่รู้ความจริงว่า การเห็นก็ดี การได้ยินก็ดี เป็นวิบาก และรู้สึกสบายใจขึ้น ให้ทราบว่า ขณะนั้นไม่ใช่เรา แต่เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ที่เข้าใจเรื่องของการกรรมและผลของการกรรม

เพราะฉะนั้น ในขณะที่มีการเห็นวาระหนึ่ง วิบากจิตเพียงแค่จักขุวิญญาณสัมปยุตต์นั้น สันติระณะเท่านั้น แต่หลังจากนั้น ถ้าอกุศลจิตเกิด เดือดร้อน เพราะไม่รู้ว่า เป็นวิบาก ไม่รู้ว่าเป็นผลของการกรรม ไขใหม่ แต่ถ้ามหากุศลจิตเกิด ทำชวนกิจต่อจากโงฐัพพะ ในขณะนั้นเป็นญาณจรียา ซึ่งจะกล่าวถึงในคราวต่อไป แสดงให้เห็นว่า ในวาระหนึ่งของการรู้อารมณ์แต่ละครั้ง วิญญาณต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำกิจ จะต่างกันโดยประเภท

ถ. การรู้ฐานะของจิตแต่ละขณะต่าง ๆ ตามที่อาจารย์บรรยาย ในการเจริญวิปัสสนา เรามีโอกาสที่จะรู้ได้หรือเปล่า

ส. รู้อะไร

ถ. รู้จิตต่าง ๆ สมมติว่าทางตา ที่เปรียบเทียบเหมือนอย่างแมงมุมซึ่งชาย ๕ ทิศ

ส. แต่ไม่ได้ช้าอย่างแมงมุม ตัวอย่างนี้ช้ามาก ความจริงนั้น เร็วที่สุด

ถ. ผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน ที่ท่านได้บรรลุมรรคผล ท่านรู้อย่างนั้นหรือเปล่า

ส. ขณะนี้การเกิดดับของจิตเร็วที่สุด จนดูเหมือนว่าเห็นและได้ยินพร้อมกัน นี่ก็อย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าเร็วแค่ไหน เพราะฉะนั้น เวลาที่โสททวารวิถีที่ได้ยินดับไปแล้ว ภาวังคจิตคันหลายขณะ มโนทวารวิถีจิตเกิดต่อ และภาวังคจิตคันอีกหลายขณะกว่าจะรู้ว่าเสียงนั้นหมายความว่าอย่างไร ทั้ง ๆ ที่กำลังเห็น ห่างกันมาก และแต่ละวิถีจิตในวาระ ๆ หนึ่งก็มีจิตเกิดคันมาก ก็ยังไม่รู้เลยว่า โสททวารวิถีกับมโนทวารวิถีที่มีเสียงเป็นอารมณ์นั้นต่างกันอย่างไร ไขใหม่

เพราะฉะนั้น จะรู้อะไรสำหรับผู้เจริญสติปัฏฐาน ก็ต้องรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง คือ สิ่งที่กำลังปรากฏ ซึ่งเป็นสภาพรู้ โดยไม่เจาะจงว่าจะเป็นปัญจทวารวิถี หรือมโนทวารวิถีซึ่งรู้อารมณ์เดียวกัน

แนวทางเจริญวิปัสสนา เล่ม ๑๕๒ ตอนที่ ๑๕๑๑ – ๑๕๒๐

๓. คือ ไม่จำเป็นต้องรู้หมดทุกอย่าง

ส. ฐานไม่ได้ โดยเฉพาะสำหรับผู้เริ่มเจริญสติปัฏฐาน ไม่มีการเจาะจง เพราะฉะนั้น จะไปปิดกั้นว่าไม่ให้เห็น หลับตา ไม่ให้ได้ยินเสียง ไม่ให้ได้กลิ่น ไม่ให้ลิ้มรส จะรู้แต่ทางมโนทวารทวารเดียว ก็ไม่ถูกต้อง เพราะว่าสภาพธรรมเป็นอย่างไร ปัญญาที่จะเจริญขึ้นก็จะค่อย ๆ ศึกษา เพิ่มความสังเกต พิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้น ๆ เพิ่มขึ้น แต่ด้วยประการใด ๆ ก็ตาม จะต้องรู้ชัดในความต่างกันของปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี

๓. ที่ทรงแสดงไว้นี้เป็นจิตินิยาม พระพุทธเจ้าจะก็พระองค์ก็ต้องแสดง
จิตินิยามอย่างที่อาจารย์แสดงเมื่อก็ทั้งนั้นเลย ไร้หม

ส. สภาพความจริงเป็นอย่างไรเปลี่ยนไม่ได้ จะบอกว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นบอกว่า ปัญหาวาราว์ชนจิตไม่มี จักขุวิมฺมูฏฺณเกิดเลยทันที ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้

๓. ถึงแม้จะมีผู้รู้น้อยแค่ไหนก็แล้วแต่ พระพุทธเจ้าก็ยืนยันอย่างนี้

ส. ถ้าผู้สภพธรรมตามความเป็นจริง ต้องเข้าใจเรื่องจิตนิยาม ซึ่งไม่มีใครสามารถเปลี่ยนแปลงได้

๓. และไม่มีผู้ใดแสดงได้ นอกจากพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

ส. ถูกต้อง คิดดู ภาวสังคิจเป็นผลของกรรม กรรมเดียวกับของปฏิสนธิ ยังไม่ได้รับผลของกรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งอาจจะเป็นผลของกรรมเดียวกับที่ ทำให้ปฏิสนธิ หรือผลของกรรมอื่นก็ได้ ใช่ไหม เพราะฉะนั้น ในขณะที่กำลังเป็น กระแสภวังค์ ภวังค์เกิดดับ ๆ นับไม่ถ้วน เหมือนกับกระแสน้ำที่กำลังไหลใครจะนับได้ จะนับอนุของกระแสน้ำที่ไหลย่อมไม่ได้ฉันใด ก็ไม่มีทางที่จะนับกระแสของภวังคิจิต ซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วมาก

เพราะฉะนั้น การที่จะเปลี่ยนกระแสของภวังค์จากการรับผลของกรรมที่ทำให้
ปฏิสันธิจิตเกิดเป็นการรับผลของกรรมอื่น จะให้มีวิบากจิตเกิดแทรกคั่นต่อกันทันที
เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ จะต้องมียารมณที่กระทบสภาพ และกิริยาจิตซึ่งเป็นวิถีแรก คือ

อาวัชชนจิตต้องเกิดก่อน ต่อจากนั้นผลของกรรมจึงเกิดได้ โดยวิบากจิตเกิดขึ้น
รู้อารมณ์นั้นที่กระทบกับปสาทรูป

ผู้ฟัง ฟังเรื่องจิตนิยามแล้ว เหมือนกับท้อแท้ใจ ยากเหลือกำลัง แต่ฟังเรื่อง
ธรรมนิยามแล้ว ทำให้ไม่ท้อแท้ เพราะพระพุทธเจ้าต้องมาตรัสรู้ มาแสดงธรรมอีก
เป็นไปตามธรรมนิยาม ก็เลยไม่ต้องท้อ

ส. ถ้าพูดถึงเรื่องของสภาพธรรมที่มีจริงและกำลังปรากฏให้รู้ ไม่น่าท้อ
ใช่ไหม ไม่ต้องไปแสวงหาเลย กำลังมีให้พิสูจน์ ไม่ต้องดิ้นรนชวนขวายให้เดือดร้อน
ด้วย เพียงแต่สติระลึกได้ตามที่ได้ยินได้ฟังว่า สภาพธรรมเป็นอย่างนี้ ไม่ใช่สัตว์
ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนี้ ๆ และค่อย ๆ พิจารณาลักษณะ
ของสภาพธรรม โดยไม่กังวลว่าจะต้องไปรู้จักประเภทไหน ชณะไหน เพียงแต่ให้รู้ว่
นามธรรมไม่ใช่รูปธรรมก่อน

ได้กล่าวถึงการรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ
แต่ละวาระในชีวิตประจำวัน ซึ่งข้อความในอรรถกถาก็มีข้ออุปมาเปรียบเทียบหลาย
อุปมาตามที่ได้กล่าวถึงแล้ว สำหรับในวันนี้ ขอกล่าวถึงอุปมาเปรียบเทียบอีกนัยหนึ่ง
จากข้อความใน **อภฺรฺสุทฺถสํกฺขา** ซึ่งได้เคยกล่าวถึงแล้วครั้งหนึ่ง

ข้อความอุปมาเปรียบเทียบมีว่า

พระราชาองค์หนึ่งบรรทมหลับอยู่บนพระแท่นบรรทม

ท่านที่ได้ฟังก่อน ๆ นี้ คงจะทราบว่า ขณะนั้นคือขณะไหน ขณะนั้นต้องไม่มี
การรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งเป็นขณะที่
เป็นภวังคจิต

มหาดเล็กของพระองค์นั่งถวายนวดพระยุคลบาทอยู่ นายทวารหูนวกยืนอยู่ที่
พระทวาร ทหารยาม ๓ คนยืนเรียงลำดับอยู่ ที่นั้นมีคนบ้านนอกคนหนึ่ง
ถือบรรณาการมาเคาะประตูเรียก นายทวารหูนวกไม่ได้ยินเสียง มหาดเล็กผู้ถวาย
นวดพระยุคลบาทจึงให้สัญญาณ เขาจึงเปิดประตูด้วยสัญญาณนั้น ทหารยาม

คนที่ ๑ รับเครื่องบรรณาการส่งให้คนที่ ๒ คนที่ ๒ ส่งให้คนที่ ๓ คนที่ ๓ หูลเกล้าถวายพระราชฯ พระราชฯได้เสวย

ข้อเปรียบเทียบนั้นแสดงเนื้อความอะไร

แสดงเนื้อความว่า อารมณ์มีกิจคือหน้าที่เพียงกระทบปสาทเท่านั้น วิธีจิตอื่น ๆ เพียงทำหน้าที่ของตน ๆ ส่วนชวนวิถิตำนั้น ย่อมเสวยรสอารมณ์โดยส่วนเดียว

ไม่ว่าจะเป็นจักขุวิญญาณก็ดี สัมผัสจันณะก็ดี สันตிரณะก็ดี โวฏฐัพพะก็ดี ไม่ได้เสวยอารมณ์นั้น แต่พระราชฯ คือ ชวนวิถิตำนั้น ย่อมเสวยรสอารมณ์โดยส่วนเดียว

ในขณะนี้ ทั้ง ๆ ที่มีจิตเห็น แต่ดับไปเร็วเหลือเกิน และสัมผัสจันณะก็เกิดต่อดับไปอีกเร็วมากเพราะเพียงขณะเดียว สันตிரณะก็เกิดขึ้นขณะเดียว โวฏฐัพพะก็เกิดขึ้นขณะเดียว เพราะฉะนั้น ที่จะรู้ในสิ่งที่กำลังปรากฏได้ ต้องเป็นชวนวิถิตำ

เวลาที่เห็นแล้ว รู้สึกชอบบ้าง ไม่ชอบบ้าง หรือว่าเป็นกุศลบ้างจากเห็นจากได้ยิน จากได้กลิ่น จากลิ้มรส จากรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ขณะนั้นเป็นชวนะ เพราะว่าเกิดดับซ้ำกัน ๗ ขณะ พอที่จะให้รู้ได้ว่าในขณะที่อารมณ์ปรากฏแต่ละครั้ง จิตในขณะนั้นเป็นอะไร หรือว่าเวทนา ความรู้สึก ที่เกิดจากการกระทบอารมณ์ในขณะนั้น รู้สึกดีใจ หรือเสียใจ หรือเฉย ๆ

ข้ออุปมาเปรียบเทียบอีกเรื่องหนึ่ง เปรียบด้วยเรื่องเด็กชาวบ้าน

เด็กชาวบ้านหลายคนเล่นดินอยู่ที่ระหว่างถนน เผลอเหยียบถูกหาปณะไปกระทบมือเด็กคนหนึ่ง เด็กคนนั้นพูดว่า อะไรนี่กระทบมือเรา ขณะนั้นเด็กคนหนึ่งบอกว่า นั่นเป็นสีขาวนี่ อีกคนหนึ่งจับเสี้ยนแน่นพร้อมกับดิน อีกคนหนึ่งพูดว่า นี่เป็นสีเหลืองมหนา อีกคนหนึ่งพูดว่า นั่นคือเหยียบถูกหาปณะ ขณะนั้นเขานำเหยียนั้นไปให้มารดา มารดาของเด็กนั้นก็เอาไปใช้ได้

ความเป็นไปของภวังคจิต เปรียบเหมือนกาลที่พวกเด็ก ๆ นั่งเล่นอยู่ที่ระหว่างถนน กาลที่อารมณ์กระทบปสาท เปรียบเหมือนเหยียบถูกหาปณะกระทบมือ กาลที่ปัญจทวารารวชชนะรู้อารมณ์ที่กระทบ เปรียบเหมือนกาลที่พูดว่า อะไรนี่

กาลที่จักขุวิญญาณทำทัสนกิจ เปรียบเหมือนกาลที่ได้กพุดว่า นี่เป็นสีขาว
กาลที่สัมผัสจันณะทำสัมปฏิจจันนกิจ เปรียบเหมือนกาลที่ได้กจับเสี้ยนพร้อมทั้ง
ดิน กาลที่สันติริณะทำสันติริณกิจคือพิจารณาอารมณ์ เปรียบเหมือนกาลที่ได้ก
พุดว่า นี่เป็นสีเหลืองหนา กาลที่มโนทวารวชชนะเกิดขึ้นทำโงฐัพพนกิจ
ทางปัญจทวารเป็นกาลที่ตัดสินอารมณ์แน่นอนในขณะนั้น เปรียบเหมือนกาลที่ได้กพุด
ว่า นั่นเหรียญหาปณะ กาลที่ชวณะเกิดขึ้น เปรียบเหมือนกาลที่มารดาเอากหาปณะ
ไปใช้

ข้อความในอรรถกถาต่อไปมีว่า

ข้อเปรียบเทียบนี้แสดงอะไร

แสดงว่า ปัญจทวารวชชนะ สัมปฏิจจันณะ สันติริณะ โงฐัพพนะ ชวณะ
ไม่เห็นเลย จักขุวิญญาณเท่านั้นทำกิจเห็นโดยส่วนเดียว

คือ แต่ละอุปมาจะแสดงว่า ในอุปมานั้น ๆ มุ่งเปรียบเทียบเพื่อแสดงอะไร
แต่นี้เป็นเพียงการเปรียบเทียบ ไม่ใช่จริง ๆ ซึ่งอรรถกถาจารย์ท่านพยายามยกตัวอย่าง
ที่ทำให้พิจารณาเข้าใจในลักษณะสภาพของจิตแต่ละขณะได้

